

KUML 2018

KUML 2018

KUML 2018

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Redaktion: Jesper Laursen

Artiklerne i Kuml fagfællebedømmes efter gældende regler

Tilrettelægning: Louise Hilmar

Omslag: Louise Hilmar

Korrektur: Anne Lise Hansen

Oversættelse og sproglig revision: Anne Bloch Jørgensen & David Earle Robinson

Tryk: Narayana Press

Skrift: Aldine 401 BT

Papir: Arctic Silk

Copyright © 2018 Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 978-87-93423-33-6

ISSN 0454-6245

Indhold/Contents

Karen Povlsen

Jagtrelaterede ritualer i tidlig bondestenalder
Fund af tværpile i store gruber..... 9

Hunting-related rituals in the Early Neolithic
Large pits containing transverse arrowheads..... 29

Torsten Madsen

Stenhøj
En langdysse ved Horsens Fjord..... 31

Stenhøj
A dolmen by Horsens Fjord..... 68

Anne Garhøj Rosenberg & Xenia Pauli Jensen

Hellegård
En sydfynsk gravplads fra ældre jernalder med værktøj og våben..... 75

Hellegård
A cemetery in southern Funen containing weapons and tools
from the decades around the birth of Christ..... 105

Karen Høilund Nielsen, Inge Kjer Kristensen & Kurt Glinborg Overgaard

Viumgård
En germanertidsgravplads fra Salling..... 107

Viumgård
A Germanic Iron Age cemetery in Salling..... 167

Kamilla Fiedler Terkildsen

Yngre jernalders eliteresidenser i Jylland..... 171

Elite residences in Jutland in the 6th-11th centuries AD..... 212

Mette Højmark Søvsø

Små glasringe fra tidlig middelalder
Etnicitetsmarkør, modefænomen eller begge dele..... 215

Small glass rings from the Early Middle Ages
Symbols of ethnicity, fashion phenomena or both?..... 242

Anmeldelser

Søren H. Andersen

Vængesø and Holmegaard. Ertebølle Fishers and Hunters on Djursland. East Jutland
(Ole Lass Jensen)244

Mats Burström

Barlast. Massor med historia
(Jes Wienberg)248

Maria Cinthio & Anders Ödman (red.)

*Vägar mot Lund. En antologi om stadens uppkomst, tidigaste utveckling och entreprenaden
bakom de stora stenbyggnaderna*
(Jes Wienberg)249

Helen Clarke & Kristina Lamm

Helgö Revisited. A new look at the excavated evidence for Helgö, central Sweden
(Mads Densø Jessen)255

Vivian Etting (red.)

Borgene på Samsø. En arkæologisk jagt på historien bag øens fem middelalderborge
(Thomas Guntzelnick Poulsen)258

Charlotte Fabech & Ulf Näsman (eds.)

The Sösdala Horsemen – and the equestrian elite of fifth century Europe
(Andreas Rau)261

Anders Fischer & Lisbeth Pedersen (eds.)

Oceans of Archaeology
(Søren A. Sørensen)267

Lars Grundvad, Nick Schaadt og Bo Ejstrud

Fæsteds-katten – Danmarks største guldskat fra vikingetiden
(Jens Jeppesen)273

Gitte Hansen & Per Storemyr (red.)

Soapstone in the North. Quarries. Products and People. 7000 BC-AD 1700
(Hans Skov)274

Lotte Hedeager

Arkeologi kort fortalt
(Jørgen Lund)275

Ronald Heynowski

Gürtel. Erkennen. Bestimmen. Beschreiben. Bestimmungsbuch Archäologie 5
(Rasmus Birch Iversen)277

Ole Høiris & Per Ingesman (red.)

Reformationen – 1500-tallets kulturrevolution
(Jette Linaa)279

Sara Heil Jensen & Anna Bech Lund

Moesgaard Vikingetraf
(Louise Schelde Jensen)280

Niedersächsisches Institut für historische Küstenforschung (Hrsg.)

Current Research into Cemeteries of the First Millennium A.D.
(Xenia Pauli Jensen)282

Olaf Olsen <i>Mit levned. Et liv i arkæologiens og historiens tjeneste</i> (Carsten U. Larsen).....	288
Barbara Scholkmann, Hauke Kenzler & Rainer Schreg (red.) <i>Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit. Grundwissen</i> (Morten Larsen).....	290
John Simonsen <i>Daily Life at the Turn of the Neolithic. A comparative study of longhouses with sunken floors at Resengaard and nine other settlements in the Limfjord region, South Scandinavia</i> (Rune Iversen).....	291
Otto Uldum og Morten Sylvester (red.) <i>Nordisk marinarkæologi fast forankret</i> (Morten Ravn).....	294
Helle Vandkilde <i>The Metal Hoard from Pile in Scania Sweden. Place, Things, Time, Metals, and Worlds around 2000 BCE</i> (Peter Skoglund).....	296
Mikael Venge <i>Bispeborgen Spøttrup</i> (Rikke Agnete Olsen).....	298
Ulrikke Weller, Hartmut Kaiser und Ronald Heynowski <i>Kosmetisches und medizinisches Gerät. Erkennen – bestimmen – beschreiben</i> (Annette Frölich).....	300

Anmeldelser

Søren H. Andersen: *Vængesø and Holmegaard. Ertebølle Fishers and Hunters on Djursland.* East Jutland Museum Publications Vol. 4. Aarhus 2018. 285 sider. ISBN 978-87-7124-886-9. Pris: 300 DKK.

Mange af de vigtigste udgravninger af senmesolitiske bopladser, der gennem de sidste 50 år er foretaget i Jylland og på Fyn, har været ledet af Søren H. Andersen. Inden for få år har han fremlagt et par af dem i to vægtige monografier, nemlig de banebrydende undersøgelser af druknede Ertebøllebopladser på Vestfyn: Ronæs Skov i 2009 og Tybrind Vig i 2013. Nu er resultaterne af de mangeårige undersøgelser af Ertebøllebopladser på Djursland samlet i en monografi. Fremlæggelsen omhandler fire udgravninger ved den forhistoriske Vængesø bugt på nordsiden af Helgenæs og lokaliteten Holmegaard på Djurslands østkyst, ca. 20 km nordøst for Vængesø.

Der indledes med en gennemgang af Vængesøs geologi og topografi og den arkæologiske forskningshistorik. I atlantisk tid udgjorde Vængesø-bassinet en lille bugt, nærmest en lagune, der ud mod Ebeltoft Vig var beskyttet af en smal landtange. Det gav gode betingelser for bosættelser på bugtens bredder, hvorfra der kendes 8-10 bopladser fra den sene Ertebøllekultur. Vængesø-bopladsernes resurseområde udgjordes mest af hav, og derfor har de marine biotoper spillet en væsentlig rolle i subsistensøkonomien.

Udgravningerne fandt sted fra 1974 til 2005 under ledelse af Søren H. Andersen, Aarhus Universitet/Moesgaard Museum – siden 1998 i samarbejde med Museum Østjylland. Et af formålene var at undersøge, om arkæologisk samtidige

bopladser inden for et lille geografisk område som Vængesø har fungeret i en eller anden form for samlet system og i givet fald hvordan. Det er en problemstilling, som Søren H. Andersen har arbejdet med i andre lokale projekter, nemlig ved Norsminde Fjord og Bjørnsholm Fjord.

Fremlæggelsen og analysen af lokaliteterne sker enkeltvis og efter samme logiske skabelon. Først gennemgås bopladsens stratigrafi, så strukturer som afgravninger (terrasser), gruber, ildsteder og aktivitetsområder, dernæst fundmaterialet, dateringsgrundlaget og subsistensøkonomien. Afslutningsvis diskuterer forfatteren bopladstypen. Dette gør publikationen meget overskuelig og anvendelig.

Præsentationen åbner med Vængesø I, som Søren H. Andersen publicerede allerede i 1975, men nu er tolkningen af lokaliteten revideret i lyset af senere undersøgelser og forskning. I atlantisk tid var lokaliteten en lille, brednær ø. Nær øens top har der været en lille køkkenmødding, som blev delvist undersøgt af A.P. Madsen i 1897. Inden den partielle udgravning i 1974, som omfattede et beskedent areal på 35 m², var møddingen totalt nedpløjet, men der var stadig bevaret et kronologisk rent bopladslag fra den sene Ertebøllekultur.

Det, der bidrager til at gøre Vængesø I særlig interessant, er registreringen af en indtil 6 x 4 m stor, terrasse på øens skråning. Forfatteren argumenterer for, at den er et resultat af en afgravning og udjævning af skråningen for at gøre den anvendelig til beboelse. Det er en plausibel tolkning, men desværre er denne "mikrotopografi" ikke særlig godt dokumenteret, og det må tilskrives den anvendte udgravningsteknik (dokumentationsniveauet blev hævet på de senere udgravninger ved

Vængesø). Men tolkningen af terrassen som et særligt aktivitetsområde understøttes af, at dens centrale del var ryddet for sten, og at der på dens "bagkant" lå to stenbyggede ildsteder.

Gennemgangen af de relativt få fund, der ledsages af Orla Svendsens fine tegninger, er informativ og præcis. For hver genstandskategori findes der gode spredningskort, som viser, at der fandtes adskilte aktivitetsområder, henholdsvis omkring ildstederne og noget herfra. Faunalevnene er pga. bevaringsforholdene få. Det er bemærkelsesværdigt, at der er fundet relativt mange fragmenter af knogler fra store hvaler – måske hvaler, der strandede i lagunen.

Forfatteren tolker Vængesø I som en lille (jagt)plads, der sæsonmæssigt blev brugt i kort tid til fiskeri og jagt på havpattedyr. Bopladsen skal ses i forbindelse med en eller flere af de andre boplads ved Vængesø, f.eks. den store Vængesø III.

Den næste boplads i rækken er Vængesø II, som oprindeligt lå stærkt eksponeret på en lille ø yderst i bugten. Bopladsen var anlagt i en "saddell" mellem to bakketoppe, som ydede en vis vindbeskyttelse. Bopladsaflejringerne dækkede et areal på ca. 1.200 m², hvoraf ca. 126 m² udgjordes af en mere eller mindre uforstyrret køkkenmødding. Der blev systematisk udgravet 130 m² i løbet af to kampanjer. Vængesø II var i brug gentagne gange i perioden fra ca. 4500 til 1800 f.Kr., og den mest omfattende bosættelse skete i den sene Ertebøllekultur (ca. 4450-4075 f.Kr.).

Under køkkenmøddingen fandtes et indtil 20 cm tykt "præ-møddinglag" med talrige artefakter og faunalevn fra den sene Ertebøllekultur. Herover lå stedvis selve køkkenmøddingen som en 15-25 cm tyk *in situ* aflejring domineret af østersskal-ler. Under præ-møddinglaget var undergrundssandet afgravet til en lille terrasse i lighed med den fra Vængesø I. Desværre er terrassen heller ikke denne gang særlig

godt dokumenteret, hvilket skyldes, at en undersøgelse af to jordfæstegrave, som lå på terrassen, greb forstyrrende ind.

Gravene har før været sporadisk omtalt i litteraturen. De skar sig ned gennem køkkenmøddingen og er altså senere end denne. Skelettet i den ene grav er sandsynligvis fra en kvinde, skelettet i den anden er fra en mand på 20-35 år. De korrigerede dateringer af skeletterne, henholdsvis 4040-3810 f.Kr. og 4110-3820 f.Kr., placerer dem på overgangen mellem mesolitikum og neolitikum. Dermed er der tale om yderst sjældne og meget væsentlige fund. Knoglernes ¹³C- og ¹⁵N-værdier viser, at begge individer næsten udelukkende havde levet af marin føde. Det er usædvanligt, at der er en indikation på mandens dødsårsag, nemlig en lille læsion på en af ryghvirvlerne, der kan stamme fra f.eks. et pileskud. Det var i så fald ikke første gang, manden var kommet galt afsted, for på venstre side af panden er der en tydelig, helet læsion. Det er interessant, at selv så eksponeret en kystboplads som Vængesø II har rummet grave.

Også for Vængesø II er der en solid gennemgang af oldsagsmaterialet. Fra nu af og i resten af bogen er de gode oldsagstegninger udført af Søren Timm Christensen. Denne gang er fremlæggelsen mere fyldig, både pga. et bredere fundspekter og fordi forfatteren dykker ned i detaljer, f.eks. brugsspor på skiveøkser. Skiveøkserne er talrige, og det kobles sammen med fremstillingen af pæle og træværk til fiskegærder. Der gøres ikke helt så meget ud af spredningsanalyser, for på grund af lokalitetens topografiske forhold, hvor "sadlen" flankeres af relativt stejle sider, er der sket en vis indblanding af materiale fra højere niveauer.

Genstandene omfatter fire grønstensøkser, heriblandt den første "klassiske" Limhamnøkse, der er fundet vest for Storebælt! Fund af afslag af diabas viser, at økserne, eller i hvert fald nogle af dem,

er fremstillet lokalt. Det forhold er ellers kun påvist seks-syv andre steder i Danmark.

Møddingen havde bevaret mange knogler fra køddyr, pelsdyr, havpattedyr, fisk og fugle. I forhold til andre kystbopladser er andelen af havpattedyr høj (32 %). Byttet var primært sæler, men der er også mange knogler af marsvin og delfin foruden knogler fra (ubestemte) storhvaler. Der er altså tale om en subsistens-økonomi, som helt klart udspringer af bopladsens beliggenhed på "de ydre øer". Søren H. Andersen betegner Vængesø II som en specialiseret jagtplads, der ikke kan have fungeret isoleret, men må have udgjort en del af en sammenhængende subsistensøkonomi og et socialt system, der omfattede en eller flere samtidige bopladser, f.eks. Vængesø I og III.

Vængesø III, der ligger på bugtens vestlige bred, er en 150 x 45 m stor og indtil 40 cm tyk køkkenmødding (primært østers), som overlejrer et præ-møddinglag. Vængesø III er ikke bare langt den største af bugtens bopladser, men også en af Danmarks arealmæssigt største køkkenmøddinger. Udgravningen, der blev udført fra 2002 til 2005, omfattede et ca. 200 m² stort sammenhængende areal, hvoraf 165 m² blev systematisk undersøgt (¼ m² udgravningsenheder, 3D-indmåling af artefakter og knogler, våd- og tørsoldning). Vængesø III er karakteriseret af mange bopladsstrukturer associeret med præ-møddinglaget. Der er påvist aflangt rektangulære, let neddybede arealer eller terrasser, ildsteder, gruber og stolpehuller foruden afgrænsede aktivitetsområder.

Under præ-møddinglaget blev der af-dækket tre terrasser, som var gravet 15-30 cm ned i undergrundssandet. Terrasserne lå parallelt med hinanden og med kystlinjen, de havde et aflangt rektangulært omrids og målte 5-6,5 x 2,5-3 m med mere eller mindre tydelige afgrænsninger. To af terrasserne havde en flad bund, hvorpå

der lå 3-4 ildsteder i en række i terrasserens midterakse. På den tredje terrasse var der ingen ildsteder, men til gengæld små koncentrationer af knogler, som indikerer, at der er tale om en slagteplads. Alle terrasserne kan henføres til sen Ertebøllekultur, ca. 4400-4200 f.Kr.

Der er en rimelig ensartethed i terrasserne fra Vængesø I, II og III, og forfatteren mener derfor, at der er tale om den samme form for struktur, som enten var aktivitetsplatforme eller boliger. Det er netop den manglende ensartethed, der hidtil har gjort det problematisk at udskille "sikre" mesolitiske boligstrukturer. Men var terrasserne fra Vængesø egentlige boliger? Tilknyttede stage- eller stolpehuller, som måske kunne have afklaret spørgsmålet, blev ikke dokumenteret ved nogen af Vængesøs terrasser.

Også for Vængesø III's vedkommende kunne man ønske sig en bedre dokumentation af terrasserne og de direkte tilknyttede fund og strukturer, gerne i form af detailopmålinger af flader og snit. Spredningsplanerne for flint og knogler kunne også have været i højere opløsning – f.eks. er fordelingen af "små veldefinerede koncentrationer af flintaffald" kun vist i to intervaller: 15-50 stk. pr. ¼ m² og flere end 50 stk. pr. ¼ m². Fordelingen af brændt flint er vist pr. m², hvorfor ikke pr. ¼ m², som jo er den anvendte udgravningsenhed? Måske kunne mere detaljerede spredningsanalyser af lige netop affaldet have belyst, hvorvidt der havde været en form for husvægge på terrasserne. Men alt andet lige, så har forfatteren ret i, at terrasserne fra Vængesø I og III repræsenterer særlige strukturer – overdækkede eller ej – og at de var centrale elementer på bopladserne.

Vængesø III rummer talrige andre anlæg og strukturer, ikke mindst flere typer ildsteder, som har tjent forskellige formål: stenbyggede ildsteder, askeholdige ildsteder og gruber med trækul og kogesten.

Der er også fundet koncentrationer af dyreknogler og fiskeben, som stammer fra slagtning og madtilberedning, og koncentrationer af små flintafslag, der afspejler huggepladser. Forfatteren gennemgår det hele detaljeret, og det giver et godt indblik i bopladsens layout og de mange aktiviteter, der er foregået. Det er selve udgravningsteknikken, der har åbnet den mulighed: Udgravningen af større, sammenhængende flader på de mesolitiske bopladser resulterer ofte i opdagelsen af nye anlæg, strukturer og sammenhænge.

Fundene fra Vængesø III fremlægges med et sikkert overblik og interessante detaljer. Fundene fra præ-møddinglaget og køkkenmøddingen behandles under ét, for ofte var der ikke nogen klar grænse mellem de to lag, og derfor kunne det under udgravningen være vanskeligt at afgøre, om en given genstand skulle henføres til det ene eller andet lag. Derfor kan det være svært at vurdere de publicerede spredningsplaner. Det er sandsynligt, at fundene i præ-møddinglaget er direkte associeret med terrasserne, men hvad med fundene fra møddingen? Forfatteren bemærker, at der for det meste er et sammenfald mellem aktivitetssporene i de to lag. Det tyder på, at der gik kort tid mellem aflejringen af det øvre præ-møddinglag og akkumuleringen af køkkenmøddingen. Mange af fundspredningerne ser da også konsistente ud i den forstand, at spredningen af flere genstandstyper, som f.eks. stikler eller skiveøkser, holder sig på eller tæt ved terrasserne.

Bopladsens subsistensøkonomi var baseret på en blanding af fiskeri (som den primære aktivitet), havjagt, indsamling af marine skaller og hasselnødder samt jagt i de omgivende skove. Havjagten, som især foregik på gråsæler, placerer Vængesø III som en specialiseret boplads i lighed med Vængesø II. Forfatteren tolker Vængesø III som en boplads, der var i brug året rundt. Om der var tale om mange gentagne op-

hold eller få ophold af en mere permanent karakter fremgår ikke helt tydeligt – begge muligheder nævnes flere gange.

Bopladsen antages at have været "centrum" for udnyttelsen af områdets marine resurser – en stor hovedlokalitet, der var omgivet af mindre og mere specialiserede bopladser. Forfatteren mener, at bopladsen ikke fungerede inden for sit eget afgrænsede system, men indgik i et større system sammen med andre bopladser på bredderne af Mols.

I 1998 blev en del af køkkenmøddingens sydlige del udgravet af det tidligere Ebeltoft Museum, og i den forbindelse fandt man en grav med et dårligt bevaret skelet af en mand, C14-dateret til sen Ertebøllekultur. Fundet, der tidligere er kortfattet publiceret, omtales her lidt mere udførligt og for første gang med tegninger af genstandsfundene fra graven. Omtalen virker lidt løsrevet, særlig fordi hverken graven eller 1998-udgravningen er vist på en oversigtsplan.

Lokaliteten Vængesø IV behandles ganske kort. Der er tale om en lille køkkenmødding på et næs omtrent 100 m syd for Vængesø III, hvor der blev udgravet tre små grøfter på i alt 25 m². Møddingen ligger på en skråning, hvor beboerne muligvis har udgravet en terrasse i lighed med dem, der kendes fra Vængesø I, II og III, og som Vængesø IV er samtidig med.

Fundfremlæggelsen afsluttes med lokaliteten Holmegaard, som sammen med flere andre Ertebøllebopladser lå ved den datidige "Stubbe Fjord". Holmegaard, der oprindeligt var en 20 x 20 m stor og indtil 60 cm tyk køkkenmødding, lå på en ø eller en halvø omtrent midt i fjorden, hvor denne var smallest, et ideelt fiskested. I 1967 foretog amatørarkæologen R. Wallin en lille undersøgelse og fandt bl.a. en grav, der senere blev 14C-dateret til den mellemste Ertebøllekultur. I 1986 udførte Moesgaard Museum v. Søren H. Andersen en fornyet undersøgelse, dels for at

afklare møddingens stratigrafi, dels for at finde flere grave. Undersøgelsen omfattede både maskingravede og systematisk udgravede grøfter.

Køkkenmøddingen, der er en *in situ* aflejring, ligger nederst på en skrånning, tæt på den datidige kystlinje. På skrånningen ovenover fandtes flere anlæg, der repræsenterer selve den samtidige boplads, bl.a. 4-5 runde, stenbyggede ildsteder. Under møddingen blev der registreret en 3-4 m lang og 25-50 cm dyb, fladbundet sænkning i undergrunden, som muligvis er et forsænket hyttegulv (og dermed er forfatterens opsplitning af lokaliteten i et boplads- og et møddingområde jo ikke helt så entydig).

Undersøgelsen i 1986 afstedkom ikke yderligere grave. Graven, der blev fundet i 1967, rummede velbevarede skeletdele af en mand på 17-20 år. Skelettet er dateret til 4680-4420 f.Kr., og er dermed noget yngre end den omgivende køkkenmødding. Kraniet var ikke til stede i graven, og der blev ikke konstateret forstyrrelser, som kunne have forårsaget fraværet. Forfatteren foreslår derfor forsigtigt, at kraniet enten har manglet ved gravlæggelsen eller blev fjernet kort tid efter som led i en kraniekult eller trofæjagt. Jeg skal henvisse til et noget lignende fund fra bopladsen Nivå 10 i NØ-Sjælland, hvor bl.a. kraniet blev genopgravet kort efter begravelsen.

Søren H. Andersen kommer fuldt i mål med denne velskrevne og velillustrerede monografi. Læseren præsenteres for et væld af nye detaljerede iagttagelser og analyser, men man får også en god forståelse af den enkelte boplads og den topografiske og forhistoriske sammenhæng, den indgik i. Mine anmærkninger er få og rokker ikke ved, at det er en forbilledlig fremlæggelse af nogle meget væsentlige fund.

Ole Lass Jensen
Museum Nordsjælland

Mats Burström: *Barlast. Massor med historia.* Lund 2017. 119 sider. ISBN 978-91-88168-39-9. Pris: 179 SEK.

Hvad har en palæolitisk håndkile i Australien, romerske tegl i USA og svenske plademønter i Sydafrika til fælles? De er alle fund, der som ballast dumpet fra skibe er havnet i uventede nye sammenhænge. De vidner altså ikke om en tidlig bebyggelse i Australien, om at romerne kom til Amerika før Erik den Røde eller Christoffer Columbus eller om, at Sydafrika var inddraget i en svensk krigsøkonomi.

Et skib behøver en ballast for at balancere, desto mere når skibet går med "bar last", altså uden last. Siden 1800-årene anvendes ballasttanke med vand, der kan pumpes ind og ud efter behov. Tidligere blev anvendt sten, grus og andet, som kunne skabe tyngde, var let at få fat i og helst gratis. Vel fremme, når varer skulle tages ombord, eller ved reparationer, blev ballasten tømt ud. Dumpning af ballast blev snart et problem, og der findes skriftlige vidnesbyrd om forsøg på regulering. Således forbød kong Håkon Magnusson i 1313 at losse ballastmasser i havnen i Trondheim i Norge.

Ballast har ikke fået den store opmærksomhed af arkæologer. For ballast handler oftest om anonyme masser af sten, grus og andet, som ikke er bearbejdet. Når samtidsarkæologen Mats Burström ved Stockholms universitet fik øjnene op for netop ballast, var det fordi, han som gæsteforsker hørte om fundet af en håndkile fra stenalderen ved en udgravning i Melbourne i Australien; noget som ikke burde findes der. Oldsager kan altså dukke op i nye og overraskende sammenhænge, fordi de mere eller mindre tilfældigt er blevet transporteret med skibe som en del af ballasten. Burströms interesse for ballast har nu resulteret i en bog, der er tilgængelig på svensk og engelsk og som E-bog.

Ballast. Massor med historia er en velskrevet og letlæst bog med mange illustrationer. Bogen består af 13 korte kapitler, der hver især præsenterer forskellige eksempler på ballast: Den nævnte håndkile; det rekonstruerede svenske ostindiske handelsfartøj Götheborg med en ballast på 292 ton; genbrugte romerske teglsten fra England som havnede i Fort Vancouver, Washington i USA; ballastflint først tolket som en stenalderboplads ved Tønsberg i Norge; ballast anvendt som bøsseflint af både indianere og kolonisatorer i Nordamerika; ballast genanvendt som byggemateriale i huse i Savannah i Georgia i USA; nedrivningsmasser fra bombningen under 2. Verdenskrig af Bristol, som kom til Manhattan i New York med Liberty skibe, der bragte krigsmateriale til England; ballasten i det fejlkonstruerede regalskib Vasa, der forliste i indløbet til Stockholm i 1628; ballastmasser fra norske skuder, som har dannet øen "Lilla Norge" i indløbet til Ångermanfloden i Nordsverige; europæisk fauna og flora som er kommet til Newfoundland i Canada; projekter med såkaldte reliktplanter, altså planter der vokser fra gamle frø, der er kommet med en ballast og begynder at gro, når de graves frem.

Ballast er ingen materiel bagatel. Flere eksempler og beregninger viser, at meget store mængder af materiale er blevet transporteret rundt i verden. Et eksempel er trekantshandlen baseret på fiskeriet ud for Newfoundland, hvor man må forestille sig 350 skibe om året i 400 år hver med ca. 25 ton ballast, der måtte tømmes ud inden tilbageturen til Europa.

I en dansk sammenhæng går tankerne til den rhinske tuf, som blev brugt i middelalderen som byggemateriale i Ribe Domkirke og flere af omegnens landsbykirker i en stenfattig del af Jylland. Her har forfatteren og populærhistorikeren Palle Lauring og andre foreslået, at stenen kom til Ribe som ballast på byens han-

delsskibe. Men mon ikke kirkebyggeriet har krævet mere regelmæssige leverancer end det, som mere eller mindre tilfældigt kunne komme tilbage som ballast.

For arkæologer er det en påmindelse om, at man må være kritisk, når oldsager dukker op i uventede sammenhænge. De kan være havnet på pladsen lang tid efter deres oprindelige brugstid. Emnet ballast bliver således yderligere et bidrag til belysningen af tingens biografi i et langtidsperspektiv. For Burström er emnet ballast også et argument for, at arkæologiens grænser kan flyttes frem til nye områder. Ballast er måske ikke et bearbejdet materiale, men dog håndteret af mennesker og kan som sådan inddrages i en ekspansiv arkæologi. Endelig reflekterer Burström i enkelte linjer over forflytninger af ballast som en metafor for immigration af mennesker – og over at fortiden kan findes overalt omkring os, anonymt, uden at vi er opmærksomme på den.

Ballast er tankevækkende og en fornøjelse at læse. Den kan anbefales for læsning i et stræk i hængekøjen på en lang sommerdag eller foran kaminen en mørk vinterdag.

Jes Wienberg

Historisk arkeologi
Institutionen för Arkeologi
och Antikens historia
Lunds universitet

Maria Cinthio & Anders Ödman

(red.): *Vägar mot Lund. En antologi om stadens uppkomst, tidigaste utveckling och entreprenaden bakom de stora stenbyggnaderna.* Lund 2018. 384 sider. ISBN 978-91-7545-640-9. Pris: 246 SEK.

Som middelalderarkæologistuderende på Moesgaard i 1970'erne kunne man opleve en begejstret Olaf Olsen berette om nye fantastiske fund fra udgravninger i Lund

samtidig med, at afhandlingerne derfra fik hårde ord med på vejen. Lund Domkirke blev præsenteret i undervisningen på linje med de andre danske domkirker, men der blev udtrykkeligt informeret om, at man ikke kom op til eksamen i Lund Domkirke. Den var simpelthen for kompliceret og for restaureret.

Tilbage i 1970'erne blev Lunds grundlæggelse dateret til Knud den Stores tid omkring 1020. Lund fejrede således 950-års jubilæum i 1970. Men bare 20 år senere kunne Lund så fejre 1000-års jubilæum, for dendrokronologiske dateringer af grave ved Drotten/Trinitatis i Kattesund havde rykket dateringen tilbage til 990, altså til Svend Tveskægs tid.

Og i 1970'erne var den gældende opfattelse, at der forud for den stående romanske domkirke havde været en mindre etskibet kirke med østtårn efter anglosaksisk forbillede og opført på initiativ af Knud den Hellige i 1080'erne. Det var Olsens lundensiske kollega Erik Cinthio, som havde fastlagt denne tolkning i sin disputats i 1950'erne med udgangspunkt i nogle murrester under gulvet og over hvælvene. Senere skulle Cinthio revidere og dermed komplicere billedet — den etskibede kirke måtte i stedet relateres til Svend Estridsen, mens sønnen Knud den Hellige havde påbegyndt en treskibet basilika, begge altså forud for den nuværende domkirke.

Efter nysgerrig læsning af en ny bog om det tidlige Lund må man konstatere, at Lund som bebyggelse eller by atter er blevet ældre, mens, hvem troede det muligt, domkirkens ældste bygningshistorie er blevet endnu mere kompliceret.

Antologien "Vägar mot Lund", med den lange undertitel, er redigeret af to middelalderarkæologer eller historiske arkæologer, Maria Cinthio, tidligere antikvar ved Kulturen, og Anders Ödman, tidligere universitetslektor og chef for Historiska museet i Lund. Cinthio har

Drotten og kirkegårdene ved Kattesund som forskningsområde, hvilket blev præsenteret i bogen "De första stadsborna" (2002). Ödman er vel mest kendt for sine undersøgelser af Stockholms Slot, skånske borge og kolonisationen af Nordskåne. Siden 2012 har Cinthio og Ödman med bistand af geologen Ulf Sivhed og kunsthistorikeren Lone Mogensen gennemført et forskningsprojekt fokuseret på det tidlige Lund og domkirken. Forventningerne til projektet har været store, for undervejs har man i foredrag og samtaler fået indblik i nye spændende resultater, mens andet er blevet holdt mere hemmeligt med henblik på publicering, måske med tanke på at adskillige andre arbejder med de samme emner.

Er forventningerne blevet indfrieede? Både ja og nej. "Vägar mot Lund" er fyldt med nye spændende iagttagelser og kreative idéer. Her findes konkrete forskningsresultater med brug af dendrokronologi, strontiumanalyse, georadar, geologi og bygningsarkæologi, men også kategoriske påstande, tvivlsomme argumenter, spekulationer og esoteriske tolkninger. Kort sagt, "Vägar mot Lund" er en ujevnen antologi.

Bogen kunne have fået titlen "Vägar från Lund", for antologien favner meget bredt. Bogen kommer omkring jernalderen, vikingetiden og middelalderen i Skåne med udblik til andre landskaber og perioder. Den kommer omkring emner som rigsdannelse, kristning, trelleborge, runesten, møntpolitik, gravskik, stenbyggeri, transport med skibe og vogne, mølledrift, hustyper, keramik, trælle og aristokrati, kolonisering, jernhåndtering, dansk indflydelse i Småland, Skånes geologi med stenbrud, antik geometri og udlægning af byplaner. Det er imidlertid ikke alt, og langt fra alt kan kommenteres i gennemgangen af antologiens enkelte artikler.

"Vägar mot Lund" er en indbundet fysisk tung antologi, som er relativ letlæst

med en flot tospaltet layout. Bogen er rigt illustreret med gamle og nye tegninger, kort og fotografier. Antologien indledes med et kort forord efterfulgt af fire artikler af meget varierende længde forfattet af Cinthio, Ödman, Sivhed og Mogenssen i nævnte rækkefølge. Og antologien afsluttes med kilder og litteraturhenvisninger samt bilag med en præsentation af dendrokronologiske analyser, C14-dateringer, makroskopiske jordprøver og osteologiske analyser. Efter de fleste større kapitler eller delkapitler er udmærkede sammenfatninger, som kan hjælpe læseren med at (gen)finde den røde tråd i teksten.

Antologiens første, lange og vigtige artikel er skrevet af Maria Cinthio. I "Lund från första början" (s. 11-121) præsenterer hun de sensationelle nye dendrokronologiske dateringer fra en kirkegård umiddelbart op til domkirkens nordre korsarm. Her blev i 1908 og 1941 påtruffet i alt 15 stamme- og plankekister, hvor det er lykkedes at tidsbestemme fire. Ældst er en stammekiste med træ fældet 979/980, mens de øvrige tre kan dateres til årene frem til 1002 +/-9. Gravene på kirkegården skulle være gravet ned gennem lagene fra en bebyggelse med spredtliggende fletværkshuse, grubehuse og med Østersøkeramik, altså fra det ældste Lund tilhørende Harald Blåtands regeringstid, måske med en start i 960'erne eller 70'erne. De særegne stammekister (som i den ældre bronzealders gravhøje) genfindes i det nordvesttyske område. Kirkegården knyttes derfor til samme miljø som missionæren Poppo eller Folkmar, der senere blev ærkebiskop af Köln.

Umiddelbart syd for domkirken er påvist en anden tidlig kirkegård, hvor en grav er blevet dateret til 1038 +/-5. Her findes ingen stammekister, heller ingen grave med trækul eller kalk, som det kendes fra Drotten/Trinitatis. Alligevel spørger man sig selv med tanke på den tidlige store kirkegård ved Ribe Domkirke, om

ikke gravene nord og syd om domkirken kan have tilhørt samme kirkegård?

Det skal videre bemærkes, at kister dendrokronologisk dateret til omkring 1000 får alt for tidlige dateringer med C14-metoden, en afvigelse med faktisk flere hundrede år (s. 58). Det er en nyttig påmindelse, når i mange andre sammenhænge overraskende tidlige dateringer fra denne periode anses for troværdige og brugbare.

Cinthio påpeger, at såkaldte "korsede kors", som kendes som symboler fra Harald Blåtand og Svend Tveskægs udmøntning, også optræder på den store runesten, Lundagårdsstenen, der blev opdaget i ruinerne efter Allehelgenklosteret. På pladsen for klosteret kan have været en storgård i vikingetiden. Det fremføres, at "Torgisl", som rejste stenen, kan have fået betaling for, at Harald Blåtand fik lov at anlægge Lund på hans jord. Torgisl kan have været fader til Ulf Jarl og dermed farfar til Svend Estridsen og oldefar til Harald Hen, som således kan have etableret klosteret ved deres gård.

Og Cinthio vender tilbage til sin forskning om Drotten/Trinitatis ved Kattesund, gentager gamle teser og fremlægger nye: At kirkerne i dette område hører sammen med Svend Tveskæg og en engelsk indflydelse. Grave med trækul genfindes således i England. At Svend Tveskæg skulle kunne være blevet begravet i trækirken opført ca. 990 og senere overført til den nærliggende stenkirke, der skulle være påbegyndt i 1020'erne. Stenkirken, der kan have været domkirke i 1000-årenes første halvdel, havde to gravkamre eller krypter, som kan minde både om gravkamre i Old Minster i Winchester og om stenkælderen, der er blevet udgravet under en tidlig trækirke i Varnhem i Västergötland. Saxo skrev, at biskop Bernhard († ca. 1030) var begravet i "den lundensiska gravkammeren", hvilket Cinthio mener må have været i Kat-

tesund. Nye strontiumanalyser viser, at 15 af 24 døde, som er blevet undersøgt fra perioden ca. 990-1060, ikke er vokset op i Sydvestskåne, men må komme udefra.

En del tolkninger er temmelig hypotetiske, hvilket også fremgår af mange forbeholdne formuleringer. Et eksempel på et sådant hypotetisk ræsonnement er, når Cinthio diskuterer identiteten og oprindelsen af hypotetiske relikvier fra en ikke-påvist trækirke på den første kirkegård i Lund (s. 27ff). Et andet eksempel er, når gruber med stenpakning ved den første trækirke i Kattesund bliver til spor efter runesten (s. 54f).

Det er synd, at Cinthio ikke refererer til andre forsøg på datering af stenkirkenes faser i Kattesund. Mærkeligt at der savnes henvisninger til arkæologen Kristina Jonssons afhandling "Practices for the Living and the Dead" (2009), der undersøger middelalderlige kirkegårde og grave, inklusive kirkegårdene i Lund med Drotten/ Trinitatis. Unødvendigt at Erik Cinthios tolkninger lidt indforstået tages i forsvar: Dels at Dalby skulle have været et patrimonium (kongeligt slægtsgods), hvilket nævnes flere gange, dels at kirken i Dalby skulle have været viet til St. Mauritius, hvilket beskrives som "logisk" (s. 117), når der savnes overbevisende belæg for begge tolkninger. Der kunne trods alt gerne have været en henvisning til teologen Anna Minara Ciardi, som kildekritisk har afvist Mauritius som værnehelgen – i antologien "Locus Celebris" (2012).

Antologiens anden og suverænt længste artikel er forfattet af Anders Ödman, der her sammenfatter og udvikler mange års Skånestudier. I "Domkyrkoentreprenaden – förspel, genomförande och avslutning" (s. 127-301) præsenteres en række emner, der alle kredser om domkirken. Det er en fortælling, der begynder i forhistorien og ender i moderne tid.

De i dansk forskning ofte ignorerede eller glemte to trelleborge i Skåne, dels

Trelleborg ved Skånes sydkyst og dels Borgeby nordvest om Lund, bliver udgangspunkt for en ny tolkning af alle trelleborge. De østdanske trelleborge skulle være opført af "stormän" og være ældre end Harald Blåtands regeringstid; herfra kom inspirationen til de yngre trelleborge. Og hensigten har ikke været at holde folk ude, men inde. Ödman mener, at trelleborgene, lige som Mølleholmen i Ellestadssjön i Skåne, hvor der er fundet en slavisk bebyggelse, blev anvendt som opsamlingslejr for tilfangetagne trælle. Derimod skulle den nyfundne Borgring ved Køge kunne have været en cirkulær kreaturfold lige som nogle ringanlæg i Skåne.

Sporene under den stående domkirke er blevet undersøgt igen; de er tilgængelige i tunneler under kirkens gulv. Udformningen af murene, valget af sten og bearbejdningen af kvadrene sammen med undersøgelser med georadar i og udenfor domkirken viser, at Erik Cinthios etskibede østtårn kirke må dekonstrueres; den har ikke eksisteret. Men det forbliver uklart, hvad murresterne i så fald repræsenterer. En ældre klosterstiftelse? Analysen af murene er imidlertid ikke helt let at følge selv for en hærde kirkearkæolog.

Hoveddelen af artiklen fokuserer på stentransporten til domkirken. Den nuværende kirke er opført af Höörsandsten, som må transporteres fra stenbrud nord for Ringsjön, ca. 35 km fra Lund. Byggeriet menes at være foregået i perioden fra ca. 1085, hvor Knud den Hellige udstedte et gavebrev, og til 1145, da højalteret blev indviet, altså i 60 år. Domkirken rummer ca. 67.000 ton sten. Med 250 arbejdsdage om året tilførtes ca. 5 tons tilhuggede sten per dag. Og en vogn formodes at kunne fragte to tunge kvadre ad gangen og skulle bruge to dage til rejsen fra stenbruddet til Lund. Hertil må bemærkes, hvad der er velkendt for Ödman, at byggeriet slet

ikke behøver at have været afsluttet i 1145. Store dele af domkirkens vestparti kan have været ufærdig. Tænk bare på Viborg Domkirke, der blev påbegyndt med granitkvadre i øst, men afsluttet med tegl ved tårnene i vest.

Når det gælder Helsingborgsandsten og frådsten fra Benestad nær Ystad, så må transporten overvejende være sket med skib. Sejladsen foregik først til havet via Nybroån, derefter måske gennem en kanal mellem Kämpinge og Foteviken for at undgå sandrevlerne ved Skanör-Falsterbo. Og senere ad Höje Å og næsten frem til Lund. Men når det gælder sandstenen fra Höör, så afviser Ödman både en transport på slæder om vinteren (overbevisende) og en transport ad Rönne Å, der løber fra Ringsjön ud til havet ved Ängelholm (uden diskussion). Hvorfor ikke ad åen? Her havde det været passende med en mere udviklet argumentation, for kritisk set savnes egentlige belæg for en transport over land.

Ödman anser i stedet en "stentransportvæg" som et faktum og lægger al energi i at diskutere, hvor mere præcist vejen kan have forløbet, og hvordan det kan have gået til med vogne trukket af okser. Men diverse spor af veje til og fra Lund er ikke belæg for en middelalderlig stentransport. Hulveje ved Kävlingeån, kirker viet de vejfarendes helgen St. Olaf i Hallaröd og ved indkørslen til Lund og en kirke opført af kvadre af Höörsandsten i (Trolle)näs omtrent halvvejs, er heller ikke belæg. Romanske gravstene med "tempelelridarkors" ved kirker nord for Lund som udtryk for et ukendt broderskab langs vejen er en hypotese, der er vanskelig at føre bevis for. Her præsenteres altså en lang række indicier af vekslende kvalitet. Det kan have gået til, som Ödman mener, men de afviste alternativer burde have fået mere opmærksomhed.

Hele "entreprenaden" fra stenbruddet til byggepladsen må have involveret en

omfattende indsats af mange mennesker over lang tid. Ödman anser af gode grunde, at landbruget ikke har kunnet frigøre tilstrækkelige ressourcer, hvorfor arbejdet må være udført af trælle. Overhovedet får trællene en fremtrædende rolle i fortællingen ved siden af de driftige "stormän". Forekomsten af trælle skulle ifølge Ödman have været overset i forskningen, samtidig med at hans studium er en del af de senere årtiers fornyede fokus på emnet, som han da også selv henviser til.

Som ledere af "entreprenaden" forestiller Ödman sig Hvide-slægten. Men det er mærkeligt, hvis netop Hviderne skulle have haft den rolle. For frem til Valdemar den Store (1157-82) dominerede hvidernes jyske konkurrenter, Thrugotslægten, med først Asser, dernæst hans nevø Eskil på ærkesædet i Lund. Ved det skånske oprør i 1180'erne, hvor der klages over ærkebiskop Absalons sjællandske fogeder, er vi dog lang tid efter den formodede byggeperiode.

Da byggeriet omsider var afsluttet, og tegl vandt frem som byggemateriale, der var let at producere nær byggepladsen, faldt efterspørgslen på natursten. Ödman mener, at stenbruddene da i stedet lagde produktionen om til fremstilling af eksempelvis møllestén. Og at trællene blev "frisläppta" for i stedet at kolonisere, opdyrke og udnytte skovområder i Nordskåne og Småland; nu ser man stednavne med personnavne som første led og torp som efterled. En parallel trækkes til den danske kolonisering på Femern.

Anders Ödman er en engageret fortæller. Som retorisk virkemiddel anvendes mange sproglige anakronismer. Underholdende og måske effektfuldt, men ofte også misvisende. Og der hentes argumenter fra snart sagt alle perioder og pladser – alt fra et slag ved Kävlingebro 1020 mellem Knud den Store og hans svoger Ulf Jarl til placeringen af den gamle brandstation ved den nordlige udkørsel

fra Lund. Men mange spredte indicier af vekslende tyngde erstatter ikke nogle få stærke belæg.

Ödmans artikel har få forbehold og kan undertiden være skråsikker, selv om lige så mange forbehold kunne været berettiget. Kan en tidlig fase af Trelleborg på Sjælland, Borgeby og Trelleborg i Skåne virkelig dateres til før Harald Blåtands tid med henvisning til C14-dateringernes upålidelighed (s. 135ff jf. Cinthios artikel)? Og er det et faktum, at Hornebogens stifterbillede viser netop Tord Thott og hans hustru (jf. s. 146f med fig. 18)? At Hornebogen kan komme fra Bosjökløster og, at de kan have grundlagt klostret før 1181, ja. Men bogen dateres normalt til 1200-årene, og navne savnes. Og har der slet ikke været nogen skov i Danmark vest om Øresund (jf. s. 291)?

Antologiens tredje og korteste artikel er skrevet af Ulf Sivhed. I "Byggnadssten och kalkbruk under tidig medeltid" (s. 305-26) præsenteres sagligt og konkret forekomsten af sten med forskellige kvaliteter samt stenbrud, som har været aktuelle ved opførelsen af domkirken – Höörsandsten, Köpingsandsten, frådsten (svensk "kalktuff") fra Benestad samt mørtel fra Danienkalk, der findes både i Sydvestskåne og på Sjælland. Höörsandsten dominerer den romanske domkirke, men har også været brugbar til døbefonte, gravsten, møllesten og slibesten; stenin-dustrien ophørte først ind i 1900-årene. Midt i Skåne, i sognene Höör, Munkarp og Hallaröd nord for Ringsjön, er således talrige stenbrud og efterladte stenprodukter endnu synlige i skoven. Et stenbrud blev benævnt "Lunnagrafven", og her kunne arkæologen Sven Nilsson i 1820 iagttage middelalderlig og moderne graffiti. Sandsten fra Helsingborg blev i øvrigt ikke bare anvendt i Skåne, men kendes også i middelalderkirker i Nord-sjælland samt på Kronborg og Frederiksborg Slot.

Antologiens fjerde og sidste artikel forfattet af Lone Mogensen er også relativt kort. I "En plan för Lund" (s. 331-55) argumenteres for, at Lunds tilsyneladende "röriga" eller "organiska" grundplan kan have været planlagt med brug af geometri og udlagt som en helhed fra begyndelsen. Desværre, artiklen er endnu et eksempel på sakral geometri eller landskabsgeometri (jf. "Sakral geometri – veje og vildveje til viden" i antologien "Ordning mot kaos" fra 2004).

Mogensens artikel følger det klassiske mønster – først en redegørelse for antikens avancerede geometriske kundskaber, dernæst eksempler på middelalderens brug af geometri i planlægning af byer og bygninger, derefter et forsøg på at vise at også dette eller hint eksempel, som engagerer forfatteren, er planlagt, hvor argumentationen blander matematiske overvejelser med esoterisk spekulation, og hvor der i en situation forudsættes ekstrem præcision, men i andre situationer er det ikke vigtigt, alt tilsat lidt *ad hoc*-forklaringer og udvalgte udblik. Der henvises her til den åbenlyse brug af geometri ved kongesædet i Jelling og ved trelleborgene. Mogensen mener, at der må have eksisteret en gennemtænkt plan også i Lund og konkret foreslås, at byens plan er konstrueret med brug af formlen $1:\sqrt{2}$, kvadrater og diagonaler, så der dannes tragtformede figurer.

Mest forbløffet bliver man, når Mogensen i et argumenterende udblik sammenligner principperne fra Lund med "Aros", vikingetidens Aarhus, og her baserer sin analyse på en udstillingsmodel, altså på Morten Grønbechs rekonstruktion (jf. *Vikingernes Aros*, 2005, s. 21). Det må overraske, at det respektable forlag Historiska Media har accepteret Mogensens bidrag til antologien.

Historiska Media har specialiseret sig i populærhistoriske fagbøger. "Vågar mot Lund" er populær med sin smittende

entusiasme og fortællerglæde, men også her og der meget faglig, altså vanskelig tilgængelig for den uindviede læser med naturvidenskabelige analyser, en indviklet bygningsarkæologisk redegørelse, geologiske begreber, geometri og matematik, tabeller og diagrammer.

Som historisk genre kan "Vågar mot Lund" karakteriseres som et eksempel på "regional nationalisme". For her findes en fremhævelse af et landskab med dets historie, monumenter og aktører, som helt er på linje med nationalismens traditionelle historieskrivning. Skåne eksisterer som en selvindlysende enhed gennem tiderne befolket af driftige mænd – ja, det er mest mænd, som nævnes — samt importerede trælle. Og her findes en tydelig fascination af vikingetidens danske konger – Gorm den Gamle, Harald Blåtand, Svend Tveskæg og Knud den Store samt af Hvideslægten med brødrene Absalon og Esbern Snare – en fascination som helt kan konkurrere med historieskrivningen vest for Øresund.

"Vågar mot Lund" er både inspirerende og problematisk, både underholdende og udfordrende. Antologien er fyldt med fakta og forslag, som andre kan forholde sig til. Her fremlægges en syntese, en ny stor fortælling om Lund og Skåne, der må læses for, hvad den er, et essay, et forsøg på at sammenføre mange års forskning over et bredt felt, hvilket bør værdsættes, men også en syntese der ikke overbeviser i alle dele. Efter læsning kan man så afvente resultaterne fra andre forskeres igangværende projekter om Lunds bebyggelse og domkirke. Bliver Lund så endnu ældre, og bliver domkirken endnu mere kompliceret?

Jes Wienberg
Historisk arkeologi
Institutionen för Arkeologi
och Antikens historia
Lunds universitet

Helen Clarke & Kristina Lamm:

Helgö Revisited. A new look at the excavated evidence for Helgö, central Sweden. Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen Schloss Gottorf. Schleswig 2017. 134 sider. ISBN 978-3-947386-01-7. Pris: 25 EUR.

Få pladser er som Helgö i Mälaren omgærdet af et tykt lag af historisk mystik. Det gælder både de specielle fund, stedet har leveret, men også de iøjnefaldende bebyggede terrasser, de mange små gravpladser, og ja, selvfølgelig navnet, Den hellige Ø (underforstået et sted, der ikke må krænkes). Helgö er indtil udgivelsen af denne bog blevet publiceret i en meget omfattende og langvarig bogserie. Ikke mindre end 18 bøger, "Helgö Excavations I-XVIII", er blevet udsendt fra 1961 til 2011, og dertil skal lægges en mængde upublicerede udgravningsplaner, kataloger og årsrapporter. Derudover havde arkæologen og 'bagmanden' Wilhelm Holmqvist for vane at organisere bøgerne som en form for store kataloger og ikke regulære, velstrukturerede publikationer, så informationerne fra udgravningerne blev i (de tidlige bind af) bogserien leveret en kende genstandsfokuseret og uden overordnede tolkninger og synteser. Helgö har derfor været overmåde svær at læse sig ind i. Men hele denne problematik er netop årsagen til, at den nye "Helgö Revisited" overhovedet er blevet til. Bogen er simpelthen tilrettelagt for netop at skabe et overblik og en mere lettilgængelig publikation, der udlægger Helgös (udgravnings)historie og en samlet syntese om pladsen. Og det er bestemt lykkedes til fulde. Et samarbejde mellem Zentrum für Baltische und Skandinavische Archæologie og forfatterne Helen Clarke og Kristina Lamm, der begge er erfarne Helgö-forskere og både har været involverede i udgravninger på og publikationer om stedet, ligger til grund for

bogen. Skribenterne er altså kendere af stoffet til fingerspidserne, og det mærker man tydeligt. Det er en meget kvalificeret syntese, der bliver leveret, og på de relativt få sider, hovedteksten er på blot 87 sider, føler man sig yderst godt informeret om den komplicerede og interessante arkæologi, Helgö rummer. At det blot har taget 10 måneder at skrive, redigere og opsætte bogen gør ikke kunststykket mindre.

Bogen begynder meget klassisk og pædagogisk med en historisk-topografisk introduktion til Helgö, og går hurtigt til beskrivelsen af de enkelte dele af pladsen, deres udgravningshistorik, datering og faseinddeling. Selvom bogen egentlig er tænkt som en længere og tilbundsående opsummering af de forskellige udgravninger på Helgö, og ikke mindst de forskellige tolkninger og resultater de har ledt til, bliver der faktisk også præsenteret nye data i bogen. Disse skal dog findes i de ret omfattende appendikser, der afslutter bogen, men samtidig danner databaggrund for den behandling af de syv Bygningsgrupper, som indleder den deskriptive og tolkende del af bogen. Selve Appendix A er en summarisk gennemgang af de forskellige udgravningsår, men guldet ligger gemt i Appendix B. Her finder du nemlig en nyfortolkning af de mange stolpehuller, der er udgravet på terrasserne I, III (og det lille område i mellem dem), og terrasserne V og VI i bygningsgruppe 2, som er 'hovedlokaliteten' med de mere eksotiske fund. Det leder til en mere konkret, og ikke mindst overskuelig, gennemgang af de huse, der findes netop her på pladsen. Det hele fremlægges både som rådata, og som de mere 'rensede' husgrundplaner, der bliver brugt i typologien og i fortolkningen. Men selve pointen er dog, at der nu for alvor begynder at dukke genkendelige haller op på terrasserne, og dette er opnået ved en digitalisering af de gamle planer og stolpehuller på basis af de originale planer og meget udførlige

feltnoter. Skulle du have lyst til mere tilbundsående informationer, er der også link til de svensksprogede rapporter, hvor du kan finde hele datagrundlag og udredning af den metode, som Per Frölund og Hans Göthberg har benyttet sig af i deres udredning af stolpehullerne. Og resultatet er fremragende; først og fremmest bliver der fremlagt en kronologi for de enkelte terrasser, og vigtigst her er måske den faseinddeling, som længe har været savnet, og som giver en mere tydelig forståelse af stedets organisering og funktioner. For eksempel står det nu klart, at de indledende faser af bebyggelsen består af en mere eller mindre vanlig agrar bebyggelse, hvilket ofte bliver visker ud af de senere mere imponerende faser, som de genkendes flere steder i området. Overgangen fra romertid til folkevandringstid indikerer imidlertid også introduktionen af de større halbygninger på terrasse III, hvorimod der ved overgang til vendetid sker en rokade mellem terrasserne, hvilket også medfører en markant øgning i bygningsmassen. Fra ca. 550 står således både terrasse I, III og VI bebygget på samme tid og med den midterste I'er som dominerende med ceremonielle haller og givetvis tilknyttede kultiske funktioner. Under vikingetid ændrer bygningerne karakter igen, og de store haller forsvinder ud af billedet. Til gengæld er det i denne fase, at de mere specielle genstande såsom Buddha'en, bispestaven, og de mere gængse thorshammer-amuletter kan dateres. En helt vanlig vikingetidsbebyggelse bliver Helgö altså ikke til, men det er dog klart, at med den stadig større betydning, som Uppsala og Birka får i Mälarenområdet, des mindre spektakulær bliver bygningerne og fundmængden på Helgö.

Værkstedsområderne på pladsen, der er to mindre og et meget stort, er også beskrevet fint. De begynder op under folkevandringstid og udvides for alvor midt i perioden. Hele Bygningsgruppe 3

ser ud til at være dedikeret til forskellige former for produktion. Langt overvejende i ædelmetaller, men også jern, stål, glas såvel som stengenstande fremstilledes her. Mængden er imponerende, og der er udgravet ca. 233 kg digler og 94 kg støbefragment af ler (over 94.000 stykker). Helt dominerende er Stil I-elementerne, og værkstederne har givetvis blot været i brug i ca. 100 år (og meget sandsynligt det meste af 500-tallet). Kvaliteten er på højeste plan, såsom fremstillingen af reliefbiler, og måler sig med samtidige pladser på kontinentet. Hvor ædelmetaller har et kort og tidligt liv på Helgö, er det jern og stål, der holder Helgös produktion i gang gennem vendel- og vikingetid. Jernproduktionen fylder altså meget, og metalanalyserne indikerer, at det både er en produktion af meget høj kvalitet (fx våben og andre stålprodukter), og at metallet er importeret fra et relativt stort område. Placeringen af produktionsområdet (BG3) blot 100 m fra den formodede oprindelige havn er helt klassisk og indikerer, at håndværkeren ikke nødvendigvis var fastboende, men kunne være inviteret dertil af de reelle magthavere på øen. Glasproduktion ser dog ud til at have den længste historik og dækker givetvis perioden tidlig folkevandringstid til vikingetid. En teori der oprindeligt blev betvivlet, men som udgravningerne ved Lundeborg jo har vist er fuldt muligt. Figur 2.27 giver for øvrigt et forbavsende koncist overblik over de produktionsområder, BG3 rummer. Her er det ret tydeligt, at de enkelte produktionsformer også har organiseret sig i forhold til hinanden, og fundspredningen indikerer, at område har været relativt skarp opdelt. Midten af udgravningsfeltet synes endda at have fungeret som en mindre losseplads for de tilstødende værkstedsområder.

Derefter følger en gennemgang af de gravpladser, der fortrinsvis ligger på øens nordkyst og spredt mellem de bebyggede

områder. Gravfundene fremlægges, grave-dateres, og det beskrives, hvor mange grave der er udgravet, og hvor mange der givetvis har været på øen. Eneste lille afsnit, blot 2 sider, der måske virker en smule flygtig og knap så stringent som de øvrige, er forsøget på at sammenstille de seks forskellige gravfelter med de bebyggede områder, de umiddelbart kunne have en rumlig samhørighed med. Der er nemlig ret store forskelle i placering, datering og størrelse på gravfelterne, ligesom antallet af udgravede grave varierer. Den standard, der ses i gravgaverne, synes heller ikke at matche standarden på de genstande, der findes på det nærmeste bebyggede område (hvilket i det hele taget er en farlig relation at lave, men et sted skal man jo sammenligne), så forsøget på at opstille en eller anden form for korrelation mellem grav og hus virker en anelse forvirrende.

Som en fin ekskurs bliver også Wilhelm Holmqvists egne teorier om Helgö fremlagt og spejlet i de forskellige og skiftende attituder, hans samtid havde til arkæologi, metoder og hans tolkninger af Helgös arkæologi. Her står det klart, at Helgö både ledte til fremsynede tanker om yngre jernalders sociale struktur og i særdeleshed Holmqvists relativt dristige tanker om stedets kultiske funktioner, men også de besværligheder som den nærmest ikke-eksisterende stratigrafi medførte for tolkningerne. Et eksempel er tolkningerne af de store huse, hallerne, på de bebyggede terrasser, som først meget senere er blevet behørigt udredt og kronologiseret i denne bog. Her bliver også begrebet 'centralplads' beskrevet, og det fremføres, hvorledes det blev omformuleret og intimt knyttet til tanken om Helgö som handelsplads og en form for proto-by. I afsnittet fremlægges en trimmet videnskabshistorisk afklaring af begrebet, og det beskrives, hvordan megen af denne begrebsdannelse rent faktisk tager sit udgangspunkt

i de tolkninger, som Holmquist lavede på baggrund af sine udgravninger på Helgö. Termen 'centralplads' ændrer flere gange indhold og betydning i de efterfølgende årtier efter Holmqvists arbejder og gør det stadig. Siderne 46-56 burde nærmest være pensum på alle arkæologistudierne i Nordeuropa.

Endelig bliver der også fremlagt en tolkning af den mere komplicerede relation, der kan (nærmest må) have eksisteret mellem Helgö og Uppsala, og ikke mindst Birka. De moderne tolkninger og resultater placerer rettelig Helgö i kategorien af førstegenerations-kultpladser (sammen med Uppåkra, Gudme/Lundeborg og Sorte Muld forstås), hvor både helligdomme i bygninger og under åben himmel i kombination med større og betydende bopladser gør sit indtog. Men her fremlægges også den mere dristige tolkning, at det er Gamla Uppsala, der har overherredømmet i området allerede fra folkevandringstid, og Helgö derfor nærmere skal forstås som en meget vigtig produktions- og grænsepost ud mod Østersøen. Relationen til Birka står en smule usagt, og kun en kort debat om den lidet pålidelige hypotese, at Ansgars kirke skulle have været rejst på Helgö, bliver kort taget op. Netop i forholdet mellem Helgö/Birka savnes en mere konkret tolkningsramme at forholde sig til. Er det virkelig blot landstigningen og den tilknyttede tilsiltning af øens havneområder, der afstedkommer det vigende aktivitetsniveau, eller sker der måske regulære ændringer i magtbalancen i området i løbet af vikingetid?

"Helgö Revisited" er lige præcis den bog, man sad og manglede, da man studerede. Informationerne er fremlagt kort og koncist og med et stort overskud i krydsreferencerne mellem de delelementer, som pladsen udgør. Som sagt bliver der endda introduceret nye data på engelsk, og særligt den nye og 'opdaterede' faseinddeling

af husgrundplanerne fører forståelsen af Helgö flere skridt videre. Bogen er en lille perle og bør læses af alle, der beskæftiger sig med den skandinaviske jernalder.

Mads Dengsø Jessen
Nationalmuseet

Vivian Etting (red.): *Borgene på Samsø. En arkæologisk jagt på historien bag øens fem middelalderborge.* Odense 2018. 197 sider. ISBN 978-87-408-3108-5. Pris: 200 DKK.

Undersøgelserne tager deres udgangspunkt i en lidt atypisk situation i forhold til den gængse arkæologiske publikation, hvor anlægsarbejde eller længere forsknings- og eller udgravningsaktivitet ofte udgør springbrættet for publiceringen af et materiale. I tilfældet med borgene på Samsø kom projektet nemlig i værk som følge af en henvendelse fra godsejer Anders Danneskiold Lassen fra Brattingsborg på Samsø til Nationalmuseet i 2006. Lassen ønskede en undersøgelse af øens fem middelalderlige voldsteder, Gamme Brattingsborg, Vesborg, Hjortholm, Bisgård og Blafferholm for endeligt at få bekræftet voldstedernes alder og dermed indbyrdes sammenhæng. Som ejer af alle fem lokaliteter havde Anders Danneskiold Lassen en stor interesse i at få dem undersøgt. Interessen ligger ham så at sige i blodet, idet familien allerede i 1807 udlovede en dusør på 100 rigsdaler for en afhandling om Samsøs ældre historie med særlig henblik på øens borge. Kort sagt en på alle måder speciel og charmerende baggrund for undersøgelsen, der får tankerne til at flyve til helt andre tider.

Bogen er opbygget meget intuitivt og indledes med en generel introduktion til Samsø og øens historie. Herefter følger en gennemgang af udgravningskampagnerne på de fem voldsteder samt kortere afsnit

om Tranebjerg Kirkes forsvarstårn samt historien bag det nuværende Brattingsborg og til sidst konklusion, engelsk summary og bibliografi. Hvert afsnit afsluttes med noter, hvilket i denne anmelders optik er et stort plus, da man undgår besvær med at bladre om bagerst i bogen for at orientere sig. Hovedparten af bogens knap 200 sider dedikeres til beskrivelsen af udgravninger med lige omkring 20 sider pr. voldsted. Den generelle introduktion til Samsø og øens historie fylder dog også ganske godt med omkring 50 sider. Bogen er velillustreret med navnlig mange gode billeder fra selve udgravningerne. Både af de registrerede anlæg, men i særdeleshed også af arkæologerne i sving med at grave. Sidstnævnte er en lidt overset billedtype i arkæologiske publikationer, men den er med til at skabe en autenticitet, som heller ikke er spildt på fagfolk.

I den generelle beskrivelse af Samsø gives et overordnet indblik i hele øens historie fra dannelsen under sidste istid til sogneinddeling i middelalderen. For personer uden forhåndskendskab til Samsø er det en rigtig fin indføring i øens historie. Alle øens sogne gennemgås med både eksisterende landsbyer såvel som nedlagte bebyggelser, og det anføres ligeledes, at øen aldrig fik en købstad, hvorfor bønder havde tilladelse til at drive skudehandel.

Afsnittet om Samsøs middelalderhistorie afslører et rigt skriftligt kildemateriale. Kilderne gennemgås kronologisk begyndende med sagaerne. Afsnittet er dog ikke blot en opremssning af alle kilderne, men i stedet fortælles der Danmarkshistorie med fokus på Samsø og suppleres med henvisninger til relevante kilder. Igen er det dejligt med noterne så tæt ved. Dette gælder navnlig for tiden efter mordet i Finderup lade. Det er her, vi i Lundeårbogen hører, hvorledes marsk Stig ødelagde kongens borg på Samsø, og om Valdemar Atterdags opførelse af Vesborg i forbindelse med hans udbredning af

rigets borge til den forestående krig med Sverige og Hansesæderne. Afsnittet leder direkte ind i det efterfølgende om Samsø og Aarhus bispestol, idet Samsø i slutningen af Valdemar Atterdags regeringstid pantsattes til bispestolen. Herefter opstår den specielle administrative opdeling af Samsø, idet øen verdsligt styredes fra Kalundborg len, i modsætning til tidligere jyske Åbo syssel, og gejstligt fra Aarhus.

Det sidste afsnit i den generelle introduktion er en gennemgang af de mange forskellige beskrivelser af Samsø, der igennem tiden er blevet lavet. Øens har tidligt påberåbt sig historikers opmærksomhed. Bl.a. brugte Peder Resens Samsø som prøveklud for sit stort tænkte, men aldrig realiserede Danmarksværk. Mest interessant er dog præsteindberetningerne fra 1807, hvor de enkelte borganlæg første gang beskrives mere grundigt.

Det er også i den forbindelse, at daværende greve Christian Conrad Sophus Danneskiold-Samsø udlover de 100 rigsdaler for afhandlingen om Samsø. Projektet blev desværre aldrig til mere end en detaljeret gennemgang af sagn og kilder vedrørende borgene. Vores arkæologiinteresserede kong Frederik 7. havde også planer om at grave på Gl. Brattingsborg, men fandt dog aldrig tid. I stedet fik han lavet antikvariske kort og tegninger med tilhørende beretninger. Grevskabets godsinspektør lavede til gengæld en lille udgravning på Blafferholm. I 1874 var Conrad Engelhardt og Sophus Müller på øen for at registrere fortidsminder og bedømme deres tilstand. Herfra stammer tegneren J. Magnus Petersens tegning af Vesborgs ruiner, inden de året efter styrtede i havet. Voldstederne beskrives igen i 1919 af Nationalmuseet. Afsnittet er godt og viser den store interesse, der igennem tiden har været for Samsø og øens voldsteder, men også hvorledes det til trods for talrige planer aldrig er blevet til egentlige udgravninger. Det er et fantastisk af-

sæt for bogen, idet forfatterne bogstaveligt står på skuldrene af talrige forgængere med lignende planer om at grave på voldstederne og har sat dem ind i en historisk sammenhæng. Udgravningerne har i sandhed været længe i vente.

Herefter følger gennemgangen af de fem udgravningskampagner på øens voldsteder. Undersøgelserne gennemgås ensartet med først topografien og historien og derefter selve undersøgelserne. Meget af dette er tidligere nævnt, men det fremstår alligevel ikke som repetition, idet det her i højere grad sættes i relation til det enkelte voldsted. Langt hovedparten af afsnittet er dog forbeholdt en beskrivelse af udgravningsresultaterne og tolkningen af disse. I det omfang fundmaterialet fra undersøgelser berettiger dertil, præsenteres fundene i artiklernes slutning med billeder og korte beskrivelser i billedteksterne. Da der er tale om fem forholdsvis begrænsede undersøgelser, er fundmaterialet naturligvis heller ikke særlig omfangsrigt, hvorfor det formodentligt ville have været ude af proportioner at lave et decideret fundkatalog med særskilte forfattere på de enkelte genstandstyper. Ikke desto mindre savner man en smule mere detaljeret information om fundene, og hvilke sammenhænge de indgår i. Der er ved flere af voldstederne fundet mønter, og det havde været interessant at få oplyst, hvor på voldstederne de er fundet, og hvilke typer der er tale om. Nåede de falske mønter fra Hjelm for eksempel også herover? Det samme gælder armbrøstbolte, som der ligeledes er fundet flere af. Er der tale om tabte stykker, eller vidner de om angreb på den pågældende borg? Der er ingen tvivl om, at sådanne beskrivelser og overvejelser hurtigt kunne bryde bogens læserytme, men man ville kunne komme langt med et mindre katalog bagerst i bogen, og her ville et par enkelte profiltegninger også kunne sættes ind. De er helt udeladt i fremlæggelsen af voldstedsundersøgelserne.

Det er gennemgående ved hver undersøgelse, at de er indledt med magnetometerundersøgelser og afsøgning med metaldetektor, ligesom der ved muldafsøgningen er gravet i tynde lag og tilhørende metaldetektorafsøgninger. Felterne består hovedsagelig af søgegrøfter lagt i et kryds over voldstedet. Der er gravet til undergrund, med mindre der er påtruffet murværk. Man savner her en indledende kommentar om metodevalg (og fravalg) samt en efterfølgende evaluering af resultaterne. Undersøgelser af fredede middelalderlige voldsteder er langt fra hverdagskost, og metodeudvikling er derfor yderst vigtig. Naturvidenskabelige undersøgelser er heller ikke nævnt andet end i forbindelse med datering.

Efter gennemgangen af undersøgelsesresultaterne i forbindelse med de fem voldsteder følger et afsnit om forsvarstårnet på Tranebjerg Kirke. Det falder en smule uden for resten af bogens tema, idet tårnet først er opført i 1525 og derfor ikke har relation til øens borg. Det er dog ikke desto mindre et tydeligt fortifikatorisk element og bør derfor også inkluderes i bogen. Herefter følger et kort afsnit om Søllemarksgård, forgængeren til det nuværende Brattingsborg. Søllemarksgårds plads i denne historie er primært, at øens administration flyttes hertil senest i 1523, hvor landsfogeden Jørgen Mikkelsen nævnes på gården i et brev fra Frederik 1. I slutningen af 1600-tallet omdøbes stedet til Ny Brattingsborg eller Brattingsborg, og i 1870 blev byggeriet af det nuværende bygningskompleks påbegyndt.

I konklusionen gives en kort gennemgang af resultaterne fra de fem udgravninger, og der præsenteres en rekonstruktionstegning af hver af de fem borg. Sidstnævnte er yderst velkommen, da det i høj grad øger forståelsen og den formidlingsmæssige værdi af undersøgelserne. Når man i kort form læser resultaterne af undersøgelserne, er det tankevækkende,

hvor meget man har kunnet få ud af så beskeden undersøgelser. Dette gælder i særlig grad Bisgård, der jo ud fra navnet naturligvis måtte være knyttet til bortpantningen til Århus bispestol i 1300-tallet, men stedet viser sig at være 100 år ældre og en kongelig arvtaget til Brattingsborg. Samtidig viser anlægget sig ikke alene at have rummet et fint stenhus på borgbanken, men også at bestå af en 2.500 m² stor forborg, som man ikke forud havde kendskab til.

Danmark er overstrøet med anonyme voldsteder, ofte som en enkelt lille borg-banke ligesom ved Bisgård forud for de arkæologiske undersøgelser. Med sikre dateringer og basalviden om voldstedernes udformning ville man i høj grad kunne øge vor viden om de middelalderlige voldsteder. I det lys kunne det have været ønskeligt, at bogens forfattere hævdede blikket og forsøgte at trække undersøgelsens resultater op på et nationalt niveau. Både hvad angår metodeudvikling og kendskabet til de middelalderlige voldsteder. Sigtet med bogen har dog fra begyndelsen været borgene på Samsø, og dette kommer forfatterne i høj grad i mål med. Der er tale om en yderst læseværdig bog, hvis resultater kun kan tjene som inspiration til lignende undersøgelser rundt omkring i landet. Vores middelalderlige voldsteder fortjener langt større opmærksomhed, end de får i dag.

Thomas Guntzelnick Poulsen
Museum Østjylland

Charlotte Fabech & Ulf Näsman
(eds.): *The Sösdala Horsemen – and the equestrian elite of fifth century Europe*. Jutland Archaeological Society Vol. 99. Højbjerg 2017. 451 sider. ISBN 978-87-93423-15-2. Pris: 348 DKK.

Mange arkæologiske fund eller fundmaterialer har gennem tiden, i kraft af deres

betydning, givet navn til typer, stilarter eller kronologiske horisonter. Men mærkeligt nok er en stor del af disse tilsyneladende velkendte navngivende fund aldrig blevet grundigt analyseret og publiceret. Det gælder også fundene fra Sösdala i Skåne, der blev opdaget i forbindelse med grusgravning i henholdsvis 1929, 1939 (Sösdala I) og 1961 (Sösdala II).

Siden John-Elof Forssander i sit berømte og stadig anbefalelsesværdige værk fra 1937 skabte udtrykket "Sösdalastil", er det blevet et centralt begreb i diskussionen om den tidlige folkevandringstids teknik, kronologi, sociale miljø og interregionale forbindelser. Takket være de to redaktører og forfattere, Ulf Näsman og Charlotte Fabech, er det nu for første gang muligt for den arkæologiske verden at opnå en forståelse af, hvad Sösdalafundene omfatter, samt hvor og hvordan de blev fundet.

Redaktørerne må hurtigt have indset, at den arkæologiske verden ikke ville stille sig tilfreds blot med en præsentation af genstandene samt en kort gennemgang af forskningshistorien. Derfor indkaldte de i 2013 et hold internationale eksperter med folkevandringstiden som speciale til en konference. Forskerne blev anmodet om at give sig i lag med Sösdalafundene og andre tilsvarende fundmaterialer ud fra forskellige perspektiver: udbredelse, metodologi eller forskningshistorie. Resultatet er en publikation på 350 sider, fordelt på 17 kapitler, forfattet af 15 forskere og suppleret med et katalog på yderligere 100 sider over genstandene fra Sösdala I og II samt Fulltofta gård-fundene fra 1896. De fleste arkæologer er nok enige i, at de bedste konferenceberetninger er dem, der ikke umiddelbart opfattes sådan. Og bogen, der anmeldes her, tilhører denne sjældne gruppe. Det er lykkedes redaktørerne at vejlede forfatterne og arrangere bidragene på en sådan måde, at læseren får det indtryk, at hovedparten af de 17 kapitler fra begyndelsen var planlagt som én sammenhængende beretning.

Ret udførlige russiske resumeer ledsager den engelske tekst. Det viser tydeligt redaktørernes forståelse af, at områderne mellem Sydsandinavien og Sortehavet uden tvivl var stærkt forbundne under folkevandringstiden, og at denne del af Europa burde være et af de primære fokuspunkter (jf. s. 13 fig. 6).

Selvom det ikke udtrykkeligt nævnes af redaktørerne, og de heller ikke er grupperet sådan, falder bogens kapitler i de følgende fem hovedkategorier:

Fundene af hesteudstyr fra Sösdala og deres tekniske, funktionelle, sociale og kronologiske betydning (kapitlerne 1, 6 og 7).

Tolkningen af fundene som rituelle deponeringer (kapitel 2)

Fundstedets omgivelser og forbindelse til andre nærliggende og/eller tilsvarende lokaliteter (kapitlerne 3 og 4)

Sösdalaornamentikken og dens oprindelse samt henvisninger til andre stempelteknikker (kapitlerne 5, 6, 12, 14 og 15)

Arkæologien vedrørende eliten og deres heste samt deres internationale forbindelser i det 5. århundrede (kapitlerne 8, 9, 10, 11, 13, 15, 16 og 17)

Det er bemærkelsesværdigt, at der synes at være klare forskelle i kvalitet, teknik og kronologi mellem genstandene fra henholdsvis Sösdala I og II. Tydeligvis er de ikke resultatet af en enkelt begivenhed, men af gentagne rituelle aktiviteter. Det vil derfor være afgørende for fremtidig forskning udelukkende at tale om Sösdalafundene – i flertal. Desuden kan det påvises, at de fire forskellige fundsteder ved Sösdala I kan forbindes med hinanden ved hjælp af *refitting* af fragmenter. Det tyder på en bevidst rumlig adskillelse af genstandsdelenes forud for denne ene nedlægning. (Uheldigvis er de fire fundsteder ved Sösdala I også betegnet med romertal, og det forvirrer – redaktørerne forpassede desværre lejligheden til at ændre dette til det bedre).

Charlotte Fabech, Ulf Näsman, Bertil Helgesson og Ola Svensson vier megen plads til natur- og kulturlandskabet og de to nærliggende Sösdala-lokaliteter samt den samfundshistoriske forklaring på deres opståen (kapitlerne 2-4). Det er faktisk bemærkelsesværdigt (og længe kendt), at der i et område strækkende sig over knap 30 km mellem Ringsjön og Finjasjön findes en tydelig koncentration af højstatusfund (Vätteryd, Tormestorp, Göingeholm, Sjörup, Fulltofta, Claestorp) fra folkevandringstiden – med Sösdala som centrum. Forfatterne hævder, at dette område omkring Sösdala var kontinuerligt beboet lige fra bronzealder til middelalder, men påviser en markant ændring af bebyggelsesmønstret samt grundlæggelse af nye gravpladser med stenmonumenter. Imidlertid kan årsagen til denne klynge højstatusfund hverken forklares ved, at området spillede en særlig rolle under den foregående periode, romersk jernalder, eller at det besad usædvanlige karakteristika. Forfatterne afslutter deres overvejelser med den antagelse, at regionen, eller rettere sagt: indbyggerne, havde det hverv at kontrollere færdslen mellem andre, og måske mere indflydelsesrige, politiske og/eller økonomiske instanser. Dette er imidlertid baseret på Näsman og Helgessons grundlæggende opfattelse, at der allerede fandtes større politiske enheder i det sydvestlige Skåne og på Kristianstadsletten, og at Sösdalaområdet udgjorde en strategisk sfære for disse enheder i Sydsverige. Men spørgsmålet er stadig, hvorvidt det arkæologiske kildemateriale virkelig er tilstrækkeligt til, at man kan drage sådanne konklusioner på en nærmest tidslinjeagtig måde. Det er jo muligt, at de selvregulerende politiske områder var meget mindre, og at området mellem Ringsjön og Finjasjön blot udgjorde én ud af flere uafhængige enheder?

Ulf Näsmands detaljerede gennemgang (kapitel 5) af Sösdalafundenes rolle i

debatten om de "germanske" stilarters udvikling, med særlig vurdering af Forsanders grundlæggende studie fra 1937, viser, hvordan, af hvem og på hvilket tidspunkt de ofte i flæng anvendte udtryk Sösdalastil, Sösdalahorisont, Sösdalatype, Sösdalaornamentik og Sösdalakreds opstod, hvad de formodedes at betyde – og hvordan de i sidste ende blev opfattet og anvendt indenfor arkæologien. Udover manglen på en ordentlig definition af Sösdalaornamentikken er det især fraværet af en velfunderet og præcis kronologi – både i Skandinavien og i Kontinentaleuropa – der har stået i vejen for en diskussion om oprindelsen af og gensidige indflydelser indenfor Sösdalastilen. Hvad det angår, er anmelderen mere end begejstret for at se sin opfordring til en klar differentiering i den kronologiske terminologi mellem perioderne C og D i Skandinavien og på Kontinentet implementeret i denne bog.

Et af de mest oplysende kapitler om Sösdalafundene er Lovisa Dals videnskabelige analyse af genstandenes enkelte elementer (kapitel 6). Hun fremlægger ikke blot stempeltypernes mangfoldighed ved hjælp af fremragende mikrofotografier og tabeller, men hun viser også ud fra diagrammer over stempelkombinationer hvilke genstande, der med sikkerhed kan henføres til samme værksted eller endda til den samme produktionsproces. Desuden viser den metallurgiske analyse af beslag nr. 1 fra Sösdala, med dets smukke hestehoved-protomer og meget præcise stempelornamentik, at nielloindlægningerne i beslaget var lavet af ganske rent sølvulfid, og dermed at produktionen klart fulgte den (provinsial-)romerske teknologiske tradition – hvis det da ikke i virkeligheden stammer fra et provinsialromersk værksted, som Fabech og Näsman antager i kapitel 17. Ved fremtidige videnskabelige undersøgelser burde det være obligatorisk at analysere et større antal veldaterede sølvgenstande med niello-

indlægninger fra det 4. til det tidlige 6. århundrede fra forskellige egne af Barbaricum for at opnå en bedre forståelse af, hvornår og hvor romersk teknologi forandrede og blev "barbarisk".

Selve bogens titel og vægtingen af kapitlerne i forhold til de fem temaer viser, at dette ikke blot er endnu et værk om kunststilarter, men at det snarere handler om aktørerne i den kulturelle forvandling af folkevandringstidens Barbaricum i Nord-, Central- og (Syd-)Østeuropa, med hestene og deres udstyr samt Sösdalastilen som udgangspunkt.

Det er årsagen til, at rekonstruktionen af hovedtøjerne og deres individuelle elementer, rekonstruktionen af sadlerne fra Sösdala og andre skandinaviske fund fra folkevandringstiden (Ulf Näsman kapitel 7) samt diskussionen om jernalderhestenes fysiognomi og deres sociale og militære betydning (Erika Rosengren kapitel 8 og Anneli Sundkvist kapitel 9) udgør en fremtrædende del af bogen. Det kan absolut ikke understreges kraftigt nok, at beslag til hovedtøj, bidsler og sadler, hvor smukt de end måtte skinne, stadig blot repræsenterer udsmykning af et levende væsen, der var avlet, fodret, opdrættet, dresseret og værdsat, og som i militære situationer udgjorde forskellen mellem overlevelse og undergang og i sidste instans kan have ført til personers, eller hele familiers, magt og ære. Denne centrale del af bogen om skandinaviske ryttere fra folkevandringstiden suppleres af en redøgørelse af Bengt Nordqvist om beslægtet hesteudstyr fra Finnestorp, hvoraf en del aldrig tidligere er publiceret (kapitel 11), mens Per H. Ramqvist bidrager med en ny analyse af sadel og hovedtøj fra kammergraven i Högom, Medelpad (kapitel 10).

I denne sammenhæng kunne det have været instruktivt at indføje et kapitel om det senromerske kavaleri – de eneste hen-tydninger hertil er korte henvisninger i Anneli Sundkvists bidrag om jernalderens

ridestile og -teknikker (s. 216). Emnet er mærkeligt nok ikke behandlet i det ellers meget oplysende bidrag “The Sösdala finds in the perspective of Central and South-Eastern Europe” (kapitel 15) af Michel Kazanski og Anna Mastykova. Et værk, der i undertitlen hævder at omhandle “ryttereliten i det 5. århundredes Europa”, burde også tage i betragtning, at ryttereliten – indtil langt ind i det 5. århundrede i de vestlige områder af det romersk/byzantinske rige – og endnu længere i de østlige dele – udgjorde selve fundamentet for militære idealer og kejserlige fremstillinger. Den romerske hærs rytterenheder, og i højere grad selve kejserens beredne garde, *scholae palatinae*, beskrives i samtidige kilder som rollemødder for den militære elite, og i moderne forskning opfattes de som trendsættere for den fremspirende *habitus militaris et barbarus* i det senromerske samfund. Selvom de arkæologiske fund af rytterudstyr, især kunstfærdigt forarbejdet hesteudstyr sammenligneligt med fundene fra Sösdala, Untersiebenbrunn og lignende, stort set er fraværende i de vestlige områder i senantikken (jf. Dieter Quasts væsentlige kommentarer i kapitel 14), hvilket vanskeliggør en arkæologisk debat om den senromerske militære elite, ville et kapitel om emnet, skrevet af en historiker, have givet god mening.

I et bidrag, der forbinder diskussionen om genstandstyper og en defineret ornamentikstil på den ene side, og områder i Skandinavien og langs Østersøens sydlige og østlige kyster på den anden, forsøger Anne Bitner-Wróblewska at definere en såkaldt “Sösdalahorisont”, der indeholder “visse genstandstyper, der sædvanligvis forbindes med den pågældende stil” (s. 258). Hun genoptager diskussionen fra sine tidligere, vigtige studier fra 1990’erne og 2000’erne. Denne “Sösdalahorisont” forekommer hverken ud fra indhold eller kronologi at være overensstemmende

med en Sösdalastil. Det er noget uklart for anmelderen, på hvilket erkendelsesteoretisk eller ontologisk grundlag denne Sösdalahorisont kan bidrage til forståelsen af udviklingen af Sösdalaornamentikken og dens interregionale forbindelser, især hvis disse specifikke genstandstyper “normalt”, men ikke udelukkende(!), forbindes med Sösdalastilens ornamentik. Det må endnu en gang understreges, at den nordiske stempelornamentik udviklede sig gradvist i løbet af det 4. århundrede med et stigende antal stempeltyper og mønstre (sammensat af forskellige stempler) samt en mere og mere præcis komposition. Genstandene omfattet af Bitner-Wróblewskas “Sösdalahorisont” fremviser dels den nordiske stempelornamentik og dels ornamentik, der per definition kunne rubriceres som Sösdalastil. De fleste af “Sösdalaelementerne” på kortet side 260 har en udpræget dansk og vestsvensk og sydnorsk oprindelse; ret overraskende viser andre områder længere mod øst i Sverige, Småland, Öland, Uppland og Gotland ingen prikker – afspejler det virkeligheden eller blot et for snævert udvalg af karakteristika? Våbendele, især sværdskelebeslag (der ret ofte har de behandlede stjernemotiver) og beslag fra militærbæltet tilhørende den skandinaviske fase C3, bærer de samme stempel-motiver samt et stort antal forskellige stempler, præcis som nogle af de dobbeltkoniske vedhæng og blikfibre. Derfor vil det være nødvendigt at udvide “Sösdalahorisonten” langt tilbage i tiden, til begyndelsen af C3 i Skandinavien. Efter anmelderens mening er den komplicerede terminologi, der refererer til “Sösdalastil”, “Sösdalaelementer” og “Sösdalahorisont” (foruden begreberne “Sösdalaornamentik” og endda “Sösdalakreds”, der stadig optræder i litteraturen), vanskelig at have med at gøre, og den kan besværliggøre forskningen helt unødvendigt. Tydeligvis har andre af værkets bidragydere det på

samme måde (f.eks. D. Quast på s. 291; M. Kazanski & A. Mastykova på s. 305).

Kapitlerne 13-15 fremlægger perspektiver på nye fundmaterialer fra områderne syd for Østersøen. Konstatin Skvortsov præsenterer et nyt fund af hesteudstyr af ædelmetal fra grav 36 på gravpladsen ved Šosseynoe, Kaliningrad-provinsen, Rusland. Der er udsøgt ornamentik i Dyrestil I på beslagene til hovedtøj og sadel, men fundet er kun i mindre grad relateret til Sösdala-temaet – som redaktørerne også skriver på side 276, fodnote 1. Det fremhæver blot de interregionale forbindelser mellem Skandinavien og den sydøstlige Østersøkyst (kapitel 14).

Dieter Quasts bidrag omhandler stempeledekoration på metalarbejder fra det vestlige Barbaricum og det provinsialromerske område langs Rhinen (kapitel 14). Det er vigtigt at bemærke, at stempelornamentik ofte blev anvendt både i de vestlige provinser og i det tilgrænsende Barbaricum – en hurtig gennemgang af standardpublikationerne om senromerske bæltter viser, at ornamentik i form af indstemplede cirkler med prikker, halvmåner, trekanter og linser samt sammensatte stjernemotiver forekommer på bæltebeslag fra midten af det 4. århundrede og frem. Denne ornamentale stil er fortsat i anvendelse helt ind i midten af det 5. århundrede – regionalt sideløbende med den fremspirende karvsnitteknik. Men, som Quast med rette påviser, er det arkæologiske kildemateriale så divergerende mellem de vestlige provinser, det kontinentale Barbaricum, grænsezonen ved Donau og Skandinavien, at en endegyldig analyse af stempelornamentikkens interregionale forbindelser og indbyrdes samhörighed ikke kan opnås på basis af det eksisterende kildemateriale. I de vestlige egne er der ikke gjort et eneste fund af hestehovedtøj af ædelmetal svarende til fundene fra Sösdala, Untersiebenbrunn eller Coşoveni de Jos. Men vi må for-

mode, at både vestgermanske ryttere såvel som de provinsialromerske eliteryttere fra *vexillationes comitatenses* eller *scholae palatinae* havde lignende, flunkende udstyr som deres samtidige langs den midterste og nedre del af Donau eller i Barbaricum. Det vestlige Barbaricum og de vestlige provinseres rolle i udviklingen af Sösdalastilen i Skandinavien er derfor højst sandsynligt stærkt undervurderet. Hvis man går ud fra, at karvsnitmotivene og Nydamstilens teknik ikke kan forklares uden detaljeret kendskab til de senromerske karvsnitornamenterede genstande, der hyppigt findes i de vestlige områder, som for eksempel støbte beslag til brede militærbæltter, så er der al mulig grund til at formode, at der må være kommet stor inspiration til Sösdalastilen fra denne geografiske retning. Uanset om det forbliver et *argumentum ex silentio*, så har Quast ret i, at stilen bør omdøbes til “Sösdala-Untersiebenbrunn-Velp” for at markere dens vestlige komponenter.

Ligeledes ønsker Michel Kazanski og Anna Mastykova (kapitel 15) ikke at opfatte Sösdalastilen som værende opstået ét sted eller i et enkelt socialt eller etnisk miljø, men som en del af en “overregional fyrstelig kultur,” der forekommer i senromerske, græsk-romerske, nomadiske (dvs. alano-sarmatiske) såvel som germanske og baltiske samfund. Selvom forfatterne undlader at komme med en konklusion vedrørende denne overregionale udviklings udløsende faktor, fremhæver de også den tætte forbindelse til senromerske prototyper og skabeloner. De antager derfor, at de skandinaviske fund af ornamenteret hesteudstyr – samt tilsvarende materiale fra Central- og Østeuropa – ikke bør placeres i en enkelt gruppe, men snarere skal opfattes som parallelle udviklinger med oprindelse i det senromerske samfund. Men ifølge dem er spredningen af stilarten eller traditionen til Skandinavien vanskelig at klarlægge. Kazanski og Ma-

stykova hævder (s. 302) at, fordi “ingen skriftlige kilder nævner skandinaviske krigere i romersk tjeneste i det 5. århundrede, forekommer det meget usandsynligt, at dette [dvs. spredningen af stilen til Skandinavien] kan forklares ved tilstedeværelsen af skandinaviske krigere i den romerske hær, som det undertiden fremføres”. Men argumentet kan gendrives: Barbariske folk, der er nævnt ved navn i senromersk historieskrivning eller panegyriske tekster, er enten grupper, med hvilke det sene imperium havde alvorlige militære konflikter (i sagens natur langs imperiets grænser), eller grupper hvor Rom aktivt rekrutterede krigere eller anbragte kontraktlige partnere som *reges*. Det kan ikke komme bag på nogen, at fjerne politiske instanser ikke var af større interesse i denne henseende. Men skandinaviske krigere kunne, enten som enkeltpersoner eller i form af større militære grupper, let integreres i eksisterende enheder med mere eller mindre accepterede navne.

Tilstedeværelsen af skandinaviske krigere på Kontinentet kan påvises ved en analyse af tilstrømningen af romerske solidi til dele af Sydskandinavien, som det er gjort af Svante Fischer i bidraget med den lettere misvisende titel “The material culture of 5th century returning veterans” (kapitel 16). Som andre forskere tidligere har gjort, underbygger Fischer på en overbevisende måde, at det ikke var handel, men derimod lønarbejde – i betydningen betalt militærtjeneste – der var årsagen til de fundne solidi. Dette kan demonstreres ved hjælp af stempel-identiske guldmønter i skandinaviske og kontinentale depotfund. Ud fra et ölandsk og bornholmsk perspektiv er Fischer i stand til at påvise, at mindst tre udbetalinger fra det romerske militære statsapparat endte som del af depotfund eller som enkeltfundne solidi på de to øer: Ét fra midten af 430’erne, formentlig stammende fra tjeneste i Panonien, og mindst to senere, fra hen-

holdsvis 462-465 og 466-476, hidrørende direkte fra Italien. Det er stadig uafklaret hvilken politisk konstellation, der førte til disse ydelser. Ligeledes hvorvidt der findes andre tilfælde af skandinaviske krigeres engagementer, som er sløret af delvis aflønning enten med sølvgenstande eller med umøntet guld. Tilstedeværelsen af større grupper af skandinaviske krigere, der kan have spillet en rolle i indførelsen af Sösdalastilen gennem direkte kendskab til og anvendelse af senromerske prototyper omkring 400 e.Kr., kan imidlertid (endnu) ikke påvises ved studier af solidi.

I et afsluttende kapitel (17) forsøger Fabech og Näsman ikke blot at sammenfatte de forskellige kildekritiske aspekter, rekonstruktion af fundmaterialerne, kronologi og proveniens, men de prøver også at skrive en fiktiv biografi om hesteudstyret fra Sösdala og Fulltofta – det overlades så til læseren, om hun eller han er villig til at acceptere det givne scenario som en slags historisk beretning bragt til live af de arkæologiske fund. Men blandt alle de fortællinger, man eventuelt kunne udtænke på grundlag af de sparsomme kilder, er det imidlertid en af de mindre usandsynlige. Fabech og Näsman (s. 332) erkender, at de forskellige bidrag til bogen anvender ret forskellige begreber. De opfatter selv Sösdalastilen i dens strenge definition som en stil betegnende en form for sydskandinavisk ornamentik, der i store træk, men ikke nødvendigvis i enkeltheder, er samtidig med andre regionale stilarter, for eksempel den *Ostpreußische Sternornamentik*, Untersiebenbrunn-Coşoveni-stilen eller stempelornamentikken, der anvendes på militært udstyr i de vestlige provinser grænseområder. De understreger desuden vigtigheden af at være opmærksom på romerske prototyper og er også fortalere for, at hovedtøjet fra Sösdala I stammer fra et provinsialromersk værksted. Det vil nok aldrig blive afklaret, om provinsialromerske kunsthåndværkere (i geografisk,

ikke etnisk betydning!) fra små og store værksteder ledsagede mobile militære enheder tilbage til Skandinavien eller andre ikke-romerske områder og fremstillede deres udvalg af produkter dér, eller om Sösdalastilen blev "opfundet" blot ved de skandinaviske håndværkeres studier af den importerede materielle kultur. Efter anmelderens mening forekommer det temmelig usandsynligt, at det nogensinde skulle blive muligt uomstødeligt at bevise spredningen af en teknik eller ornamentik fra område A til B på baggrund af en arkæologisk findatering.

Når man læser det sidste kapitel, tegner der sig et ret deprimerende billede: Størstedelen af det utroligt værdifulde fundmateriale fra Ukraine kendes i dag kun fra online-auktioner med utilstrækkelige oplysninger om fundsted og -forhold. Disse fund stammer fra storstilede, illegale plyndringer af arkæologiske lokaliteter, og de kendte eksempler giver blot en antydning af, hvor enorm den undersøiske del af isbjerget i virkeligheden kan være. For eksempel bærer et remendebeslag, efter sigende fra Vinnitsa i Ukraine, et yderst sjældent stempel, som meget slående har sin bedste og eneste parallel (hvis de da ikke er lavet med samme redskab) i stempel nr. 21 på pragthovedtøjet fra Sösdala I (s. 134 fig. 3-4)! Umådelig mange fund, der er helt essentielle for den videre udforskning af interregionale forbindelser mellem Østersøen og Sortehavet i den senromerske periode og folkevandrings-tiden, er netop nu ved at blive ødelagt og dermed gå tabt for videnskaben.

Konklusionen er, at denne bog varmt kan anbefales. For det første giver den inspirerende svar på spørgsmålet om, hvad Sösdalafundene egentlig er, hvordan deres internationale forbindelser må opfattes, og i hvilke kronologiske faser de skal placeres. Den formår ikke – og det kan heller ikke forventes af en kongresberetning og bør derfor ikke anses for en mangel – at

levere en bedre og klarere definition af Sösdalaornamentikken og dens afgrænsning i forhold til andre stilarter. For det andet, så understreger værket vigtigheden af at finde en balance mellem genstandsstudier og teorier om rituel, social og teknologisk adfærd, men det viser også, at et bredt perspektiv – undertiden med modsætningsfyldte og udfordrende synspunkter – i dag kun kan opnås gennem internationalt samarbejde. For det tredje, så fremhæver bogen på glimrende vis, hvor nyttigt det videnskabeligt set kan være at publicere gamle fundkomplekser – der kun tilsyneladende er velkendte – med et detaljeret katalog og fremragende fotografisk dokumentation, og med samtidig inddragelse af de seneste forskningsresultater. Man kan blot håbe, at de to redaktører er i gang med at planlægge andre, tilsvarende projekter – magasinhylderne på nationale og regionale museer i (Nord-) Europa er fyldt med fund, der fortjener at blive genopdaget.

Andreas Rau

Zentrum für Baltische und
Skandinavische Archäologie
Schloss Gottorf
Oversat af Anne Bloch Jørgensen
& David Earle Robinson

Anders Fischer & Lisbeth Pedersen

(eds.): *Oceans of Archaeology*. The National Museum of Denmark, Moesgaard Museum. Jutland Archaeological Society 2018. 237 sider ISBN: 978-87-93423-18-3. Pris: 348 DKK.

De seneste år er marinarkæologiske sten-alderundersøgelser for alvor begyndt at præge litteraturen, og seneste skud på stammen er "Oceans of Archaeology", der har det erklærede mål at give et samlet overblik over stenalderundersøgelser foretaget på havbunden langs den euro-

pæiske kyst. Bogen er udsprunget af et EU-finansieret netværksprojekt kaldet SPLASHCOS, der siden 2009 har arbejdet med udveksling af informationer omkring submarin arkæologi.

Bogen har en tiltalende forside, og dette indtryk bliver på ingen måde gjort til skamme, når man hastigt bladrer den igennem. Det grafiske udstyr er flot, og jeg må især fremhæve kortene, der bogen igennem giver læseren et godt overblik over, hvor de pågældende lokaliteter befinder sig. Farveholdningen i bogens illustrationer er afdæmpet og særdeles æstetisk, og kun ganske få af bogens fotografier stikker ud som uskarpe, og her tænker jeg ikke på de personer på nogle af billederne, der uvist af hvilken grund har fået ansigtet sløret.

Bogen er bygget op som en tematisk antologi med 33 separate artikler eller temabokse, som man har valgt at kalde nogle af dem. Artiklerne er samlet i seks tematiske hovedafsnit, skrevet af 36 forskellige forfattere, repræsenterende 10 forskellige lande.

Jeg vil forsøge at bedømme og anmelde bogen ud fra dens egne præmisser, altså om bogens indhold lever op til den hensigt, der er skitseret i forordet, som i denne bog hedder "Welcome to Oceans of Archaeology". Kogt helt ned er formålet at præsentere det store arkæologiske forskningspotentiale, der ligger gemt under havet, at give såvel læg som lærd et appetitvækkende overblik over den fascinerende forhistoriske verden under havet, at sikre en høj videnskabelig standard gennem fagfællebedømmelse af alle bidrag, at give det første samlede og omfattende overblik over den tidlige undersøiske forhistorie for et helt subkontinent, at give det første internationalt publicerede overblik over havbundens forhistorie for de involverede lande gennem de fem kapitler med nationale oversigter, idet bogens indhold begrænses til kysterne omkring EU-landene samt

Norge, Ukraine, Tyrkiet og Israel. Endelig ønsker bogen at give et indblik i best-practice for feltundersøgelser under havet samt en solid indsigt i forvaltningen af den undersøiske kulturarv. Det er unægteligt en meget ambitiøs præsentation, som straks får læseren til at kaste sig videbegærligt over det første af bogens 33 afsnit.

Bogen begynder med en meget kort forklaring, der beretter om baggrunden for, at der overhovedet findes bopladser under havoverfladen. Dette gøres blandt andet med en illustrativ figur over de seneste 450.000 års havniveausvingninger, fulgt af en forklaring af hvilke særlige kvaliteter de submarine bopladser har at tilbyde arkæologien. Så er vi i gang.

Bogens andet hovedafsnit omhandler ikke marinarkæologi i snæver forstand, men bringer derimod en række arkæologiske vidnesbyrd om, at stenalderens mennesker har færdedes ved og haft kontakt til kysten. Da der næppe er nogen, der har betvivlet dette forhold, kan det virke lidt underligt at bruge så megen energi og plads på at belyse dette emne, hvorfor disse artikler kan forekomme lidt fejlplacerede i en bog om marinarkæologi.

Bogens tredje hovedafsnit er helliget de nationale oversigter, som jeg havde forventet mig meget af. Men hvis man havde set frem til en oversigt for hver enkelt af de 25 lande, der er repræsenteret i SPLASHCOS, så bliver man både overrasket og skuffet, for kun fem lande er repræsenteret i oversigten. Overraskelsen bliver ikke mindre, når man ser, hvilke lande man har valgt at give en national oversigt: Sverige, Danmark, Belgien, Bulgarien og Tyrkiet. Hvor blev Tyskland lige af? Næst efter Danmark er Tyskland det europæiske land, der har foretaget de fleste og mest givende udgravninger på havbunden i de seneste år, så det er helt uforståeligt, at det ikke er blevet til en national oversigt for dem også. Tyskland er langt fra det eneste land, man savner i

disse nationale oversigter, prioriteringen er helt uforståelig og i direkte strid med forordets løfte om at give et internationalt overblik.

Den nationale oversigt for Sverige er i virkeligheden mest en historik uden mange konkrete oplysninger om submarine stenalderfund, så en national oversigt er nok ikke den rette betegnelse for denne artikel. Mere konkret er den følgende temaboks om Haväng, Sveriges seneste skud på stammen med submarine pladser. Desværre får pladsen kun ca. 3/4 sides tekst, så det er begrænset, hvad der kommer af konkrete oplysninger om pladsen, men temaboksen er illustreret med gode fotos og en pædagogisk tegning over landskabets udvikling.

Efter Sverige følger den danske oversigt, som jeg havde forventet ville blive et overflødigshorn af spændende pladser, og en præsentation af unikke fund af træ og andet organisk materiale. I stedet får man lidt historik og en beskrivelse af en række løsfundne oldsager fra havbunden, fulgt af en kort beskrivelse af hvordan landskabet udviklede sig i takt med, at havet steg, illustreret med seks meget smukke og informative kort. Herefter følger en beskrivelse af, hvordan stenalderlokaliteterne bliver fundet samt lidt om forvaltningen af kulturhistorien på havbunden, fulgt af fire afsnit, der fortæller om forskellige fundkategorier: Bopladser og grave, fiskegærder og votivfund samt endelig et afsnit om det arkæologiske potentiale, der findes på havbunden. Det skal på den positive side siges, at afsnittet byder på en række fotos af kendte danske fund fra havbunden, der viser lidt af den fundrigdom, som de undersøiske pladser kan byde på.

Den næste nationale oversigt omhandler Belgien, og jeg må blankt erkende, at belgisk marinarkæologi ikke er et område, jeg vidste noget om i forvejen, og jeg skulle hurtigt finde ud af hvorfor. De fem

forfattere, der står for denne del af de nationale oversigter, skriver nemlig, og her citerer jeg: *“At the time of writing, no systematic survey by divers trained in locating early prehistoric sites has yet taken place in Belgian sea territory, and no Stone Age artefacts are known from the permanently submerged parts of the sea floor within this territory.”* Yderligere kommentarer burde være overflødige.

Så meget klogere hastede jeg videre til den nationale oversigt over Bulgarsk marinarkæologi, og var jeg blevet lidt skuffet over de manglende belgiske fund, ja så var der ikke meget mere kød på det bulgarske materiale. I abstraktet nævnes ni kendte bulgarske lokaliteter, men i artiklen er dette tal sandelig vokset til ti, alle fra “kobberalderen”, altså relativt sent i forhold til de fleste andre kendte undersøiske lokaliteter. Desværre er der kun foretaget arkæologiske undersøgelser på en enkelt af de 9-10 bulgarske lokaliteter, og bortset fra, at der nævnes fund af mange nedbankede pæle og velbevarede ben- og takredskaber, samt at der findes tykke lag fyldt med keramik på pladserne, så er det heller ikke meget, den ca. en tekstsides lange nationale oversigt afslører om bulgarsk marinarkæologi. At potentialet er til stede, er man dog ikke i tvivl om, vi får bare ikke meget konkret viden præsenteret.

Som den sidste af de nationale oversigter kommer den nationale oversigt for Tyrkiet, der med fire lokaliteter, de to af dem ovenikøbet delvis oven vande, må siges at være på linje med Belgien og Bulgarien.

Efter disse nationale oversigter følger bogens fjerde hovedafsnit, der er helliget en beskrivelse af metoder samt forvaltning og bevaring af den kulturarv, der findes under havets overflade.

Det begynder med et afsnit, hvor vi finder en beskrivelse af de metoder, der anvendes til at lokalisere bopladserne, dernæst kan man læse, hvordan en submarin udgravning bliver foretaget.

Hovedartiklen følges op af to mindre artikler/temabokse, som beskriver den anvendte metodik i to aktuelle danske undersøgelser fra henholdsvis Køge Havn og Orehoved, begge foretaget af Vikingeskibsmuseet. Ved Køge Havn er den meget omdiskuterede "grabmetode" anvendt, og den går i al sin simpelhed ud på, at man med en stor gravemaskine monteret på en pram graver store sedimentprøver op, som så bliver undersøgt for kulturlevn. Man kan sige, at metoden svarer til landjordens prøvehuller, dog udført i en noget grovere teknik.

Argumentet for at bruge denne voldsomme, og særdeles destruktive metode har været, at det var den eneste måde, man kunne finde de lokaliteter, der var dækket af tykke sterile aflejringer, f.eks. sand. Jeg skal ikke lægge skjul på, at jeg ikke er tilhænger af metoden, som godt nok kan skovle nogle arkæologiske genstande op, men intet siger om de kontekstuelle forhold, der er lige så vigtige eller måske endnu vigtigere end genstandene selv. I den modsatte grøft finder vi udgravningen ved Orehoved, hvor teknologien anvendt til undervandsarkæologi nåede nye højder i Danmark, blandt andet med videoovervågning af arbejdet på havbunden og et overfladefartøj med alle mulige faciliteter. Nu mangler vi så bare at se, om det også har resulteret i bedre arkæologiske resultater, for de bliver desværre ikke præsenteret i bogen.

Afsnittet fortsætter med en beskrivelse af nogle af de farer, som bopladserne er udsat for, både fra mennesker og fra naturen, bl.a. illustreret ved boremuslingeangreb på en ellers fin og velbevaret bue fra Hjarnø. Desværre er der ikke fundet plads i bogen til at fortælle noget om de arkæologiske resultater fra denne ellers meget lovende udgravning, vi må nøjes med at se et billede af en skambid bue samt et par af pragtfundene (en skæftet hjortetaksøkse og en padleåre).

Da de fantastiske fund fra Tybrind Vig begyndte at dukke op og løbende blev præsenteret og publiceret i 1980'erne, troede mange, at sådan så alle submarine bopladser ud, men det skulle snart blive klart, at der er langt imellem de bopladser, som har de helt ideelle bevaringsforhold for organisk materiale. Det er denne problematik, den næste artikel handler om, nemlig de faktorer der er med til henholdsvis at nedbryde og bevare de organiske levn i lagene på havbunden. Artiklen er interessant og giver også et godt signalement af, hvilke sedimenttyper man skal søge, hvis man vil sikre sig, at det er de rigtige bopladser, man kaster sig over, når man skal udvælge en af de mere end 2.000 kendte undersøiske bopladser til en forskningsudgravning. Nu har jeg allerede nævnt Tybrind Vig et par gange i denne anmeldelse, og man kan vel ikke hverken i Danmark eller i andre lande lave en oversigt over marinarkæologiske landvindinger inden for stenalderforskningen uden også at nævne denne lokalitet. Og det gør man så her på 3/4 tekstsider og tre illustrationer. Det er ikke meget plads at give til en så banebrydende lokalitet med så mange unikke fund, som netop har været med til at definere, hvad marinarkæologien kan præstere i forhold til den traditionelle landjordsarkæologi. Denne prioritering synes besynderlig.

Jeg har luftet min frustration over, at Tyskland mangler i de nationale oversigter, men her i bogens fjerde hovedafsnit finder vi dog i det mindste en temaboks, der omhandler resultater fra en af de tyske bopladser, nemlig Neustadt. Det er måske den tyske lokalitet, der i fundmængde kommer tættest på Tybrind Vig, men igen må man desværre nøjes med 3/4 tekstsider, som alene omhandler et enkelt aspekt af de mange analyser, der er foretaget på materiale fra pladsen, nemlig madskorpe og lipidanalyse. Det er på ingen måde uinteressant, men hvorfor er hele det

enorme oldsagsmateriale ikke beskrevet med en eneste linje? Igen er prioriteringen i bogen uforståelig, set i lyset af at Neustadt-materialet inden for de seneste år har dannet grundstammen i hele to tyske ph.d.-afhandlinger.

Bogens femte hovedafsnit skal ifølge hovedtitlen give de arkæologiske synteser og strategier for fremtiden. Det begynder med et afsnit, der ifølge forfatteren giver det første kvantitative overblik over de tidlige forhistoriske fund fra havbunden i Europa og det østlige Middelhavsområde, 2.602 lokaliteter i alt. Hovedbudskabet i denne artikel er, at hovedparten af de kendte lokaliteter befinder sig på havdybder på under 10 m. Dette formodes ikke at være et reelt udtryk for, hvor der findes stenalderboplader, men derimod et udtryk for hvor dykkere og graveaktiviteter lettest afslører forekomsten af boplader. Det formodes derfor, at det kendte antal boplader kun udgør toppen af isbjerget. Det kan undre lidt, at det først er i dette afsnit, at der bringes eksempler fra England, som ellers har brilleret ved sit fravær i de nationale oversigter.

Bopladerne har helt naturligt været i fokus bogen igennem, men at der også findes andre fundkategorier, som kan bidrage med spændende nye oplysninger, kan vi læse i afsnittet om votivfund fra havbunden. Eksemplerne er hentet fra store dele af Europa og lever således op til bogens internationale ambitioner. Hvorfor dette afsnit så også indeholder et afsnit om hverdagslivet og profane aktiviteter, forstår jeg ikke helt, da dette bliver en gentagelse af det, vi har kunnet læse i mange af de andre afsnit.

Det er mig uforståelig, hvorfor man i bogens femte hovedafsnit med synteser og strategier for fremtiden skal finde en temaboks med en ultrakort beskrivelse af den mellempalæolitiske lokalitet Fermanville 'La Mondrée'. Det er vanskeligt at finde hverken syntese eller strategier i

denne halve tekstsider, som det blev lovet i indledningen, men fundet er sikkert spændende, hvis det havde fået lidt mere plads tekstmæssigt. En anden og mere kendt fransk lokalitet er Cosquer Cave, her præsenteret i en temaboks med 3/4 side tekst og fire illustrationer, hvilket igen er for lidt til så vigtig en lokalitet. Det særlige ved Cosquer Cave er, at indgangen til denne fantastiske grotte med hulemalerier befinder sig 37 m under havets overflade, men igen hvorfor her under overskriften synteser og strategier?

England, der som nævnt ikke blev fundet egnet til en national oversigt, har til gengæld fået en temaboks med en præsentation af lokaliteten Goldcliff. Et karakteristisk eksempel på det, man kunne kalde engelsk marinarkæologi, hvor det typiske består i, at pladserne ligger i tidevandszonen og således er tørlagt i korte perioder, hvor de kan undersøges på traditionel vis. Goldcliff er en af de mere betydningsfulde engelske lokaliteter, men her bliver den blot præsenteret på under en tekstsider, alene med fokus på de fodspor der er afdækket på pladsen. Det øvrige materiale hører vi intet om, desværre.

I en lidt længere artikel kommer den ene af redaktørerne (AF) med et sammendrag eller udtræk fra de foregående artikler, hvor der redegøres for de kvaliteter, der er knyttet til stenaldersfund fra havbunden. Kvaliteter der primært er betinget af de gode bevaringsforhold, som nogle af de submarine lokaliteter kan tilbyde, men også fordi kystbosættelsen fra visse perioder næsten udelukkende findes submarint.

Hovedafsnittet afsluttes med en artikel om forvaltningen af den submarine stenaldersbosættelse. De menneskeskabte trusler imod pladserne beskrives som øgede i takt med, at der er udviklet en forbedret teknologi til at udnytte havets ressourcer, men naturens egen erosion vurderes dog stadig til at udgøre den største trussel. En

afgørende faktor for at kunne beskytte og bevare den submarine kulturhistorie er, at vi får registreret pladserne, og dette vigtige arbejde er kun lige begyndt. Også en forbedret lovgivning på området kunne være ønskelig for at beskytte de submarine bopladser, hvilket man kun kan være enig i.

Bogens sjette og sidste hovedafsnit med fagligt indhold er helligt C14-dateringer. Denne artikel virker mere faglig i sin sprogton end de foregående artikler, og den bringer flere sider med en række udvalgte C14-dateringer i skemaform. Det kan være lidt vanskeligt at gennemskue, ud fra hvilke kriterier de bragte dateringer er udvalgt, men det er dog ret klart, at dateringer af menneskeknogler fra de submarine pladser har en høj prioritet.

De klassiske emner såsom stabile isotoper samt reservoireffekt forklares også på en særdeles pædagogisk måde i denne artikel, og igen med en af de grafiske figurer der er med til at hæve bogens formidlingsmæssige niveau betragteligt.

Nu kan der være mange meninger om, hvad man skal bringe i et oversigtsværk som *Oceans of Archaeology*, så derfor har jeg, som lovet i begyndelsen af denne anmeldelse, forsøgt at bedømme bogen ud fra de løfter eller mål, der er beskrevet i forordet.

Hvad angår intentionen om at præsentere det store arkæologiske forskningspotentiale, der ligger gemt under havet, indfrier bogen sin målsætning. Den henvender sig dog ikke til såvel læg som lærd. For professionelle arkæologer er der ikke mange faglige vitaminer at trække ud af de alt for mange ultrakorte afsnit, måske bortset fra de fyldige litteraturhenvisninger. Sammenlignet med den oversigt, der blev udgivet i 2011 – *Submerged Prehistory* – hvor Anders Fischer også var medredaktør, så er der langt mindre konkret at komme efter i *Oceans of Archaeology*.

Ideen med at begrænse bogens indhold

til kysterne omkring EU-landene samt Norge, Ukraine, Tyrkiet og Israel giver nærmest sig selv, idet de 25 lande, der indgår i SPLASHCOS netværket, definerer begrænsningen. Det helt afgørende spørgsmål er, hvorfor bogen foretager en yderligere begrænsning ved ikke at medtage vigtige marinarkæologiske stenalderundersøgelser fra en lang række af de 25 lande. Det virker underligt. Og hvorfor nævne Norge eksplicit, når Norge brillerer ved at være gledet ud af oversigten. I ovennævnte bog *Submerged Prehistory* præsenteres flere spændende norske lokaliteter.

Og med hensyn til det at tilstræbe en høj videnskabelig standard i såvel de større kapitler som i de mindre temabokse lades meget tilbage at ønske. Bogen virker ikke videnskabelig på trods af fagfællebedømmelser, referencer og andet, som man normalt forbinder med videnskabelige afhandlinger. Her har man nok sat sig mellem to stole, så bogen er blevet et hverken eller.

Når det gælder ambitionen om at give det første samlede og omfattende overblik over den tidlige undersøiske forhistorie for et helt subkontinent, har man helt klart taget munden for fuld. Mange centrale fund og lokaliteter er slet ikke nævnt i bogen, og hvad værre er, nationer med nogle af de mest betydningsfulde marinarkæologiske undersøgelser er udeladt i de nationale oversigter. I det hele taget er det vanskeligt at se, hvordan de foreliggende fem nationale oversigter skulle kunne give et overblik over forholdene i de 25 lande som helhed. Det virker næsten som om, forordet har været skrevet, før manuskripterne er kommet i hus.

Man savner en virkelig præsentation af de bopladser, der har ydet fund i verdensklasse og dermed cementerer, at der ligger et stort potentiale i de submarine bopladser, et potentiale man ikke har kunnet matche på ret mange landarkæologiske

undersøgelser. Tybrind Vig er nævnt ganske kort, men Hjarnø, Møllegabet, Timmendorf Nordmole, Jäkelberg Huk, Strande, Neustadt er alle pladser, der burde have været med i bogen, og det blot for at nævne nogle få, der havde fortjent en plads i en oversigt over Europas marine stenalderlokaliteter.

Og endelig angående ambitionen om at give et indblik i *best-practice* for feltundersøgelser under havet og en solid indsigt i forvaltningen af den undersøiske kulturarv: Hvis man har de meget etnocentriske briller på og mener, at den danske måde at gøre tingene på, er den absolut bedste, så bliver bogens ambitioner for så vidt opfyldt.

En samlet vurdering af bogen er, at den har alt for mange ultrakorte artikler/temabokse af et omfang, der mere ligner de abstracts, som ofte publiceres forud for afholdelsen af et større seminar. Her blot garneret med nogle flotte illustrationer og litteraturlister. Når vi nu er ved litteraturlisterne, kan man ikke undlade at nævne, at de sammenlagt optager ca. 37 sider, og skønt litteraturhenvisningerne er en af bogens stærkeste sider, så forekommer det uhensigtsmæssigt, at de samme publikationer optræder igen og igen i de sammenlagt 30 litteraturlister i bogen. Det havde nok været mere hensigtsmæssigt med en samlet litteraturliste til sidst i bogen.

Åpropos gentagelser skal det også nævnes, at de mange artikler/temabokse desværre er skæmmet af, at flere udsagn gentages unødigt ofte. Således talte jeg mig frem til, at det gentages ikke færre end 19 gange, at havniveauet er steget med 130 m siden istiden. Tilsvarende kan man i mange af artiklerne læse, at de gode bevaringsforhold for organisk materiale skyldes de iltfattige og permanent våde forhold, som karakteriserer lagene.

Det gode indtryk, som bogens ydre gav, og som blev bekræftet ved den første hurtige gennembladrning, kunne desværre

ikke opretholdes efter en grundigere nærlæsning. Der findes ganske vist enkelte artikler, som både er oplysende, og som bidrager med ny og nyttig viden, men alt for mange af artiklerne virker som fyld uden noget reelt indhold. Når dette holdes op imod de mange væsentlige fund og lokaliteter, der glimrer ved deres fravær, så må jeg desværre sige, at bogen skuffede fælt, hvilket er virkelig synd, for der ligger ganske givet et meget stort arbejde bag udarbejdelsen af denne smukt udstyrede bog.

Søren A. Sørensen
Museum Lolland-Falster

Lars Grundvad, Nick Schaadt og Bo Ejstrud: *Fæsteds-katten – Danmarks største guldskat fra vikingetiden*. Aarhus 2017. 115 sider. ISBN 978-87-406-1843-3. Pris: 250 DKK.

Det vakte behørig opsigt, da gulds-katten fra Fæsted dukkede op af den sønderjyske muld i sommeren 2016. Nyheden om dette fund, som skulle vise sig at være Danmarks største guldskat fra vikingetiden, fik stor mediebevågenhed, og historien nåede verden rundt.

Nu har Museet på Sønderkov udgivet en flot præsentation af fundet, og det er et godt initiativ, da det jo stadigvæk har nyhedens interesse. Bogen er skrevet for at vise skattefundene frem, som de så ud, da de kom op af jorden. Man ser således de fornemme genstande fotograferet med jord på og i enkelte tilfælde med de håndskrevne fundsedler som baggrund. Kombineret med billeder fra den udgravning, der blev foretaget på stedet, får man næsten fornemmelsen af selv at have været med. Detektorfolkernes fund og de genstande, der kom frem ved den efterfølgende udgravning, resulterede sammenlagt i knap 1,5 kilo guld og lidt over 130 gram sølv.

Indledningsvis gives en kort gennemgang af egnens historie, og her får man et klart indtryk af, at området har været betydningsfuldt både i oldtid og middelalder. Museet på Sønderkov udpegede da også allerede i 2013 Hygum sogn som særlig interessant. Skatten fra Fæsted bliver sat ind i et større historisk perspektiv med forbindelse til Hedeby og Danevirke samt vikingetidens magtkampe i grænseområdet.

Ved præsentationen af fundene er de inddelt i grupper som armringe, betalingsguld, perler m.m. En halskæde af guld, som blev fundet på stedet tilbage i 1911, hører utvivlsomt sammen med skattefundet. Takket være fine nærbilleder af de enkelte genstande kan man studere dem, også selv om de er urengjorte. Særlig opmærksomhed påkaldes sig vedhæng med indfattede halvædelsten. Før fremkomsten af Fæstedskatten kendte man ikke denne smykketype fra Danmarks vikingetid. Også de korsformede vedhæng med klare forbindelser til udlandet er interessante. Mest imponerende er dog guldpragtspændet med fire 12,5 cm lange kæder. Smykket er udført i Jellingstil og er med til at datere skattefundet til midten eller sidste halvdel af 900-årene.

Præsentationen af de enkelte fundgrupper indledes med udvalgte strofer fra det oldengelske Bjovulfkvad. Desuden er bogen illustreret med stemningsfulde fotos fra nutidens vikingetræfmiljøer. Alt i alt er denne bog om Fæstedskatten meget indbydende. Det er jo et særdeles interessant fund, der vil kræve en omfattende videnskabelig bearbejdning, som tager sin tid. Derfor er det prisværdigt, at Museet på Sønderkov allerede nu kan præsentere dette fund, som indtager en central plads i Nationalmuseets danefæudstilling 2018.

Jens Jeppesen
Moesgaard Museum

Gitte Hansen & Per Storemyr

(red.): *Soapstone in the North. Quarries. Products and People. 7000 BC - AD 1700.* Universitetet i Bergens Arkeologiske serie UBAS vol. 9. Bergen 2017. 408 sider. ISBN: 978-82-90273-90-8. Pris: 400 NKR.

Med denne bog om brugen af klæbersten fra jægerstenalderen og helt op til omkring år 1700 er UBAS-skriftserien nået til bind 9. Bogen er et produkt af de fem norske Universitetsmuseers satsning omkring klæbersten "*Forskning i fellesskab (FIF)*" i årene 2010-2015. Bogen indeholder 17 artikler skrevet af 22 forfattere, der er arkæologer, geologer og håndværkere. Disse folk hører til 15 fagmiljøer i Norge, Danmark, England og Skotland. Bogen er redigeret af dr. Gitte Hansen, der har dansk baggrund, men som nu er professor og middelalderarkæolog på Universitetsmuseet i Bergen, samt af dr.ing. Per Storemyr, der er geolog og arkitekturhistoriker på Musea i Sogn og Fjordane.

Bogen præsenterer banebrydende forskning om klæbersten som en vigtig udmarksressource i forhistorisk tid og i middelalderens norrøne samfund. Klæbersten er naturligt forekommende i Norge, i de sydøstlige dele af Sverige, på Shetland og i Grønland. I Norge kendes ca. 200 klæberstensbrud fra forhistorisk tid og middelalderen. Her blev der brudt klæbersten til husholdningsudstyr (køgekar, olielamper, bageplader, tenvægte, netsynk etc.). I vikingetiden blev norske køgekar af klæbersten eksporteret til Nordeuropa samt medbragt i bagagen af de kolonister, der bosatte sig på De nordatlantiske Øer. I middelalderens begyndelse blev klæbersten brugt som byggemateriale i kirker og klostre i de områder, hvor denne stenart forekommer. I Norge har klæbersten gennem historien været en vigtig udmarksressource for folk

– både på lokalt, nationalt og internationalt niveau.

Indtil for nylig blev klæbersten behandlet ret så stedmoderligt i grundforskningen. Med forskningsindsatsningen, der har kastet denne bog af sig, er der nu rådet bod på dette forhold. De seneste år har medført en del artikler og afhandlinger om klæberstensgenstande i såvel Skandinavien som i England. De videnskabelige følgevirkninger af dette fokus har ført til et tæt samarbejde mellem arkæologer, geologer og håndværkere i forbindelse med klæberstensbrud, håndværkstraditioner og proveniensbestemmelse. Mange af bogens artikler bygger på afhandlinger, hvis resultater her publiceres for første gang. Andre af bogens artikler bygger på resultater af tværfaglige projekter og er skrevet af forfattere fra forskellige fag. Bogen fremlægger grundlæggende typologiske-kronologiske studier og banebrydende metoder for proveniensbestemmelse af klæberstenskar og bygningssten til kirker og klostre. Bogen kan læses artikel for artikel, men man kan også følge temaer på tværs af artiklerne. De behandlede temaer er: A. Klæberstensbrud, brudteknik, redskabs typer, produkttyper, produktionsomfang og producenter. B. Produktionens organisering – til eget brug eller til salg (professionel produktion). C. Geokemisk og arkæologisk proveniensbestemmelse. D. Typologisk-kronologisk grundforskning – præsentation af bruddene og deres materiale. E. Sociale dimensioner, klæberstensproducenter og forbrugere, etnicitet, social tilhørsforhold. F. Genstandstyper.

Det er herligt endelig at stå med et samleværk om klæbersten. Bogen fremstår flot med stift bind og masser af illustrationer i sort-hvid og farver. UBAS-serien har fået et mere raffineret finish med tiden, hvilket er klædeligt. Spændende om søsterprojektet, det norske kværnstensprojekt "Millstone", også ender i en

så flot bog som denne fra UBAS-serien. Det kan man kun håbe på.

Hans Skov
Moesgaard Museum

Lotte Hedeager: *Arkeologi kort fortalt.*

Oslo 2017. 168 sider. ISBN 978-82-530-3947-3. Pris: 299 NKR.

Straks i forordet angives, at bogen er målrettet personer, der enten lige har påbegyndt arkæologistudiet eller tænker på at gøre det. Men den kan med lige så stort udbytte læses af amatørarkæologer og andre, som er interesseret i forhistorien. Bogen indeholder en forbilledlig indholdsfortegnelse og et meget detaljeret emneregister, hvilket gør det uhyre nemt at finde lige det, man søger. Har man f.eks. glemt rækkefølgen eller dateringen af de forskellige kulturer i bondestenalderen eller ikke kan huske, hvad *gender-* og *queerteori* står for, kan det findes på et øjeblik. Dertil kommer, at bogen er meget pædagogisk i sin opbygning med korte informationsrige resumeer som indledning til de enkelte kapitler og større afsnit. Alt i alt en særdeles brugbar arkæologisk håndbog.

Bogen består af fem kapitler, hvoraf de fire er helliget egentlig arkæologi, og overskrifterne er: De arkæologiske hovedperioder, Arkæologi som en moderne videnskab, Det arkæologiske arbejde og Fortolkningsmuligheder. Det afsluttende kapitel hedder Om at studere arkæologi, og må betegnes som en særdeles nyttig og anvendelig studievejledning for enhver arkæologistuderende i de skandinaviske lande.

Kapitlet om de arkæologiske perioder indeholder en kort og klar oversigt over både de kronologiske og fundmæssige forhold. Sideløbende giver Lotte Hedeager sin fortolkning af samfundsudviklingen gennem oldtiden. Specielt for bon-

destenalderens vedkommende pointeres betydningen af den moderne genforskning samt de konsekvenser, den har haft for forståelsen af f.eks. tragtbægerkulturens og enkeltgravs-/stridsøksekulturens oprindelse. Analyser af aDNA (a betyder ancient) har vist, at de første bønder kom udefra, nemlig fra Anatolien i Tyrkiet, og et pudsigt udslag heraf er vore blå øjne. En senere indvandring (omkr. 2800 f.Kr.) kan knyttes til fremkomsten af enkeltgravskulturen, og denne gang drejer det sig om nomadiske folkegrupper fra de russiske stepper omkring Volga og Don. De kaldes Yamnayafolkene, og med dem menes også det indoeuropæiske sprog at være spredt vestover. Et andet interessant resultat af genforskningen viser, at det moderne menneske, homo sapiens, indeholder 2% gener fra neandertaleren; der må med andre ord have været et vist samkvem mellem de to mennesketyper.

I kapitel 2 fortælles om, hvordan arkæologien har udviklet sig gennem de ca. 200 år, hvor arkæologi kan betegnes som en selvstændig videnskab. I fagets spæde start er det naturligvis de dateringsmæssige problemer, som står i centrum; for uden en nogenlunde sikker tidsmæssig placering af de enkelte fund forbliver tolkningerne rent spekulative. Det er danske Christian Jürgensen Thomsen, som skaber det grundlæggende overblik med treperiodesystemet, hvor stenalderen følges af bronzealderen og med jernalderen som den sidste store forhistoriske periode. Ved omtalen af romersk jernalder undrer det anmelderen, at Lotte Hedeager angiver Teutoburg som det sted, hvor germanere og romere mødtes i et afgørende slag år 9 e.Kr. Slagmarken blev fundet for en del år siden, og lokaliteten hedder Kalkriese, og den er i øvrigt stadig under udgravning. I kapitlet redegøres også for den typologiske metode samt de vigtigste moderne absolutte dateringsmetoder som C14- og årringsdatering. I forbindelse

med omtalen af de relative metoder nævnes naturligvis stratigrafi, som et centralt begreb. Desværre har der indsneget sig en alvorlig fejl, idet stratigrafi sidestilles med horisontalstratigrafi (s. 54, 57, 162). Ved stratigrafi forstås lodret stratigrafi, mens horisontalstratigrafi kan betegnes som fladestratigrafi og derfor ses anvendt ved analyser af større grav- og bopladser.

Kapitel 3 har fokus på det arkæologiske kildemateriale, fundene, og igen får læseren god besked om, hvorfor det er vigtigt at vurdere kildematerialet omhyggeligt inden det videre arbejde med analyser og tolkning. Arkæologien er en af de videnskaber, hvor kildematerialet øges konstant, og det er i princippet udtømmeligt. Hvert eneste år kommer der da også tusindvis af nye fund til fra udgravninger og fra de mange detektorvandring. I kapitlet omtaler Lotte Hedeager ligeledes grundideerne i forbindelse med en egentlig udgravning. Til slut pointerer hun nødvendigheden af en bred tværfaglighed, ligesom hun kort omtaler de forskellige arkæologier, som kan studeres ved de skandinaviske universiteter.

Efter at have præsenteret fagets historie og dets metoder samt givet en kort fortolkning af oldtidshistorien i først og fremmest det sydlige Skandinavien er vi fremme ved det afgørende punkt: Nemlig diskussionen af hvordan de arkæologiske data eller fund skal fortolkes. Det sker i bogens største kapitel, hvor Lotte Hedeager på glimrende vis giver et overblik over, hvordan tolkningerne har ændret sig over tid, og hvorfor dette sker. I de første mange år var der tale om en traditionel kulturhistorisk forståelse, og forandringer i fundmaterialet blev set som et udtryk for migrationer og/eller diffusion; det vil sige grundet ydre påvirkninger. Men i 1960'erne sker der noget, idet den såkaldte "New Archaeology" dukker op, og her er teorien, at forandringerne skyldes indre kræfter i samfundene. Man me-

ner endvidere, at det er muligt gennem kvantitative studier og antropologiske analyser at uddrage lovmæssigheder om oldtidssamfundene. I den periode vinder matematiske modeller stor udbredelse. I 1980'erne bliver den nye overskrift "den postprocessuelle tid", hvor man stadig anser forandringerne som forårsaget af indre kræfter. Igen hentes teoretisk inspiration fra antropologien og nu også suppleret med ideer fra samfundsvidenskaberne. Teorierne er mangfoldige, og tolkningerne er kvalitative og diskussionsøgende. Et par særlige træk bør fremhæves; det ene er, at genstandene nu også antages at have iboende kommunikative egenskaber, forfatteren nævner her kongekronen som en sådan genstand med særlig stærk symbolik og signalværdi; det andet er, at det igen er blevet acceptabelt at beskæftige sig med etnicitet, et emne som ellers har været bandlyst siden nazismens misbrug af racebegrebet. Alt sammen noget, der kan gøre fortolkningerne langt mere nuancerede. I begyndelsen af det nye årtusinde sker der desuden nogle metodisk meget vigtige videnskabelige gennembrud inden for genforskningen, og for arkæologien har det bl.a. ført til afklaring af et par gamle stridsspørgsmål om indvandring/ikke-indvandring, som omtalt ovenfor.

Konklusionen er den, at der i dag er en bred vifte af teorier og metoder til rådighed for den arkæologiske tolkningsproces, men det er vigtigt at holde sig for øje, at både problemstillinger og teoriudvikling altid er nært knyttet til forandringer i det omgivende samfund. Lotte Hedeager har en flot formulering herom: "Faget er tiden, faget ændrer sig med tiden".

Det er en velskrevet og letlæst bog, hvor det omfattende stof er præsenteret klart og overskueligt. Forfatteren viser sit pædagogiske talent ved bl.a. brugen af små resumeer som optakt til kapitler og større afsnit; der er ligeledes en tilpas mængde gentagelser, og så bruger hun

små hverdageksemples, som letter forståelsen af ikke mindst de teoretiske begreber. Alt i alt en fin indføring i arkæologien, og de, som læser bogen, må siges at være godt rustede til de egentlige studier.

Jørgen Lund
Brabrand

Ronald Heynowski: *Gürtel. Erkennen. Bestimmen. Beschreiben.* Bestimmungsbuch Archäologie 5. Landesstelle für die nichtstaatlichen Museen in Bayern. München 2017. 260 sider. ISBN 978-3-422-07434-7. Pris: 20 EUR.

Undertitlen understreger ambitionerne for denne lille bog. Det er en håndbog for arkæologer, professionelle som amatører, til bestemmelse af bæltespænder, remdupper og andre bæltebeslag fra oldtiden, primært dog jernalderen. Bogen er den femte i en serie af håndbøger, hvoraf bind 4 om kosmetisk og medicinsk udstyr, som samme Heynowski er medforfatter til, anmeldes af Anette Frölich andetsteds i dette Kuml. Samme forfatter har også lagt navn til seriens bind 1 om fibler, bind 3 om nåle, mens Ulrike Weller i bind 2 har taget sig af økser og i et kommende bind 6 tager sig af sværd og dolke. En stor del af genstandsmaterialet er tysk og mellemeuropæisk, og målgruppen befinder sig formentlig primært i disse områder, men en del af materialet findes også i de skandinaviske lande, enkelte er endda overvejende skandinaviske, og bogen her og formentlig flere af de øvrige i serien er derfor også umiddelbart anvendelig i dansk arkæologi. Bogen dækker perioden fra yngre bronzealder, mens de yngste genstande er fra 10. århundrede e.Kr. Bælteudstyr fra højmiddelalder må man altså søge andetsteds.

Som håndbog er det ikke tekst, der dominerer indholdet, men derimod il-

lustrationerne. En kort indledning, der beskriver bogens præmisser, afløses af 24 sider med farvefotos af diverse bæltebeslag og bælder, hvorefter resten af bogens afbildninger er udført i glimrende stregtegning af forfatteren selv. Alle genstande er således afbildede og følges af en kort beskrivelse, en datering, anslået hovedudbredelse og henvisning til vigtigste litteratur. Bogen er overordentlig systematisk og struktureret, særligt i de længste kapitler, hvor de enkelte genstandstyper følges af en nummerering med op til fem cifre, f.eks. 6.2.2.4.1 bæltespænde af type Voien (stavet med o, selvom det dansk-norske ø anvendes i litteraturhenvisningen til Ørnes 1988). Først indledes dog med to bæltetukler fra yngre bronzealder og dernæst 45 sider med bæltehager fra de førromerske århundreder. Her ses systematikken for første gang med en underinddeling af beslagene i otte undergrupper med en lang række varianter. Også de 58 sider om bæltespænder indledes med en systematisering af materialet i otte undergrupper med udgangspunkt i deres konstruktion. Kan man ikke finde det spænde, man søger, bliver man i det mindste hjulpet til en systematisk beskrivelse af spændets konstruktion og form.

Bogen præsenterer 111 bæltespænder, hvilket er halvt så mange som i standardværket af Renata Madyda-Legutko fra 1986, der omfatter remspænder fra samme periode (romersk jernalder og folkevandringstid). Hvis man vil være mere sikker på at finde en parallel til netop det spænde, man sidder med, må man altså ty til den. For eksempel ledte jeg forgæves efter Madyda-Legutkos type C5, som jeg fandt for et års tid siden i en grav fra ældre romersk jernalder ved Sabro, blandt gruppen af bæltespænder med fast torn (gruppe 4), men fandt dog den lignende type 4.1 (Madyda-Legutko C3), og med litteraturhenvisning til bl.a. Madyda-Legutko var det nemt at fortsætte jagten dér.

Blandt spænder med fast beslag (gruppe 5) finder man f.eks. heller ikke de små spænder med konkav rammeforkant eller med dyrehovedformet remkappe, der er karakteristiske i henholdsvis seneste yngre romersk jernalder eller ældre germansk jernalder, men her er dog heller ingen hjælp at hente hos Madyda-Legutko.

Dernæst følger 33 sider med remdupper ordnet i ni formkategorier. En del af materialet genfindes også hos Raddatz (1957) og Ilkjær (1993), men som ved bæltespænderne stammer en del af materialet fra senromerske militærbælder og sydtyske merovinge- og karolingertidsgrave, og her er relevansen som håndbog i dansk arkæologi mindre indlysende.

Allerede i bogens indledning bemærkes det, at omfanget af øvrigt bælteudstyr er for uoverskueligt til at kunne gengives i større udstrækning, og derfor er de 19 sider om bæltebeslag med afbildninger af mere eller mindre hele bælder da også bogens svageste. Her gøres igen mest ud af romerske militærbælder og de merovingiske og karolingiske bælder, men man kunne med fordel have suppleret med nogle af de mange bælder fundet i skandinaviske grave og hærudstysofringer. Man vil nok søge forgæves efter et antal af bæltebeslag i dette korte kapitel med kun 16 illustrationer.

Bogen afsluttes med et kort kapitel om førromerske bæltekedder og et tilsvarende om blikbælder, der tidsmæssigt hører til i samme periode og lidt før. Begge kapitler havde måske været mere passende at præsentere i forlængelse af kapitlet om bæltehager.

Endelig findes en udførlig litteraturliste og et register inddelt efter bogens kapitler.

Trods indvendinger er det dog svært at have noget imod Gürtel. Der er for få opslagsbøger i dansk arkæologi, og denne vil også i vid udstrækning kunne være til gavn for nordiske arkæologer. Det gælder i særlig grad kapitlerne om remspænder

og remdupper, mens øvrige bæltebeslag behandles mere stedmoderligt. Man kan savne et kulturhistorisk overblik, og netop den systematiske ordning af materialet efter konstruktion og form modvirker i nogen grad et sådant overblik. Det kunne have været løst med en planche eller to. Til gengæld er bogens struktur særligt anvendelig for kontekstløse fund som de mange detektorfund, der strømmer ind på museerne i disse år.

Rasmus Birch Iversen
Moesgaard Museum

Ole Høiris & Per Ingesman (red.):

Reformationen – 1500-tallets kulturrevolution.
2 bind. 421 + 479 sider. Aarhus 2017.
ISBN 979-87-7184-105-3. Pris: 600
DKK.

Reformationsåret 2017 blev fejret på alle leder og kanter herhjemme. Blandt de mange bogudgivelser skiller én sig ud: pragtværket "Reformationen – 1500-tallets kulturrevolution" på 900 sider i to bind; det ene om reformationen i Europa, og det andet om dens følger i Danmark. Værket er redigeret af antropolog, docent emeritus Ole Høiris og professor Per Ingesman, der er kirkehistoriker. I bogen (eller retteligt bøgerne) bringes 34 artikler skrevet af forskere, primært universitetsansatte. Repræsenteret er kirkehistorie, historie, kunsthistorie, arkæologi og retshistorie og meget mere. Et værk af denne faglige spændvidde kan selvfølgelig ikke anmeldes tilbundsående af én, men den kan præsenteres, så det vil jeg gøre og samtidig kommentere på, hvad bogen har at sige arkæologer.

For de fleste repræsenterer reformationsåret 1536 afslutningen af middelalderen og renæssancens begyndelse. Set fra et arkæologisk synspunkt er det år arbitrært: Man kan med god ret hævde, at årene

omkring 1400 er et mere velvalgt skel, hvis ikke man vil rykke det op til tabet af de østdanske landskaber 1658, det afhænger af synspunkt. Eftersom arkæologi kan defineres som studiet af forholdet mellem mentalitet og materialitet, eller krop og ånd, hvis man vil være lidt højtravende, er der grund til at bruge reformationsåret til at reflektere over, hvad reformationen faktisk gjorde, og bogen gør det klart, at den på nogle områder gjorde ganske meget og på andre ganske lidt, og at den i alt fald gjorde det gradvist over århundredet efter 1536.

Værkets to arkæologer, Hans Krongaard Kristensen og Rainer Atzbach, der begge bidrager til bindet om Danmark, angriber emnet fra hver sin side og på hver sin skala: Hans Krongaard med en artikel om, hvad der skete med de danske klostre, og Rainer Atzbach med en artikel om reformationens spor i hverdagslivet. Hans Krongaards artikel bringes i en sektion, der hedder "Kirkeliv og klosterliv", mens Rainer Atzbachs artikel bringes i den bogsektion, der er samlet under overskriften "Hverdagslivet", og den sektion fortjener et par ord med på vejen. Denne anmelder har ledt forgæves efter, hvordan redaktører eller forfattere definerer og afgrænser dette hverdagsliv i forhold til de andre sfærer i menneskelivet. Det skal ikke lægges nogen til last, for begrebet defineres næsten aldrig og bør nok snart gå i den arkæologiske glemmebog. Måske kunne man simpelthen have kaldt afsnittet "Familien", for én af bogens gennemgående pointer er, at familielivet får en større vægt og husfaderen en større rolle som religiøs opdrager ved reformationen efter Luthersk forbillede. Det fremgår tydeligt af Charlotte Appels fine bidrag om opdragelse og undervisning i hjem, skole og kirke, der kommer ind på mentalitetens forandring ved reformationen, og som har en særlig frydefuld oversigt over historieforskningens vekslende syn

på reformationen. Det er også Appel, der med udgangspunkt i Luthers hustavle forklarer hver enkelts placering i de gensidige lydighedsforhold, der gennemsyrrer det nye samfundsideal: Regeringsstanden (konge, godsejere, embedsmænd), lærerstanden, altså undervisere og gejstlighed, og i husstanden og de gensidige lydigheds- og opdragelsesforhold, der binder dem sammen. Appel opruller også fint, hvordan kirke og konge strammer grebet om anderledes tænkende og ender i, hvad Appel kalder en "luthersk-ortodoks offensiv" i 1600-tallets første årtier. De sider burde være pligtlæsning for arkæologer, der arbejder med den tidligmoderne samfundsstruktur og forholdet mellem magt og magtesløse. Det burde de næste om familiestrukturen også og i høj grad også afsnittet om straf og ret, med Morten Kjærs og Helle Vogts kapitel om straf og forvisning og Jeppe Buchert Netterstrøms artikel om manddrab. Også Europabindets afdeling om straf og forfølgelser, med artikler af Ninna Jørgensen om den kompromisløse reformation, Carsten Bach-Nielsen om religionskrige, Louise Nyholm-Kallestrup om trolddomsfølgelser og Martin Schwarz Lausten om reformation og forholdet til jøderne og tyrkerne, der centerer om magt, frygt og afmagt, som er en god modvægt, hvis man kommer i det fortidsnøstalgiske hjørne. Tilbage i hverdagslivet skal Morten Fink-Jensens fine afsnit om latinskoler, universitet og videnskabssyn i husstanden også fremhæves, og også Tarald Rasmussens meget fine kapitel om døden og de døde. Den artikel må ikke overses af de kirkeinteresserede, for en stor del af artiklen tager udgangspunkt i de fysiske forandringer i kirkerummet, som afskaffelsen af troen på både helgener og skærsild giver anledning til: Sidealtrene med deres helgenbilleder går ud, for sjælernes forsvinder med skærsildens afskaffelse, og epitafierne som mindetavler til de døde og (især) de efterlevendes ære

går ind. Også ligprædikener i både trykt og prædikat udgave indgår i denne voksende mindekult, hvor kunsten at dø i fast tro på opstandelsen er i centrum i en form for dødens teater.

Bogen er et overflødigshorn, og der er alt for meget til, at man kan fremhæve det hele. Der er kun at sige, at bogen har smukke billeder, fint personregister og fint sted- og emneregister. Artiklerne er velskrevne, redaktionen lydefri. Det er fremragende formidling af komplicerede emner, skrevet så det er let at læse, og det er en kunst. Bogen har også en uddybende indledning, der fortæller om tankerne bagved bogen. Den er skrevet af den ene af bogens redaktører, Per Ingesman, og bragt, ikke i bogen, men i skriftserien *Nyt fra Aarhusteologerne*. Læs den sammen med bogen, det kan anbefales.

Samlet set er bogen et vægtigt pragt-værk – også i fysisk forstand. Det er næppe et bogværk, mange vil læse fra ende til anden, i stedet indbyder værket til frydefuld pluklæsning, hvor glæden over at finde det, man ikke vidste, man havde brug for at vide, er i centrum: en smuk, god bog. Tillykke til redaktører, forfattere og forlag med den. Og så må man til sidst bemærke, at mørke og lys balancerer smukt i bogen: Synd optræder på 39 sider ifølge registeret, men nåden på 34. Det er bedre i lysets favør, end man havde turdet håbe.

Jette Linaa
Moesgaard Museum

Sara Heil Jensen & Anna Bech Lund:
Moesgaard Vikingetræf. Moesgaard Museum & Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg 2017. 160 sider. ISBN 978-87-93251-12-0. Pris: 198 DKK.

At drage i viking er ikke kun noget, man gjorde for 1000 år siden i forbindelse med datidens togter og rejser, men noget som

nu om stunder sker mange weekender i sommerens løb. Datidens udrejse kan på ingen måde sammenlignes med nutidens, idet bl.a. transportmiddel og rejsens formål har ændret sig drastisk. I dag er det ikke vikingskibet, der rigges og klargøres, men Berlingo og trailer. Kvinder og børn bliver ikke efterladt tilbage i hus og landsby – de kommer nu med på rejsen. At drage i viking i dag er for alle aldre, køn og nationaliteter.

Også jeg er draget af vikingelivet og er selv en af de mange, der hvert år tager på vikingemarkeder rundt i landet. Det er derfor svært ikke at være farvet af min egen fascination af vikingetiden. Så det var med stor glæde og begejstring, at jeg gik til opgaven med at læse og anmelder den nye bog om vikingetræffet på Moesgaard. Og overordnet er det ikke svært at lade sig begejstre. Med den store smukke bog i hånden får jeg fra første side oplevelsen af, at bogen er en både visuel og følelsesladet oplevelse. En fortælling i ord og smukke billeder om 40 års levende formidling af vikingetiden.

Når den nuværende træffleder Sara Heil Jensen skriver i indledningen, "at vikingetiden er en epoke i historien, som med sin farverige mytologi, sagaer og fantastiske fund, virker som det stof, drømme er gjort af", slår det tydeligt tonen an for den historie, som bogen fortæller. En spændende historie der som så meget andet blev påbegyndt og påvirket af samfundstendenser i 1970'erne. Bogens deltagende fortæller passioneret om en kulturinstitution, der den dag i dag lever og formidler i bedste velgående. Man får et tydeligt indblik i særligt markedets tidlige historie og den pionerånd, der i sin tid fik træffet bygget op.

At træffet i 1977 udsprang fra datidens interesse for skabende fællesskaber og gamle håndværk var som sådan ingen overraskelse. Det spirende fokus på genskabelse og levendegørelse fulgte helt

naturligt med, som noget man ønskede at udforske. Ikke kun for den enkeltes eget ønske om selv at opleve og lære, men også for at dele ud af den kulturhistoriske viden på en "let" og levende måde.

Bogen kombinerer interviews med fagartikler, hvilket giver en fin afveksling mellem minder, ærlige tanker fra deltagende, indsigt og faktuel viden fra fagfolk. Når man læser de personlige interviews med tidligere deltagere og træffedere, får man oplevelsen af en dynamisk, fællesåndsskabende og intuitiv udvikling, som år for år har bragt træffet videre i forhold til logistik, formidling, service og viden. Tanken om, hvad frivillighed, fællesskab og samarbejde kan, er fint fremlagt af flere af bogens medvirkende. Ærligt og uden omsvøb fortæller de om gode og til tider også dårlige ting ved træffet. Man mærker tydeligt deres kærlighed til hvert og ét af de 40 træf, de har deltaget i. Man får det indtryk, at Moesgaard Vikingetræf på sin vis minder om Roskilde Festival – hvor deltagerne værdsætter og mindes hver en koncert og gemmer årets armbånd som minde. Fra Moesgaard tænker deltagerne tilbage på fællesspisning på stranden, fester i kroteltet, sejlture med Imme Aros, for blot at nævne nogle.

Fagfolkene har alle noget på hjerte, både hvad angår træffet, men også mere generelle betragtninger om nyere forskning i levendegørelse, formidling og oplevelsesøkonomiske arrangementer. At vi som moderne mennesker drages mod fortidens fortællinger, beskriver bl.a. Mads Daugbjerg i sin artikel "At kaste sig ud i fortiden". I en tid, hvor skærmtid og mangel på fysisk aktivitet er dagligdag, er fordybelse, håndværk, materiel kultur og oplevelser for alle sanser blevet en luksus, som mange søger. Både for os selv, men også som noget, vi gerne vil dele med hinanden og med vores børn. At være gæst på et vikingemarked giver mulighed for at opleve på egen hånd, og i det tempo

man selv ønsker. Man kan selv prøve aktiviteter eller se til på afstand.

Jeg synes, at det er utroligt spændende, at flere af de faglige artikler tager fat på små og endda følsomme emner, som f.eks. kvindelige krigere, at opleve fortidens materielle kultur, modstanden mod levendegjort historieformidling. Jeg kunne ønske mig, at denne bog vil give inspiration til endnu flere artikler og bøger om mangfoldigheden i moderne levendegørelse.

En af bogens store styrker er også brugen af de over 100 smukke billeder. Af fotograflisten fremgår det, at både vikinger, museumsansatte og professionelle fotografer har bidraget. Redaktionelt har man ramt en tone og stemning, som får de moderne billeder fra træffet til at fungere godt sammen med de ældre. Billederne giver mig både en faglig og en personlig oplevelse, fordi jeg som viking kan nyde smukke billeder af venner og bekendte fra vikingemiljøet. Som tekstil- og formidlingsnørd glædes jeg bl.a. ved de gamle billeder af rekonstruktionsikonet Egon Hansen og museums-koryfæet Geoffrey Bibby.

Fælles for de mange smukke billeder er, at de på bedste vis udtrykker markedets ånd. De valgte billeder giver et levende og reflekteret indblik i, hvad vikingetræffet kan som kulturoplevelse. På den ene side er krigerne og deres kampe det store trækplaster. På den anden side er det naturen, markedet, de handlende, detaljerne, den enkelte viking, og alle 1.200 af dem på én gang, der giver den fuldendte oplevelse. Billederne viser hjertevarme, kammeratskab, sammenhold, familieliv, privatliv, håndværk, styrke, fokus, indlevelse, passion, viden og meget, meget mere. Uden alle disse vinkler, også i billederne, ville man ikke få den smukke oplevelse af træffet og ikke mindst bogen. At bogen mest af alt fremstår som en billedbog er på alle måder et plus!

Moesgaard Vikingetræf er en flot og dygtigt sammensat "kaffebordsbog", som i en smuk indbinding viser 40 års historie om det første og største vikingemarked i Danmark. Et marked, der som oplevelse og arnested for en fantastisk subkultur, fortjener et stående bifald. Med smukke og stemningskabende billeder bindes de mange ord, tanker og minder sammen på en måde, så læseren får lyst til at købe billet til næste vikingetræf. En billet som vil give mulighed for at opleve de levende vikinger ikke kun på papir, men på tættest hold. På den måde gør bogen sit bedste for at få læseren op af sofaen og ud i den levendegjorte vikingetid.

Louise Schelde Jensen
G-uld.dk

Niedersächsisches Institut für historische Küstenforschung

(Hrsg.): *Current Research into Cemeteries of the First Millennium A.D. Siedlungs- und Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet 39. Settlement and Coastal Research in the Southern North Sea Region 39. Niedersächsisches Institut für historische Küstenforschung/Lower Saxony Institute for Historical Coastal Research. Rahden/Westf. 2016. ISBN-13: 978-3-86757-857-8. 300 sider. Pris: 49,80 EUR.*

Denne tysksprogede artikelsamling er resultatet af et colloquium afholdt i 2015 i Wilhelmshaven. Formålet var at oprette et forum, hvor forskere kunne dele deres metoder og foreløbige resultater af undersøgelser af gravpladser fra det første årtusind e.Kr. Bindet indeholder derfor både nye undersøgelser af gammelkendte pladser, fremlæggelser af nye pladser og orientering om nye, større (oftest tværfaglige) forskningsprojekter. Bogen er dedikeret til Dr. Ursula Koch, som er rækkegravs-

felternes *grand old woman* med utallige monografier af gravpladser bag sig. Koch er af den gamle skole, der især afdækker kronologi og fascinddelinger på pladserne. Hun er berømt (og berygtet) for at tolke roller og erhverv ind i de familiegupper, hun identificerer.

Bindet er opdelt i fem hovedafsnit: 1) gravfelter fra romersk jernalder og folkevandringstid, 2) udvalgte merovingiske pladser i Niedersachsen, 3) nye undersøgelser af gravfelter fra Vest- og Sydtykland, 4) nye gravfelter i Nordvesttykland og til sidst 6) resultater af naturvidenskabelige analyser. Artiklerne er forskelligt opbyggede – nogle har en lille indholdsfortegnelse i starten – men alle artikler starter med et tysk og engelsk abstract.

I den første del analyserer Saryn Schlotfeldt ti større gravfelter i Slesvig-Holsten ud fra strukturelle kriterier. Hendes mål er at undersøge, om der er overensstemmelse mellem lokalgrupper for keramikken og for gravskik. Hendes analyse, der i hovedtrækkene bekræfter de keramiske lokalgrupper, resulterer i en række interessante iagttagelser. F.eks. at der i den nordligste del af undersøgelsesområdet, i Angeln, i langt højere grad ses kontinuitet fra bronze- og førromersk jernalder end i områderne mod syd. Også gravgaverne bliver analyseret, og det viser sig, at de gravpladser, hvor der er konstateret en overvægt af kvinder, generelt indeholder en større procentdel af romersk import og ædelmetal end de øvrige gravfelter, der så til gengæld i højere grad indeholder våben. Her er det dog usikkert, hvad termen "romersk import" dækker. Flere af de undersøgte våbengrave indeholder romersk militaria, men det kan desværre ikke læses ud af teksten, om denne genstandsgruppe er inkluderet i "romersk import". Schlotfeldts metode er primært statistisk, og det er let at kritisere problemerne ved at bruge statistik på et så lille materiale, men hun tager de re-

levante forbehold. Der findes dog enkelte smuttere, f.eks. iagttagelsen at jo mindre afstand, der er mellem de enkelte grave, jo flere grave ligger der tæt sammen (no shit, Sherlock).

Derpå fremlægger Melanie Augstein og Hans-Jörg Karlsen rammerne og problemstillingerne for et nyt projekt, der har til formål at analysere og publicere en af det Elbgermanske områdes mest omfangsrige og spændende gravpladser: Nienbüttel (ca. 80 km sydøst for Hamburg). Pladsen, der omfatter mindst 400 brandgrave, har været kendt siden starten af 1900-tallet, hvor den blev forbilledligt udgravet af Gustav Schwantes. Desværre blev Schwantes teknikker med opmåling og indtegnning af fundene ikke videreført i de senere gravninger, og dokumentationen af pladsen fremstår mildest talt uhomogen. Kun den store mængde romersk import (bronzekar og militaria) er fremlagt i sin helhed. Projektet er særdeles vigtigt, da Nienbüttel skiller sig ud fra andre Elbgermanske pladser på en række områder, bl.a. ved de rige gravgaver og de mange våbengrave. Dertil kommer, at en for området usædvanlig stor del af gravgodset er blevet rituelt ødelagt inden deponeringen. På den måde knytter Nienbüttel sig tæt til den skandinaviske tradition både fra grave og moseofre, men også til Kontinentet, hvor rituel ødelæggelse kendes fra f.eks. den polske Przeworsk-kultur.

I en større artikel analyserer Katharina Mohnike gravmaterialet for et mindre område (Ilmen-dalen, nord for Lüneburger Heide) med særlig fokus på gravkeramikken. Hun går traditionelt og grundigt frem og sætter først området ind i en landskabsmæssig kontekst. Dernæst følger en oversigt over gravskikken og variationerne indenfor romersk og ældre germansk jernalder, før hun koncentrerer sig om undersøgelsens ca. 1600 urner. I undersøgelsesområdet dominerer de såkaldte "Schalenurnen", dvs. urner der

er bredere, end de er høje. Alt i alt ses en tydelig afgrænset lokalgruppe, om end der er tydelige kontakter i området mellem Aller og Harzen og vest for Hamburg. Generelt er der få importgenstande, og forfatteren foreslår forsigtigt, at Ilmen-dalen er et lidt afsides område med kun få kontakter udadtil. Et par keramiktyper skiller sig ud og bliver særskilt behandlet, nemlig sikar, drejeskivekar og vindueskar. Visse antagelser, f.eks. om vindueskarrene er tætte, fører hende langt omkring i tid og rum – nok også længere end hendes antagelser kan bære.

Den sidste artikel i denne del er Andreas Hüfers fremlæggelse af gravfeltet “Lederne Lampe” i det nordligste Ostfriesland. Pladsen er helt ny – udgravet i 2014 – og består af 16 brandgrave dateret fra sen førromersk til ældre romersk jernalder og en enkelt jordfæstegrav fra yngre romersk jernalder. Der er gjort meget ud af landskabsbeskrivelse, undergrundsbeskrivelser, anlægsbeskrivelser og mål – en del kunne med fordel have været placeret i et bilag, for det giver et præg af afrapportering eller egentlig beretning, der gør teksten tung at læse. Et af de mere interessante anlæg er en 8-talsformet struktur med et slags anneks; der er tilsyneladende tale om flere faser, og keramikken holder sig igen indenfor sen førromersk til ældre romersk jernalder. Det samme gælder de rektangulære strukturer omkransende kredsgravene. Denne type anlæg er ikke før erkendt i området.

De næste to artikler handler om me-rovingiske begravelser i Niedersachsen begge med udgangspunkt i en plads i Niedersachsen: Hemmingen-Hiddestorf. Først Babette Ludowici, som angriber emnet fra fugleperspektiv. Hun tager afsæt i Heiko Steuers artikel fra 1978, *Adelsgräber der Sachsen*, hvor han bl.a. diskuterer manglen på elitebegravelse i det koloniserede saksiske område. Problemet er blot, at der ikke er belæg for denne

koloniserende ekspansion, og området skal derfor ses i en helt anden kontekst. Ludowici argumenterer overbevisende for en magtkorridor på og i umiddelbar nærhed af “Hellweg” (en transportvej, der af forskellige linjer fører fra Rhinen til Elben og videre mod Østeuropa). Her ses en række særdeles rigt udrustede jordfæstegrave, ofte kammergrave, og den tydelige visualisering af magt giver indtryk af en elite, der er tæt forbundne, og som kontrollerer handlen langs disse handelsveje. Forfatteren diskuterer også det tilsyneladende fundtomme 6. århundrede og viser, hvordan denne *dark age* giver sig til kende i de forskellige regioner. I nogle er der tilsyneladende tale om decideret affolkning, i andre en ændring i gravskik til urner uden dateringsmæssig værdi osv. Det er også værd at bide mærke i, at ikke alle områder er fundtomme i 6. århundrede: Ved den underste Elb og midt-underste Weber er der endog mange grave fra perioden. Artiklen er et velkomment indspark i diskussionen om, hvordan eliten markerer sig i gravskikken og ikke mindst arkæologernes muligheder for at identificere denne elite. Jeg manglede dog et kort i artiklen, så stor var min glæde, da jeg opdagede, at det var i Daniel Winger og Ute Bartelts følgende artikel, der fremlægger den nyudgravede bo- og gravplads fra Hemmingen-Hiddestorf.

Hemmingen-Hiddestorf ligger sydvest for Hannover, og pladsen blev udgravet i 2008 og i 2012. Der er ikke tale om en færdiganalyseret plads, men i artiklen får vi de første resultater og tolkninger. På pladsen er fundet både langhuse, grubehuse og ikke mindre end 86 brønde foruden en mængde keramikskår. Både fund og C14-dateringer peger på en kontinuerlig brug fra sen bronzealder til 6. århundrede e.Kr. Der er også udgravet en lille gravplads bestående af en centralgrav med kammer, en hestebegravelse, en deponering af et hestekranie samt yderligere

fire grave, der ligger på række ca. 20 m fra centralgraven. Centralgraven 1995 får naturligt mest opmærksomhed. Den indeholdt en mand af "høj alder" begravet i en kiste i et trækammer i tiden omkring 530 e.Kr. I kisten fandt man personlige genstande, bæltegarniture, fuldbevæbning og service. Gravgaverne viser forbindelser til det frankisk-merovingiske i vest og til Thüringen mod øst. Gravpladsens placering ved den nordlige linjeføring af "Hellweg" understreger denne transportrutes betydning – ikke kun som handelsvej, men som kontaktzone i et grænseområde mellem frankere, saksere og thüringere. Dette har særlig betydning, da dateringen af graven er omtrent samtidig med erobringen af Burgund i 534. Kan den døde have været involveret i denne ekspansion? På den anden side kan de frankiske elementer i gravudstyret også forklares som kommet via Thüringerri- get, hvortil der også er tydelige forbindelser. Artiklen afsluttes med resultaterne af Isotopanalyser ved Claudia Gerling. Alt i alt må man konkludere, at den lille gravplads på Hemmingen-Hiddestorf synes at tilhøre en bereden kriger med sit følge. De har vidtrækkende kontakter og er selv berejste. Denne artikel skal særligt roses for sit oplysende billedmateriale og sine udbredelseskort.

I de næste tre meget forskellige artikler flytter vi blikket mod Vest- og Sydtysskland: Ursula Koch, som bogen er dedikeret til, afdækker i denne artikel to områder, Baden-Württemberg og Bayern, fra et overordnet, administrativt synspunkt: Hvor mange udgravninger og hvor meget er publiceret. Hun peger på et problem, vi kan genkende i Danmark: for lidt bliver publiceret, og når nøglepersoner på institutionerne forsvinder, så forsvinder stillingerne ofte. Derved mangler ikke blot forskningsområdet, men også de publikationer der skulle gøre materialet tilgængeligt for nuværende og kommende

kolleger. Det er lidt usikkert, hvad hendes artikel i øvrigt har af formål. Et langt afsnit indeholder påvisning af fejl i en afhandling fra Bamberg, og et afsnit om biologisk antropologi kritiserer brugen af biodata. Hun kritiserer omgangen med kilder og nyere teoridannelse for at gøre materialet ligeegyldigt og argumenterer for, at man ikke får resultater uden kronologi. Man efterlades med en fornemmelse af, at sydtysk arkæologi står midt i et vadeded – i hvert fald hvad angår merovingertid.

Anderledes teoretisk swung er der over Benjamin Hökes fremlæggelse af to pladser fra henholdsvis Lauchheim og Neuburg a.d. Donau. I Lauchheim, der indeholder 1300 grave fra 5.-7. århundrede, findes også en bebyggelse med delvist samtidig gravplads. Sandsynligvis drejer det sig om en (ny?) elite, som anlægger deres egen gravplads. Det fugtige miljø på pladsen har gjort det muligt at identificere både gravkamre og -kister af organisk materiale, og det er tankevækkende at se den store variation i opbygningen af gravkammerne. I Neuburg a.d. Donau findes kun 185 grave bevaret, og de dateres til det sene 7. og tidlige 8. århundrede. Et gravfund, udgravet i 1907, afspejler muligvis et separat gravfelt. Sammenligningen af de to gravpladser fører til en spændende diskussion om, hvordan overgangen mellem merovingertid og karolingertid afspejler sig i gravskikken. Höke peger på en række faktorer (politisk-administrative, økonomiske og religiøse), som spiller sammen i den forandring, vi ser konsolideret i midten af 8. århundrede i Sydtysskland. En vigtig tendens er de decentrale gravfelter, hvor der ses en større individualisering, og hvor kriterierne for "fattig" og "rig" grav ikke længere er så klare. Ændringerne sker ikke samtidigt i de enkelte områder, men er udtryk for ydre omstændigheder i en brydningstid.

At der er forskel på, hvornår nye gravskikke og andre tendenser slår i gennem i

forskellige områder, fremgår klart af Eveline Saals artikel om området nær Koblenz i det mellemste Rhin-område. Her ser det ud til, at gravgaverne først forsvinder fra gravene i anden halvdel af det 8. århundrede, eller endda endnu senere. Dette resultat bygger dels på en større regional undersøgelse, dels på en finkronologi på øringer. Netop øringerne har en forholdsvis lang kronologi, hvis sene optræden både kendes fra gravgaver, men også fra en afbildning i Stuttgarters Psalter. På Rhens-gravpladsen understøtter to kvindegrave den nye finkronologi for sen merovingertidlig karolingertid. Samtidig viser en mandsgrav med våben, sporer og to sceatta præget i Dorestad-regionen handel med friserne – en handel, der også er kendt via skriftlige kilder.

Efter påvisningen af en frisisk-sydtyisk forbindelse vender de næste fem artikler fokus mod det nordvestlige Tyskland og en række sen-saksiske gravfelte. Matthias D. Schön og Christina Peek dokumenterer henholdsvis gravpladsen Dorfhagen (midt mellem Bremerhaven og Bremen) og de organiske rester fra pladsen (træ, læder/pels, tekstil). Her er tale om en traditionel fundfremlæggelse, hvor alle genstands- og anlægstyper er sat ind i en lokal kontekst. Tre af jordfæstegravene var udstyret med våben, og både spatha og sax havde stadig bevaret rester af læderskeden. Fordelingen af gravene i tid og rum er ikke i fokus, men gravpladsens indhold tyder på en datering i 8. århundrede – sandsynligvis 2. halvdel. Særlig interessant er forekomsten af, hvad udgraverne tolker som dødehuse. En enkelt jordfæstegrav har haft en rektangulær overbygning, og forekomsten af fosfatkoncentrationer inde i en række runde stolpeanlæg peger på, at der her er tale om resterne af brandgrave, og ikke egentlige ligbrændingsanlæg.

Sydvest for Bremen ligger endnu et sen-saksisk gravfelt, Visbek-Uhlenkamp

II, og også her er der fundet stolpehuller i forbindelse med brandgrave. I modsætning til Dorfhagen viser analyserne, at rester af forbrændingen er meget mere spredt. Andreas Hummel foreslår derfor forsigtigt, at her kan være tale om ligbrændingspladser. Gravpladsen fra yngre jernalder omfatter både jordfæstegrave, brandgrave og dyregrave, hvoraf ikke mindre end 46 er hestebegravelser. To af jordfæstegravene er deciderede ryttergrave med sporer og sax, men det er tvivlsomt, at hestebegravelserne skal ses i denne forbindelse. Hummels mission er at få indblik i selve den trosforestilling, der ligger bag begravelserne. Han påviser flere næsten identiske begravelser og en interessant parallel til den angelsaksiske-skandinaviske sfære og diskuterer, hvordan den tidlige kristne tro kan have spillet ind på begravelsesritualerne. Han ender med at konkludere, at man ikke kan udlede noget om trosforestillingen, og at man skal være varsom med hovedløst at tolke f.eks. vest-øst orienterede grave som kristne. Derimod ser han en tendens til, at de senere (kristne?) gravpladser er anlagt, så de orienterer sig mod ældre grave (megalitter, bronzealdergrave) og derved konstruerer et forhold til forfædrene her.

Dette er præcis tilfældet ved det sensaksiske gravfelt ved Neu Wulmstorf-Elstorf sydvest for Hamburg, hvor et større antal N-S- og V-Ø-orienterede jordfæstegrave var anlagt i forhold til en megalitgrav med tragt bægermateriale. Umiddelbart nord for gravpladsen ligger en omtrent samtidig bebyggelse med toskibede langhuse, grubehuse og brønde, hvoraf den ene er dendrokronologisk dateret til 770. Jochen Brandt fremlægger således en særdeles spændende plads med mange resultater og perspektiver. Gravpladsen daterer sig fra ca. 600 til midten af 9. århundrede og er i tre faser, som overordnet set består af 1) brandgrave med stolpeanlæg (her sandsynligvis rester af ligbrændingspladsen),

2) N-S-orienterede jordfæstegrave og til slut 3) V-Ø-orienterede jordfæstegrave. Fase 2 er særlig interessant med kammergrave og fem hestegrave, hvoraf den ene også indeholdt et fodbæger af træ. Til denne fase hører også en deponering af et hestekranie og ekstremitetsknoglerne – en skik, der er meget usædvanlig i Nordtyskland, men som f.eks. kendes fra Skandinavien. I fase 2 bliver det også tydeligt, at gravpladsen orienterer sig langs et vejforløb, der kendes langt op i tid.

Også gravpladsen Riensförde, vest for Hamburg, orienterer sig mod et vejforløb, men selve grundplanen af pladsen er anderledes end førnævnte. Andrea Finck og Andreas Schäfer fremhæver tomme pladser mellem forskellige gravgrupper, der dog både omfatter ca. 40 ligbrændingspladser (stolpeanlæg) i den sydlige del og over 100 N-S- og V-Ø-orienterede jordfæstegrave i den nordlige del af gravpladsen. Muligvis hører den anden grundplan sammen med en prioritering af begravelser i familiegupper. Interessant er også de forholdsvis mange barnegrave, hvor flere har fået perler med sig. Gravpladsen har været benyttet i 7.-10. århundrede og skal sandsynligvis ses i sammenhæng med voldanlæggene Schwedenschanze og Ohle Dörf fra samme periode.

Vera Brieske og Ulrich Lehmann har fokuseret særligt på enkelte fundtyper i deres gennemgang af det karolingiske gravfelt fra Porta Westfalica-Barkhausen vest for Hannover. Gravfeltet med de 32 jordfæstegrave stammer fra 8. og tidligt 9. århundrede og er i to faser. Der er fundet en del perler i gravene, og flere indeholdt også våben. Et fuldkomment bevaret nålerør blev scannet, og både tekstilrester udenpå og organiske rester i røret kunne derved erkendes. De fire sakse har fået en ligeså grundig behandling. Ved scanning opdagede man en bølget eller tandet smedesøm, hvilket er karakteristisk for netop det westfalske område.

Den sidste del af publikationen omhandler naturvidenskabelige undersøgelser. Christina Peek og Annette Sigmüller fremlægger resultaterne af et pilotprojekt for et meget ambitiøst hovedprojekt, der kredser om bo- og gravpladsen Dunum vest for Wilhelmshaven i Ostfriesland. Pladsen er udgravet og delvist publiceret, men projektet vil afklare både landskabs-, økonomiske og dateringsmæssige undersøgelser af grave og boplads ved inddragelse af en række forskellige naturvidenskabelige og computergenererede metoder. Silke Grefen-Peters analyserer i den næste artikel de menneskelige rester fra fire urner fra gravpladsen. I den sidste artikel undersøger Cathrin Hähn og Uta Halle, i hvor stor udstrækning fysiske handicap påvirkede den enkeltes levede liv. Her skelnes mellem *disability* og *impairment*, og studiet lægger sig derved op ad den relativt unge retning *Disability Studies* og *Disability History*. Et af flere eksempler er Dronning Arnegunde, begravet i St. Denis i Frankrig, som led af polio med et tydeligt forkortet højre ben. Der var taget hensyn til hendes fysiske handicap i hendes fodtøj, og tilsyneladende var det intet, der forhindrede hende i at blive gift med den frankiske konge.

Man kommer vidt omkring i denne publikation, der i det store og hele er vellykket, om end noget ujævn. Med så mange regioner dækket, så mange foreløbige resultater og det store fokus på metode kunne denne anmelder have ønsket sig en sammenfatning til sidst. Er det regionale forskelle, vi ser? Og i så fald hvilke? Er det forsknings- og udgravningsforhold, der gør, at f.eks. ligbrændingspladser og dødhuse tilsyneladende kun omtales i det nordlige Tyskland? På sine steder er publikationen noget indforstået. Det er sjældent, at den nærmeste storby bliver nævnt (ja, jeg kan slå det op, men hvorfor skal jeg være nødt til det?), og ofte mangler også topografiske kort, så plad-

sernes placering i landskabet bliver belyst. Selvom illustrationerne generelt er flotte og af god kvalitet, mangler der flere steder forklaringer og målestok. I mange af de foreløbige fremlæggelser bliver det også tydeligt, at der ikke er så mange resultater endnu. Det er sådan set ikke noget problem i sig selv, men hvis man i bund og grund kun har en udgravningsrapport at publicere, så sætter man sin læser på en trættende opgave. På den anden side er der nok information til, at man bliver klar over, at denne plads eksisterer, og at den er værd at holde øje med for fremtiden. Alt i alt er dette en publikation for (yngre jernalder) nørder, men er man det, får man også en god fornemmelse af, hvad der sker i det tyske område.

Xenia Pauli Jensen
Moesgaard Museum

Olaf Olsen: *Mit levned. Et liv i arkæologiens og historiens tjeneste.* Højbjerg 2017. 304 sider. ISBN 978-87-89531-52-6. Pris: 300 DKK.

Olaf Olsen deltog i Dronningens nytårskure, efter eget udsagn fordi Dronningen havde undret sig over, at hun ofte var gæst på Nationalmuseet, men at han sjældent kom i hendes hus. Tilbud om ordener blev dog afslået, men han modtog Dronningens sjældent uddelte medalje Ingenio et Arti.

Efter medaljemodtagelsen i 1992 har Kongehuset, efter sædvane, også bedt Olaf Olsen om at indsende sin levnedsskrivelse til Ordenskapitlets omfattende personal- og kulturhistoriske arkiv. Olaf Olsen brugte en del af sit otium fra 1995 til at beskrive sit liv, og han afleverede sit arbejde i 2008.

Det er denne biografi, som hans kone og søn, Rikke Agnete Olsen og Morten Olsen, har besluttet at udgive, så vi kan få

den gamle nestors tilbageskuende syn på dette og hint. Mange tak for det!

Olaf Olsen har altid været god med en pen. Fyldepennens kongebå musekskrift løb sprogligt rigtig godt. De første sider erindrer hurtigt læseren om hans sprog, letlæst, ubesværet og blottet for de hadede fremmedord, men ikke uden gamle ord som "sekel" og "gødhedsfuld", og med for mange "derved".

Bogens præsenterer i kronologisk orden forfatterens arbejdsmæssige livsstadier. At Olaf Olsen elskede sit arbejde, vidste enhver i hans omgangskreds, men alligevel er dets dominans i hans liv overraskende.

Kun i bogens afsluttende kapitler er der røkket ved bogens tidsmæssige fremadskriden. To kapitler, et om mennesker, som han mødte gennem livet – og et andet, som er dedikeret til hans anden kone Rikke, virker ikke som de øvrige kapitler. Et stilbrud som sjældent kan iagttages i Olaf Olsens skriftlige arbejder, hvor en lagt linje blev forfulgt til enden.

Men måske alligevel, for hans kærlighed til fru en var stor. Det ved vi, som havde en regelmæssig kontakt til Olaf Olsen, hvilket ofte medførte behageligt samvær med Rikke Olsen, som i sin egen ret har et fint navn i museums- og forskningskredse. Men det havde virket mindre gudindeagtigt, hvis kærlighedserklæringerne var blevet indarbejdet i bogens øvrige kapitler.

Fremhævelsen af Rikke Olsen virker også som projektør på manglen af omtale af Olaf Olsens første kone. Bedsteforældre, Far og Mor, ja det bliver konsekvent skrevet med store bogstaver, brødre, søn af første ægteskab og kone nr. to omtales detaljeret og i næsten alle tilfælde kærligt. Det første ægteskab omtales, mest dets opløsning, men på intet tidspunkt får Olaf Olsens første kone nævne, endelige navn. Den næsten provokatoriske tavshed påkalder sig opmærksomhed.

Barndommens opvækst med den uendelige læsetrang og ditto afstand til fysisk

udfoldelse, professorfaderens løse hænder og den lidt tilbageholdende mor er fint beskrevet, og det samme gælder krigens tid i Sverige, hjemkomsten og de efterfølgende universitetsstudier. Olaf Olsens lune selvdistance og humor kommer til sin ret, og kun enkelte gange får man tanke om efterrationalisering, f.eks. når flygtningetiden i Sverige beskrives som belastende, fordi han ikke kunne deltage i kampen mod nazismen.

Olaf Olsen fik i sin pensionisttid smuds på manchetterne (et udtryk han selv brugte ved andre lejligheder) ved i 2012 at blive afsløret i, at han i sin ungdom, i tiden efter 2. Verdenskrig, havde afleveret en lang liste over danske kunstnere og videnskabsmænd til den sovjetiske ambassade. For en del af personernes vedkommende havde Olaf Olsen udarbejdet ledsagende oplysninger om deres politiske sym- og antipatier. Ved afsløringen udtrykte Olaf Olsen fortrydelse over sin ungdommelige mangel på forståelse for gerningens mulige skadevirkninger.

Jeg blev noget skuffet over, at Olaf Olsens arbejde for den sovjetiske ambassade kun bliver omtalt som nogle småjobs og redaktionsarbejde. Var listen med personerne virkelig i Olaf Olsens øjne så lille et forhold, at det ikke var en omtale værd i levnedbeskrivelsen – eller var skammen så stor, at det bevidst blev fortiet?

Olaf Olsen hjalp gerne sine venner, og bogen er righoldig på beskrivelse af livslange venskaber. Modsat gjorde ærekærhed, at små ting kunne blive til store fornærmelser, fint illustreret i bogen af Olaf Olsens mangeårige boykot af Kanalcafeen på grund af en lille tjenerbemærkning. Mere alvorligt måtte flere af min generation sande, at de uforvarende var havnet på den sorte liste, og at det næsten var umuligt at komme af den.

Efter små 20 år på Nationalmuseet som museumsinspektør og 10 år som professor på Aarhus Universitet, begge ansættelser

med hovedvægten på middelalderen, vender Olaf Olsen i 1981 tilbage til Nationalmuseet, denne gang som øverste chef, rigsantikvar. Som noget af det første gør Olaf Olsen meget fornuftigt op med ledelsesformen på Nationalmuseet, hvor den medarbejdervalgte direktion havde magten uden om rigsantikvaren. Han kunne dog også her have beklaget sin ungdommelige indsats for at have medvirket til at få indført medarbejderstyret.

Samtidigt finder Olaf Olsen store penge til museet og får afskediget de værste af museets fjender, som var at finde i medarbejderstaben. To tilsyneladende modsatrettede indsatser, som Olaf Olsen fik det bedste ud af.

De store penge kom fra Egmontfondens, som efter mange og lange forhandlinger donerede et meget stort beløb til, at Nationalmuseet kunne komme ind i det næste årtusinde. Og endnu mere beundringsværdigt var det, at Olaf Olsen fik det dobbelte beløb gennem finansloven og Kulturministeriets driftsbudget. Nationalmuseets bygninger var både misligholdte og dårligt udnyttede, og udstillingerne trængte til opfriskning, mildt sagt. Bevillingerne rettede op på det, og i 1992 kunne Olaf Olsen fortjent modtage såvel dansk som international ros for det nyåbnede Nationalmuseum.

Den andet indsats var i forhold til de tilbagevendende statslige besparelser. Museet bestod af en række afdelinger, som hver opførte sig som var de selvstændige museer, og de interne kampe om ressourcerne var til at få øje på. En række toneangivende medarbejdere var vant til at sætte sig selv først, dernæst deres afdeling og til sidst Nationalmuseet, og for stor en del af museets budget var bundet op i lønninger. I ly af de statslige besparelser kunne Olaf Olsen omorganisere museet og afskedige de værste medarbejdere. Det havde været væsentligt sværere uden besparelserne, men desværre fortsatte bespa-

relserne i så lang tid, at også mange gode og fremadskuende medarbejdere måtte forlade museet.

Man må beundre Olaf Olsens gode hukommelse. Bogen er rig på fine og venlige beskrivelser af rigtig mange personer. I enkelte tilfælde kan jeg dog ikke genkende de venlige beskrivelser, og andre gange havde jeg fundet det naturligt, om også andre personer havde fået lidt ros for deres loyale arbejde. Men sådan må det vel være. Kun en enkelt gang beskrives en ansat på Nationalmuseet med endog meget negative ord. Men der var nu flere ildesete personer, end Olaf Olsen giver indtryk af. De undlades elegant at blive omtalt i bogen, og hvis det ikke kan undgås, som i Viggo Nielsens tilfælde, så anvendes P.V. Glob's bramfri beskrivelse af ham.

Olaf Olsen havde et rigt arbejdsliv i museums- og universitetsverdenen, og hans indsats med redigering af "Gylden-dal og Politikens Danmarkshistorie" og virket som formand for den store danske encyklopædis videnskabelige råd gjorde ham til en af de sjældne polyhistorer. Han har været næsten ærlig i beskrivelsen af sit levned. Kun få ting har kunnet nævnes her. Læs selv og bliv klogere, og lær en mand med mange facetter bedre at kende. Han gjorde en forskel.

Carsten U. Larsen
Folketingets Administration

Barbara Scholkmann, Hauke Kenzler & Rainer Schreg (red.): *Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit. Grundwissen.* Darmstadt 2016. 318 sider. ISBN: 978-3-534-26811-5. Bogladeprijs: 40 EUR.

I de sidste 30 år har Günther P. Fehrings "Einführung in die Archäologie des Mittelalters" stået som det centrale værk om tysk middelalderarkæologi, og i min egen studietid fremgik den af pensumlisten

som et værk, der var godt at læse og få forstand af. Nu har den imidlertid fået en værdig afløser, der samler op på den massive udvikling, som faget har gennemgået i de sidste par årtier. "Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit" med undertitlen "Grundwissen" er skrevet og redigeret af Barbara Scholkmann, Hauke Kenzler og Rainer Schreg, der repræsenterer et stærkt trekløver præget af såvel erfaring som nytænkning.

Grundbøger er noget, som studerende til alle tider har sukket efter – det er jo også nemmere at læse én bog fremfor at skulle orientere sig i en længere pensumliste. Problemet med grundbøger er imidlertid, at de ofte kommer til at lægge et meget ensidigt fagligt fokus, som dikteres af forfatterens eller redaktørernes kæpheste. I dette tilfælde har det været givtigt, at redaktørstaben har været fagligt forskelligartet – og ligeledes, at de tre redaktører ved en række speciemener har indbudt mange andre kyndige forfattere. Det giver bogen en vis faglig tyngde.

Værket er bygget meget traditionelt op og omfatter i alt fem overordnede kapitler. Første del behandler fagets ophav og præsenterer i brede træk faghistorien set fra et tysk perspektiv. Her behandles også fagterminologi og periodemæssige definitioner. Middelalderarkæologien eller den historiske arkæologi (forfatterne veksler meget mellem begreberne) fremstilles som noget ganske særegent, hvilket er befriende læsning i disse faganonymiserende tider. Andel del har fokus på metodik – her gennemgås basale koncepter i alt fra udgravningsteknik, bygningsundersøgelser, dateringsmetoder, materialebestemmelse, fortolkning og kildekritik. Den tekniske fremstilling brydes godt under inddragelse af en række konkrete eksempler. I tredje del ridses en lang række af fagets centrale forskningsområder op (eks. byarkæologi og kirkearkæologi) med en (meget) kort opsummering af *Stand der*

Forschung for de enkelte emnefelter. Det fjerde kapitel sætter fokus på lovgivning, arkæologisk forvaltning og fortidsmindepleje, foruden forholdene for (universitets) forskning og (museums)formidling. Det er glimrende, at netop det forvaltningsmæssige aspekt har fået så meget plads, da dette i tilsvarende værker ofte er ikke-eksisterende eller meget stedmoderligt behandlet. Det afsluttende femte kapitel behandler ganske kort centrale forskningsformidlende kanaler, såsom hvilke større konferencer, skriferækker og tidsskrifter, som befatter sig med faget.

Det er mange emner, der behandles, og som afslutning på de forskellige enkeltafsnit er der indsat en boks med forslag til videre læsning. Derimod har forfatterne valgt at udelade en samlet litteraturliste til sidst. Skønt bogen geografisk behandler tyske forhold, kan man godt savne henvisninger til en bredere og mere internationalt orienteret litteratur.

Som ved andre af *Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt*s udgivelser er der tale om et solidt, overskueligt og gennemført layout, hvor den grafiske tilrettelægning og brugen af forskellige fonte på bedste vis understøtter bogens mange faglige temaer. Det er også strengt nødvendigt, for de 318 sider er ganske stofmættede, og det er bestemt et værk, hvor læseren skal tages i hånden for at bevare overblikket. Formatet er ligeledes behageligt, men man undrer sig over, at billedsiden er så dårligt redigeret med uskarpe illustrationer og kortfattede figurtekster, der kun svagt understøtter brødteksten. Det er også lidt besynderligt, at man endnu i 2016 trykker bøger i sort-hvid.

Bogen har et meget stærkere fokus på fagets metodisk-tekniske dimension i modsætning til andre lignende værker, hvilket gør den særligt brugbar for studerende i faget. Det er da også dem, der har været redaktionens erklærede målgruppe med udgivelsen, og den vil helt sikkert

finde udbredt anvendelse på de tyske universiteter. Herhjemme har bogen bestemt også sin berettigelse og fremlægger teknikker, metoder og forskningsspørgsmål, som i højeste grad går på tværs af landegrænserne. Det er et solidt arbejde og kan bestemt anbefales. Der er dog et *aber dabei* i forhold til bogens brug herhjemme – for mange danske studerende kan ikke læse tysk.

Morten Larsen

Vendsyssel Historiske Museum

John Simonsen: *Daily Life at the Turn of the Neolithic. A comparative study of longhouses with sunken floors at Resengaard and nine other settlements in the Limfjord region, South Scandinavia.* Museum Salling og Jysk Arkæologisk Selskab. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 98. Højbjerg 2017. 564 sider. ISBN 978-87-93423-14-5. Pris: 475 DKK.

Det var en tyk bog, der landede på mit skrivebord i slutningen af november måned sidste år – og en bog jeg med stor glæde kastede mig over. Nu skulle vi, med afsæt i en grundig bearbejdning af 10 Limfjordslokaliteter, endelig få klarhed over, hvad de mystiske forsænkede gulvpartier, som primært optræder i jyske senneolitiske huse, egentlig er udtryk for. Det er da netop også dette spændende fænomen, som John Simonsen tager livtag med. For som det fremgår af den kortfattede introduktion til bogens i alt fem kapitler, så kendes disse huse efterhånden fra mange lokaliteter, men vores viden om de forsænkede gulves funktion er stadig meget mangelfuld.

I kapitel 1 uddyber John Simonsen bogens egentlige mål, som er at give os en større indsigt i dagligdagen, som den tog sig ud på bopladserne i den ca. 7-800 år lange periode, der strækker sig fra senneolitikum til tidligste bronzealder

(ca. 2350-1600 f.Kr.). Her spiller netop huse med forsænkede gulve en central rolle, da de ofte er velbevarede og rige på fund, aktivitetsspor og makrofossiler. En af bogens præmisser er, at forsænkede gulve kan betragtes som en slags "fossile gulve", og fundmaterialets placering vil kunne bruges til at identificere specifikke aktivitetsområder.

Kapitel 2 er en analyse og fortolkning af huse med forsænkede gulve fra de 10 udvalgte pladser. Kapitlet starter med en kort introduktion til udgravningsteknik og efterfølgende metodisk behandling af husene med definition af forskellige mål og dimensioner. I tillæg hertil får vi også nogle vigtige overvejelser over, hvornår vi kan udlede noget om det forsænkede gulvs oprindelige anvendelse og udskillelse af eventuelt efterfølgende beboelsesfaser samt gulvenes sekundære opfyldning. Sådanne overvejelser er selvsagt helt essentielle for tolkningen af husenes funktion, og de følges op i den efterfølgende gennemgang af de udvalgte lokaliteter og i den afsluttende rekonstruktion af sådanne huses livscyklus. Lokaliteterne gennemgås én efter én, hus efter hus med særlig fokus på Resengaard som hovedlokalitet. Der er meget illustrative farvelagte tegninger af grundplaner, detailfotos fra udgravningerne etc. som understøttelse for teksten. I indeværende kapitel er dog kun enkelte profiltegninger/-fotos af de for bogen helt centrale forsænkede gulve, men flere eksempler findes i kapitel 4. Kun de sidste tre sider af kapitel 2 er hellet en tolkning af de forsænkede gulve, der ses som resultat af en formodet (men ikke dokumenteret!) brug af lave tørvevægge. Forsænkningerne skyldes et behov for øget højde inde i huset. Spørgsmålene, vi står tilbage med, er så bare, hvorfor dette kun var nødvendigt i den ene del af huset (det er i reglen kun den østlige del, der er forsænket)? Var der følgelig lavt til loftet i husenes vestende?

Med udgangspunkt i det rige keramikmateriale fra Resengaard er kapitel 3 dedikeret til opstillingen af en keramik-kronologi og udviklingssekvens for pladsen med paralleller til øvrige lokaliteter i området. Dette er et meget prisværdigt initiativ, da især den ikke-klokkebægerrelaterede senneolitiske keramik i høj grad mangler en sådan behandling. Som understøttelse for kapitel 3 findes et omfattende appendiks samt katalog (A) bagest i bogen over keramikken fra Resengaard. Såvel kapitel 3 som katalog er rigt illustreret.

Efter at have behandlet keramikken indgående i kapitel 3 omhandler kapitel 4 de mange forskelligartede aktiviteter, der kan spores i fundmaterialet fra de forsænkede gulve. Der indledes med nogle overvejelser omkring de tolkningsmæssige udfordringer, hvorefter materialet gennemgås husgulv for husgulv, mens aktivitetsspor og -zoner udledes fra fundene fra gulvlagene. Disse inkluderer madlavning, ristning af korn/planter, opbevaring, vævning samt en lang række spor fra forskellig forarbejdning. Gennemgangen ledsages af grundplaner, profiltegninger samt genstands- og udgravningsfotos alt sammen i farve og meget indbydende. Katalog B og C knytter sig til gennemgangen i kapitel 4 og indeholder hhv. sten- og flintgenstande samt en oversigt over forkullede makrofossiler.

Med kapitel 5 er tiden kommet til perspektivering af resultaterne fra de foregående kapitler, og det foreslås nu, at de forsænkede gulve primært tjente til beboelse, mens de ikke nedgravede dele af gulvene tjente til opbevaring af vinterfoder til dyr. Huse helt uden forsænkning skulle ligeledes have andre formål end beboelse, f.eks. som forsamlingshuse. Det er interessante tolkninger, som desværre fremstår noget spekulative. På baggrund af det rige fundmateriale fremlægges desuden en tredelt model for en delvist specialiseret hushold-

ningsproduktion bl.a. inden for områder som bronzebearbejdning, ølbrygning, vævning m.v. Elementer som udveksling, kommunikations- og transportruter samt befolkningstæthed i Limfjordsområdet inddrages i slutningen af kapitel 5. Bogen rundes af med en kort efterskrift.

Der er helt afgjort tale om en flot, rigt illustreret bog i god kvalitet og stilrent layout, som vi kender dem fra Jysk Arkæologisk Selskab. Indholdsmæssigt lægger bogen ikke skjul på at være centreret omkring senneolitikum og tidligste bronzealder i Limfjordsområdet, som det også fremgår af undertitlen, men inddragelse af andre geografiske områder og forudgående perioder er desværre relativt begrænset. Det er egentlig en skam og den største anke, jeg har til bogen. I denne sammenhæng er det mindre væsentligt, at de enkelte fund af huse med forsænkede gulve, der trods alt er på Sjælland, er overset, og at Bornholm helt er udeladt (jf. kort fig. 1.1). Anderledes beklageligt er det imidlertid, at der ingen forklaring gives på, hvorfor forsænkede gulve optræder stærkt i Jylland samt forekommer i Skåne, men stort set ikke ses på Fyn og Sjælland. Klokkebægerindflydelsen kunne måske forklare den jyske udbredelse, men bestemt ikke den skånske, hvor klokkebæger typer stort set er fraværende. Hertil kommer mulige forsænkede gulve fra tragtbægerkulturen i Malmøområdet, som, hvis inddraget, kunne have hjulpet til at perspektivere fænomenet i tid og rum. Enkeltgravskulturens huse med forsænkede gulve nævnes som forløbere til senneolitiske jyske, men de tilsvarende tyske snorekeramiske eksempler inddrages ikke, og det konkluderes noget overraskende, at udviklingen af de sydkandinaviske (jyske) huse med forsænkede gulve er foregået uafhængigt af andre områder.

Et andet relevant tema er relationen mellem huse med forsænkede gulve og fremkomsten af lange huse/haller (30-50

meter) på overgangen senneolitikum I/II, dvs. fra ca. 2000 f.Kr. Ingen af de her behandlede huse er på mere end 24 meter, så er der en reel forskel her, der kan have noget at gøre med funktion, social stratifikation etc.? Forekomsten af enkelte haller med forsænkede gulve (f.eks. Limensgård, Bornholm, og det relativt nyligt udgravede hus fra Vinge ved Frederikssund) tyder ikke på det, men det havde nu været oplagt, at fremkomsten af halbygninger i netop den berørte periode havde været adresseret i stedet for blot at henviser til deres manglende tilstedeværelse i Limfjordsområdet.

Det er imidlertid et meget vigtigt og rigt materiale, John Simonsen præsenterer. Vi får ikke den endelige forklaring på fænomenet forsænkede husgulve, hvilket måske også havde været for meget at forlange. Ideen med at se de forsænkede gulve som udtryk for brugen af lave tørvebyggede vægge er interessant, men den fremstår ikke velargumenteret nok. Det vi får er til gengæld et unikt indblik i den senneolitiske dagligdag med en detaljeret redegørelse for, hvad der er foregået på disse gulve. Det er ikke i sig selv aktiviteter, der har krævet et forsænket gulv, men forsænkningerne har muliggjort, at aktivitetssporene kan studeres i dag.

Sammenfattende er bogen stærk i dens empiriske gennemgang og metodik, men mangler til gengæld uddybende perspektivering omkring de forsænkede gulve som overordnet fænomen. Bogen fremstår dermed forholdsvis "lokal", men er uden tvivl den mest grundige bearbejdning af et spændende fænomen, som i høj grad har betydning og relevans langt ud over Limfjordsområdet.

Rune Iversen
Afdeling for Arkæologi
SAXO-Instituttet
Københavns Universitet

Otto Uldum og Morten Sylvester
(red.): *Nordisk marinarkæologi fast forankret*.
Rudkøbing 2017. 126 sider. ISBN 978-87-
92619-10-5. Pris: 150 DKK.

I 2006 blev der afholdt en maritim konference på Færøerne, og en idé blev født: Der skulle dannes et fælles nordisk marinarkæologisk diskussionsforum for emner og problemstillinger med relevans for forvaltning og udforskning af landenes undersøiske kulturarv. Idéen bar frugt, og siden har der været afholdt to konferencer. En i 2013 på Langelands Museum, arrangeret i samarbejde med Syddansk Universitet (Maritime Archaeological Programme) og en i 2015, der blev arrangeret af Norsk Maritimt Museum. Den her anmeldte bog indeholder primært bidrag fra konferencen i 2013, men et enkelt bidrag fra 2015-konferencen har også fundet vej til publikationen.

Det allerførste bidrag, forfattet af Otto Uldum, er et forsknings- og forvaltningshistorisk rids af dansk marinarkæologi fra pionérårene omkring midten af det 20. århundrede og frem til i dag. Perioden fra 1993 og frem til 2003 betegner Uldum som dansk marinarkæologis gyldne periode, hvor to store bevillinger fra Danmarks Grundforskningsfond, i henholdsvis 1993 og 1998, muliggjorde grundlæggelsen af et marinarkæologisk forskningscenter under Nationalmuseet. Ifølge Uldum har forskningscenterets lukning samt lovændringer og deraf følgende omstruktureringer ledt til, at dansk marinarkæologi i dag har mistet sin, i forskningscenterets tid, ledende position på den internationale scene, og Uldum spørger retorisk, om alt er gået i stå? Han svarer selv: "Trods alt ikke helt, selvom aktiviteterne nu er noget mindre spektakulære" (s. 14). Artiklen afsluttes i en optimistisk ånd med ordene om, at "Skibet er bygget, motoren installeret, nu mangler der kun brændstof" (s. 15). Udover den indledende artikel

indeholder bogen ni andre artikelbidrag, et kort forord samt en oversigt over, hvem der deltog i de to afholdte konferencer nævnt ovenfor. De 10 egentlige bidrag er skrevet på enten dansk, svensk, norsk eller engelsk, mens alle bidrag indledes med et engelsksproget abstract. Bogen er desuden tematisk opdelt.

I Thomas Bergstrands bidrag, der indleder bogens første tema om marinarkæologi og anlægsarbejde, præsenteres svensk arkæologis tre indsatsmuligheder: Utredning, förundersökning og undersökning. Bergstrand beskriver de tre indsatsmuligheder som en tretrinsrakete, hvilket understreger mulighederens trinvis forbundethed; en udredning kan lede til en forundersøgelse, der så igen kan lede til en undersøgelse. Ellers fokuserer artiklen på de marinarkæologiske undersøgelser, som Bohuslän Museum har foretaget indenfor deres ansvarsområde i perioden 1995-2012. En periode, hvor særligt fartøjsfund fra 1600-1900-tallet har været undersøgt. Den næste artikel er forfattet af Tori Falck. Med udgangspunkt i de omfattende arkæologiske undersøgelser, som bygningen af en tunnel gennem Oslos gamle havneområde medførte, beskriver Falck, hvordan kulturarvsforvaltningen er organiseret og virker i Norge – på godt og ondt. Herefter retter hun fokus på de arkæologiske resultater og erkendelser, som tunnelbygningsprojektet medførte. På trods af yderst vanskelige arbejdsforhold (undersøgelserne bestod fortrinsvis af overvågning af byggeriets gravemaskiner, mens de arbejdede) tilvebragte undersøgelserne 13 skibsfund samt dele fra andre fartøjer og omkring 7000 vidt forskellige genstande såsom kridtpiber, glas- og keramikskår og værktøj.

Det næste bidrag, af Morten Sylvester, indleder et tema om selvvalgt forskning. Sylvester beskriver status (2015) for et projekt, der undersøger Nidelvens betydning for Trondheims udvikling fra den

grundlægges i det 10. århundrede e.Kr. og frem til i dag. Både granskning af skriftlige kilder og arkæologiske og geologiske undersøgelser indgår i forskningsprojektet, og det er hensigten at udbygge det nuværende projekt betydeligt. Herefter følger en artikel, forfattet af Jens Auer, om de marinarkæologiske undersøgelser og efterfølgende udforskning af det finske skib *Pettu*, der forliste den 9. december 1893 tæt ved Bagenkop på Langeland. Artiklen handler primært om skibets byggeskema og konstruktionsdetaljer, men analysens resultater sættes også i en skibsteknologisk og generel kulturhistorisk sammenhæng. Temaets sidste artikel, forfattet af Christian Thomsen, beskæftiger sig med moleanlæg som forbindelsesled mellem landbaserede produktionssteder og de skibe og både, der fragtede materialer og genstande til og fra produktionsstederne. Eksemplerne i Thomsens artikel er fokuseret på teglproduktion. Han ser på sammenhænge mellem teglovne på land og skibsfund med en last bestående af tegl, i det sydfynske øhav.

Herefter følger et tema om metoder. Det indledes med en artikel om Bohuslän Museums erfaringer med *in situ*-bevaring af skibsfund. Artiklen, der er forfattet af Staffan von Arbin, fremlægger fem skibsfund, som alle er blevet søgt in situ-bevaret. Von Arbin reflekterer desuden over metodens fordele og ulemper, og han bemærker, at det er “[...] difficult to get the funding necessary to maintain a systematic, long-term monitoring of the protected site.” (s. 88). I næste artikel, af Otto Uldum, diskuteres marinarkæologiske lokaliseringmetoder og indsatsstrategier, herunder den i marinarkæologisk sammenhæng ofte diskuterede fiskepladsmodel. Modellen er udviklet sidst i 1980’erne af Anders Fischer og siden publiceret i 1993. Metoden anvendes til at udpege de steder, hvor det skønnes mest sandsynligt at finde levn efter faststående,

mesolitiske fiskeanlæg. Disse steder opfattes desuden som steder, hvor mennesker oftest bosatte sig i mesolitikum. Uldum kritiserer metoden for at være for ensidig og selvbekræftende. Uldum foreslår en anden strategi og andre metoder, blandt andet taler han for, at der bør foretages mange geografisk spredte, mindre undersøgelser i stedet for at undersøge de samme fundrige lokaliteter igen og igen.

Bogens sidste tema, et bredere perspektiv, indledes af publikationens mest teoretisk funderede bidrag. Med et udgangspunkt i fænomenologien søger Niklas Eriksson at genbemande nogle af de yderst velbevarede eftermiddelalderlige skibsfund fra Østersøen. Erikssons mål er at belyse hverdagslivet om bord på datidens handels- og orlogsskib. De helt jordnære aktiviteter, såsom at gå på toilettet og at sove. Temaet, og samtidig det sidste egentlige bidrag, afsluttes med en artikel af hele seks forfattere. Den omhandler resultaterne af marinarkæologiske undersøgelser ud for den vestafrikanske kyst. Undersøgelserne var organiseret som en del af et forskningsprojekt “The Ghana Maritime Archaeology Project”, og artiklen omtaler særligt feltarbejdet i 2013. Forskningsprojektets tidligere arbejde og projektets grundlæggelse beskrives også. Feltarbejdet i sæson 2013 blev dog ikke gennemført som planlagt. Projektets leder blev dræbt i en ulykke, hvorefter arbejdet blev afblæst. På nuværende tidspunkt (2015) er det uklart, hvorvidt projektet fortsætter.

Det har været interessant og givende at læse bogen. Den spænder meget vidt, og temaopdelingen er derfor en god beslutning fra redaktionens side. Det får bogen til at fremstå gennemtænkt og sammenhængende. Som en afsluttende bemærkning kan det tilføjes, at forummet for nordisk marinarkæologi fortsat er i arbejdstøjet. I skrivende stund (april 2018) afholdes den næste konference i rækken

på Sjöhistoriska i Stockholm. Forhåbentligt bliver denne konference også en succes, der efterfølgende kan publiceres i stil med den her anmeldte bog.

Morten Ravn
Vikingskibsmuseet i Roskilde

Helle Vandkilde: *The Metal Hoard from Pile in Scania Sweden. Place, Things, Time, Metals, and Worlds around 2000 BCE.* Aarhus og Stockholm 2017. 233 sider. ISBN 978-87-7184-143-5. Pris: 25 £.

Hösten 1864 gjordes ett märkligt fynd i den skånska byn Pile söder om Malmö i Sverige. Det var bonden Hans Olsson som i samband med höstplöjningen påträffade en stor mängd förhistoriska metallfynd. Tack vare församlingsprästen blev fyndet inrapporterat till Riksantikvarieämbetet och överfört till Statens historiska museum i Stockholm där det fortfarande förvaras.

Pilefyndet som bestod av 27 metallföremål har allt sedan slutet av 1800-talet spelat en viktig roll i den vetenskapliga debatten rörande den tidiga metallålderns kronologi samt hur kontakterna mellan Skandinavien och övriga Europa var organiserade under denna tid.

Trots fyndets betydelse har det fram till idag saknats en uttömmande monografi som placerar in Pilefyndet i ett vetenskapligt och kulturhistoriskt sammanhang. Denna brist är nu avhjälp tack vare Helle Vandkildes bok "The Metal Hoard from Pile in Scania Sweden. Place, Things, Time, Metals, and Worlds around 2000 BCE". Boken som sammanfattar ett långt forskningsprojekt är ett viktigt och substantiellt bidrag till vår förståelse av Pilefyndet, samtidigt som den också ger en ny bild av hur den tidiga metallekonomin i södra Skandinavien var organiserad.

Boken som består av 233 sidor är inledad i sex kapitel och fem appendix. Den inleds med en kort "Prolog" där syftet med boken beskrivs och där författaren redogör för sina, och andra forskares, studier av Pilefyndet.

Kapitel 2 "Place" beskriver i detalj fyndplatsen och miljön kring fyndet med utblickar mot de arkeologiskt välundersökta områdena söder om Malmö. Uppgifterna kring fyndplatsen är knapphändiga och tvetydiga. Författaren lägger ned ett omfattande arbete på att utvärdera olika uppgifter och kommer fram till att fyndplatsen troligen är att söka ca 600 meter öster om den plats som är registrerad i Fornminnesregistret (FMIS).

I kapitel 3 "Things" beskrivs föremålen ingående. De sammanlagt 27 objekten typbestäms och relateras till andra samtida fynd. Stor vikt läggs vid att redogöra för metallanalyser och vad de säger om metallens ursprung.

I kapitel 4 "Time" förs en fördjupad diskussion om Pilefyndets kronologi. En jämförelse med andra depåfynd från senneolitikum ger vid handen att fyndet tillhör en tidig del av SN II. Författaren utvärderar kritiskt nya ¹⁴C-dateringar kopplade till Unetice-kulturen och kommer till slutsatsen att den klassiska Unetice-perioden ska dateras 2100-1700 f.Kr. Hon argumenterar för att Pilefyndet ska knytas till en tidig del av detta tidsavsnitt (Horizon 2/early Br.A2a/early classic phase) och att fyndet sannolikt deponerades omkring 2000 f.Kr. Slutsatsen blir att Pilefyndet är samtida med genombrottet för en mer utvecklad metallkultur i södra Skandinavien omkring 2000 f.Kr.

Kapitel 5 heter "Metals" och här lägger Vandkilde fram argument för att Pilefyndet indirekt kan kopplas till en lokal gjuteriverkstad, och att flera av fynden representerar importerade föremål som vanligtvis smältes ned, och gjöts om till yxor med ett lokalt formspråk. Ett viktigt

argument för detta är den relativt höga fragmenteringsgraden hos föremålen från Pile jämfört med andra samtida fynd. Resultaten av metallanalyserna kan tolkas som att metallen inte cirkulerat någon längre tid, utan de representerar ett nytilskott av metall avsett för omgjutning.

I det sjätte och avslutande kapitlet "Worlds" gör författaren en genomgång av metallfynden i södra Skandinavien. I en serie kartor presenteras fyndens utbredning under perioden 2350-1500 f.Kr. Perioden 2000-1700 representerar metallekonomins genombrott och Pile befinner sig i centrum av den nya metallekonomins kärnområde. Ett särskilt fokus läggs på de skånska metallfynden där de viktigaste fyndkoncentrationerna samtliga är belägna utmed kusterna. Deras placering diskuteras och relateras till betydelsen av skyddade hamnlägen.

Vandkilde understryker vikten av ett maritimt perspektiv och framhåller Skånes strategiska placering, med nära kontakter över Östersjön till Uneticekulturen, men fyndmaterialet talar också för att det funnits kontaktvägar västerut till de Brittiska öarna. Inom Uneticekulturen och i Wessex har påträffats en stor mängd bärnstensföremål, och dessa fyndkoncentrationer ses som skandinaviska utbytesprodukter, vilka givits som ersättning för importerade metallföremål. Detta kapitel ger en mycket god bild av kontaktvägar och utbytessystem i norra Europa under perioden 2400-1500 f.Kr.

Detta kapitel genomsyras av ett maritimt perspektiv och författaren framhåller vattenvägar betydelser för metallimporten. Baserat på Hjortspringfyndet från tidig järnålder gör författaren en del antaganden kring hur effektiva bronsålderns båtar var när det gäller transporter. Här hade det varit relevant att även inkludera det engelska materialet där det finns fynd av plankbyggda båtar som är samtida med den period Vandkilde diskuterar.

Fynden utgör en äldre horisont av båtar med delvis annorlunda utformning än Hjortspringfyndet. De äldsta fynden av plankbyggda båtar kan dateras till 2000 f.Kr vilket indikerar ett samband mellan den förbättrade transportteknik de representerar och den skandinaviska metallekonomins genombrott vid samma tid.

Boken är baserad på en mycket omfattande forskning som kombinerar empiri och nya perspektiv i välgrundade tolkningar. För första gången får vi här en detaljerad bild av hur det tidiga metallhantverket i södra Skandinavien kan ha varit organiserat. Baserat på spridningsbilderna av metallföremål i Skåne pekar författaren ut potentiella centralområden för tidigt metallhantverk samtidigt som det ges konkreta förslag på hur metallen nått Skåne via upparbetade kontaktvägar från Uneticeområdet och de Brittiska öarna. Boken integrerar en mängd olika geografiska skalor, såsom exempelvis den lokala fyndplatsen i Pile, olika regionala och nordeuropeiska perspektiv samt ett avslutande afro-eurasiskt perspektiv på tennhandeln betydelse. Författaren lyckas med Pile som utgångspunkt skriva en "History from Beneath".

En viktig förtjänst med boken är de många illustrativa kartorna. Ett stort antal kartor redovisar metallfyndens spridning på olika geografiska nivåer. Kartorna som genomgående är tydliga och väl lay-outade innehåller en stor mängd information som säkert kommer att generera nya forskningsuppslag i framtiden. Boken är logiskt uppbyggd, språket är välformulerat och diskussionerna är väl underbyggda.

"The Metal Hoard from Pile in Scania Sweden. Place, Things, Time metals, and worlds around 2000 BCE" ger en detaljerad bild av den tidiga metallekonomin i Norden. Södra Skandinavien framstår som en viktig knutpunkt i ett större maritimt utbytnätverk som omfattade

såväl södra Östersjöområdet som delar av Nordsjön. Beroendet av metall skapade förutsättningar för nya kontakter, vilket i grunden förändrade förutsättningarna för de som levde i södra Skandinavien vid denna tid. Boken kommer för lång tid framöver att vara en viktig utgångspunkt, och ett standardverk, för alla som är intresserade av hur metallekonomi i norra Europa var organiserad 2350-1500 f.Kr.

Peter Skoglund
Linnéuniversitet

Mikael Venge: *Bispeborgen Spøttrup*. København 2017. 305 sider. ISBN 978-87-7695-522-9. Pris: 350 DKK.

Mikael Venges bog om Spøttrup er meget smuk. Det skyldes Janne Klerks billeder, der får al den plads, de fortjener på bogens store sider, hvor de står lysende skarpt på det tykke, halvglittede papir. Med sit store format og mange sider er bogen imidlertid en tung sag at sidde med.

Desværre er teksten også tung, den er skrevet i et halvgammeldags sprog, der ind imellem brydes af modernismer, så det hele bliver "altmodisch nudansk", som forfatteren selv kalder den måde, godserne Kaas og Eskjærs navne staves på. Læseren trættes bogen igennem af nærmest romanagtige sætninger uden mening og indhold, f.eks. side 10 hvor "Peder Lykke utvivlsomt var en beleven vært og fru Kirsten en smilende værtinde". Den slags er nok med for at lette teksten, men det er ikke engang givet, at damen var til stede ved det møde på Hverringe, der er tale om. Af og til inddrages læseren i argumentationen med "vi", i andre sammenhænge er "vi" forfatteren selv, men han og læseren har ganske klart en samforståelse, "den opmærksomme" og den "skarpsindige" læser er helt med på forfatterens indicier og deler deres betydning.

Mikael Venge skriver selv i sit forord, at han netop kun har indicier at bygge på, når han med sin bog vil aflive tankerne om, at Spøttrup er opført af Jørgen Friis, der var biskop i Viborg fra 1521-36. Han anses normalt for at have bygget både Spøttrup og Hald nær Viborg, hvor han udnyttede og styrkede et ældre anlæg blandt områdets voldsteder. Venge er enig i, at Jørgen Friis byggede på Hald, men han er ikke klar over, at han her ændrede en eksisterende borg. Det kan man næppe bebrejde ham, da det er ret ny viden, men når han mener, at Spøttrup blev opført i 1480'erne og -90'erne af Niels Glob, der var biskop i Viborg 1478-1498, kræves der mere end indicier for at gøre det troværdigt. Det så meget mere, som det åbenbart ikke er klart for Venge, at danske borgforskere i hvert fald siden Otto Norns disputats fra 1949 har anset Jørgen Friis for Spøttrups bygherre, og at Mogens Vedsø, som han især retter skytset mod, ikke har "nøjedes med et enkelt flygtigt kig i et leksikon, da han slog ned på Jørgen Friis som bygherre".

I forsøget på at gøre indicierne til beviser bruger Venge de skriftlige kilder. Det er alle slags retsgyldige breve, andre dokumenter og berettende kilder, og det bliver til et skoleridt i gods- og familiehistorie i Viborg stift, især i Salling, men desuden på Mors og i hele Nordjylland. Rigshistorien bliver heller ikke glemt. Det er imponerende, men også ret uoverskueligt, og det er ofte svært at se, hvad det hele har med Spøttrup at gøre, selv når det drejer sig om bispesædets godshistorie. Det gælder ikke mindst familieforholdene, som dog heldigvis i nogen grad er samlet i redegørelsen for de fire senmiddelalderlige Viborgbisper allerførst i bogen.

Spøttrupbogen er delt i seks afsnit, det første bruges til at afvise Jørgen Friis som bygherre. Han har ikke haft tid, han kan ikke have planlagt dette, han satsede nok oprindeligt på Ribe, og hvad ville han

med en ganske vist stor, men afsidesliggende bispeborg som Spøttrup?

Sådan er nogle af argumenterne, og så angribes Vedsø for at have foreslået, at Jørgen Friis' forgænger, Erik Kaas, Viborgbispe 1508-21, måske kan have indledt byggerierne på Spøttrup. Det mener Venge er en umulig tanke, fordi krigen i Sverige fyldte Erik Kaas' bispetid, og man bygger ikke en bispeborg i krigstid, det har man blandt andet ikke råd til. Meget her er forfatterens tanker, blandt andet at Spøttrup allerede før Erik Kaas' tid var en etableret bispeborg. Det er ikke noget, der støttes af kilderne, hvilket fremgår af de følgende afsnit.

Andet afsnit handler om Niels Friis, der er biskop fra 1498-1508, og her understreges det, at han besidder en fuldt udbygget borg. På baggrund af en lille "attest" i forbindelse med et godskøb på Mors i 1503, som er udstedt på Spøttrup 13. juli 1503 og beseglet af elleve fornemme mænd, mener Venge, at der har været et større gæstebud på Spøttrup den dag. Det hører man mere om i bogen, på side 165 er det formodentlig et bryllup, og på side 186 er det ganske givet et bryllup. Sådan vokser mange kilder, så det er virkelig nødvendigt for læseren at være både opmærksom og skarpsindig for ikke at blive forført af den foranderlige brug af kilderne til at tro noget, der ikke er belæg for.

Tredje afsnit handler om Niels Glob og hans godshandeler, og med ham er vi nået tilbage til opførelsen af Spøttrup, som efter Venges mening stod færdig i hvert fald 12. maj 1495, da han tror, der igen var fint selskab på borgen, fordi man har et dokument, der er udstedt på Spøttrup.

I fjerde afsnit skildres Niels Glob som statsmand og bygherre, og igen overvældes man af informationer om slægt og venner, godsbesiddelser og mageskifter, som det er umuligt her at komme nærmere ind på. Blot skal lige nævnes, at ved en lejlighed, hvor Spøttrup ikke omtales,

erklærer Venge, at opførelsen af borgen da heller ikke modsiges! Det er jo også en måde at bygge borg på. Han mener desuden, at når Aarhusbispen Jens Iversen Lange kunne bygge så stort på sin domkirke i de tilsvarende år, kunne der ikke være noget i vejen for, at Viborgbispen byggede en tilsvarende flot borg.

Endelig når man i femte afsnit frem til, at Spøttrup bygges, og her får Mogens Vedsø sandelig ros for sine analyser af borgens bygninger, som Venge ikke nærer mindste tvivl om er fra 1480'erne og -90'erne. Det har han jo imidlertid ikke bevist, og hans egne analyser af anlægget og dets indretning med volde og grave afslører, ligesom hans sammenligninger med andre anlæg i ind- og udland, at bygningsarkæologi og indretningen af forsvarsværker er fremmed land for ham. Det er dansk borgforskning tilsyneladende også. Således var mange af de anlæg, han omtaler som borge, f.eks. Torp og Lyngholm, herregårdspladser og altså ikke rigtigt befæstede. Det kunne han have slået op, f.eks. i "Voldsteder i Danmark. En vejviser", og det ville have været vigtigt for ham at vide, da det spiller en rolle i hans argumentation for folks betydning, om de boede på en borg eller bare på en gård. Der er også flere steder, hvor han kunne have fået oplyst, at stormændene i Danmark ikke byggede mange borge i den sidste del af middelalderen.

Sjette og sidste afsnit handler igen om Jørgen Friis og årene indtil reformationen i 1536. Endnu engang kommer man vidt omkring blandt folk og gods og herregårde, så man efter læsningen sidder helt forpustet tilbage og ville ønske, at bogen havde rummet nogle kort med de forskellige og skiftende besiddelser. Det ville også have været godt med billeder af de bygningsdetaljer, der omtales, for hvad hjælper det, at Nørlund kalder åbningerne i murværket omkring kælder dørene for skydeskår, mens Vedsø ser dem som

lysglugger, når man ikke har foto eller tegning af dem.

Venge holder med Nørlund, for han ser Spøttrup som et anlæg, hvor bygningerne er befæstet til mindste detalje og rede til at afvise enhver fjende. Han har ikke blik for, at det er beliggenheden i sumpet terræn og den smalle adgangsvej foran spærremuren med tårn og skyttegang, der sammen med de vældige volde og dobbelte grave holder fjenden på afstand og hindrer hans skyts i at skade bygningerne præcis som på Christian III's borge.

Sammenfattende må man sige, at historikeren har begivet sig ud, hvor det kan være svært for ham at bunde, når det gælder bygningshistorie. Mursten kan nemlig godt tale, hvis man har øjne at se med, og arkæologiske kilder skal "læses" lige så kritisk som skriftlige kilder. Det skal den litteratur, man anvender og henviser til naturligvis også, og det er sært, at Mogens Vedsø først i den grad bliver angrebet for sin sobre og forstandige artikel i "Bygningsarkæologiske Studier" fra 1986, for så senere i bogen at blive rost til skyerne. Det kan også undre, at forfatteren ikke har Otto Norns disputats med i litteraturlisten.

Bogen rummer megen viden om folk og godshistorie, som kan være nyttig læsning, men den flytter ikke Spøttrups opførelse årtier tilbage i tiden.

Rikke Agnete Olsen
Alrø

**Ulrikke Weller, Hartmut Kaiser
und Ronald Heynowski:** *Kosmetisches
und medizinisches Gerät. Erkennen –
bestimmen – beschreiben.* Bestimmungsbuch
Archäologie 4. München 2016. 180 sider.
ISBN 978-3-422-07345-6. Pris: 20 EUR.

Siden 2008 har en tysksproget arkæo-
logisk arbejdsgruppe, "AG Archäologie-

thesaurus", samarbejdet med det formål
at udarbejde en alment anvendelig forteg-
nelse over arkæologiske genstandsfund.
Den har siden 2016 udgivet en række bø-
ger, som med en fællesbetegnelse er kaldt
"Bestimmungsbuch Archäologie". I denne
række er hidtil udkommet tre bøger "Fi-
blen", "Äxte und Beile" og "Nadlen" og
nu den aktuelle "Kosmetisches und me-
dizinisches Gerät", som desuden oplyser,
at der er planer om at udgive flere bøger i
rækken, hvor fremtidige bøger med disse
emner nævnes: "Schwerter", "Gürtel" og
"Fernwaffen".

Bogrækken beskrives af forfatterne,
i en introduktion, som en hjælpende
systematisk genstandsgennemgang med
definerings af genstandstyper. Deres for-
mål er at formulere en entydig samlet ar-
kæologisk genstandsbetegnelses-samling
til det fælles tysksprogede område for i
fremtiden at kunne anvende et ensartet
"Vokabular" ved registrering og digitali-
sering af genstandsmateriale i arkæolo-
giske samlinger. Forfatternes hensigt er,
at digitale registreringer vil kunne blive
forstået af læg såvel som lærd og endog vil
kunne anvendes til disses videnskabelige
arbejde. Indledningen lægger stor vægt på
benyttelse af ensartede og standardiserede
betegnelser for genstande og genstands-
typer med henblik på forståelse af kom-
mende online digitale registreringer af
arkæologiske museumssamlinger. Dette
er formuleret tungt, indviklet og omstæn-
deligt. Det er absolut ikke skrevet let for-
ståeligt eller let tilgængeligt, ej heller for
en tysksproget, som jeg har ladet se med.
Men bogen kan bestemt, i sin helhed,
læses med udbytte uden at nærstudere
denne "Einführung", som dog har noget
godt, nemlig en illustration, som viser en
kronologisk tidstabel over perioden mel-
lem 2000 f.Kr. og 1000 e.Kr. Tidstabel-
len er vist med en skematisk angivelse af
tidsperioderne i den sydlige geografiske
del sammenlignet med de tilsvarende

tidsperioder i den nordlige del af det tysk-sprogede område, hvor det nordlige område ser ud til at slutte lige syd for vores nuværende danske grænse, vikingetiden er nemlig ikke nævnt.

Denne bog handler om redskaber, der anvendes af læger og redskaber til kosmetisk brug. Det er to gensandstyper, der generelt ikke er så alment kendte, og som i flere tilfælde kan bruges til begge formål. Derfor er deres fundkontekster så utroligt væsentlige for tolkning af, hvad hver enkelt genstand kan have været anvendt til, om det er lægers redskaber eller genstande til kosmetisk brug. Naturligvis findes genstande, der er udelukkende kosmetiske, f.eks. kamme, og tilsvarende for lægers redskaber f.eks. sårhager og kathetre. Dokumentation af udgravningskonteksten kan være afgørende for tolkningen af disse to genstandsgrupper. En spatelsonde kan f.eks. anvendes både til kosmetisk brug, af læger i deres arbejde med at undersøge patienter samt til fremstilling af medicin. Tilsvarende kan en pincet med en ring omkring begge grene anvendes både som kosmetisk redskab og af læger. I tilfælde, hvor en sonde og en pincet er udgravet sammen med f.eks. en kam og et spejl, er det mest sandsynligt, at det er kosmetiske redskaber, hvorimod er den samme sonde og den samme pincet fundet sammen med et analspeculum og nogle sårhager, er de samme genstande mest sandsynligt en læges redskaber, eller som de så også betegnes, instrumenter. Identifikation af disse redskabstyper og en korrekt tolkning af deres funktion giver os væsentlige oplysninger om det samfund, der har anvendt dem. Et er anvendelse af sminke, noget ganske andet er lægers brug af redskaber. Lægernes redskaber kan oplyse os om fortidens samfund både om, hvad læger kunne og i nogle tilfælde også om deres behandlingsmetoder, men i alle tilfælde at de fandtes og udøvede deres gerning.

Lægers instrumenter viser os desuden, at det samfund, der benyttede dem, tog sig af sine medmennesker. Bl.a. har arkæologiske udgravninger af Pompeji vist, at antallet af læger var større dér i år 79, end det var i flere tyske delstater i slutningen af 1900-tallet. Desuden har instrumentfundene været med til at vise, at lægernes behandlingsmetoder, ikke mindst de kirurgiske, var bedre, end de var i Europa indtil ind i 1800-tallet. Især var de græske og romerske læger, som vi har kendskab til via deres bevarede instrumenter, dygtige også set med nutidens øjne. De har endog udviklet instrumenttyper, som stadig anvendes.

Bogen har en udførlig indholdsfortegnelse, hvoraf det fremgår, at der er en samling farveillustrationer og herefter et hovedafsnit med titlen "Geräte für Kosmetik und Körperhygiene" på 91 sider. Det omfatter underkapitler med overskrifter som pincetter, sonder, kamme, spejle og ræknive. Disse kapitler efterfølges af et væsentligt mindre hovedafsnit på i alt 14 sider med hovedtitlen "Medizinische Geräte" og undertitlen "Ein Überblick". Det er en påfaldende stor forskel på gennemgangen af de to hovedemner. Kosmetiske genstande er sikkert mere kendte, og flere arkæologer har interesseret sig for denne genstandsgruppe end for lægers kirurgiske instrumenter, som til gengæld kan fortælle så meget om tidens samfund og om dem, der brugte redskaberne.

De farvelagte illustrationer viser nogle utroligt gode og meget detaljerede gengivelser af genstandene, hvor der i billedteksterne ved hvert foto er et figurnummer, som svarer til den tekst, der senere beskriver de enkelte genstande. Men de genstande, der beskrives i teksten, og som i de fleste tilfælde ledsages af en tegnet illustration, er ikke i alle tilfælde identiske med de genstande, der vises på det farvefoto, der henviser til teksten, fordi de

tegnede genstande er eksempler på genstandstyper og ikke eksempler fra enkelte eksisterende genstandsfund. I figurteksterne til farvebillederne er også anført, på hvilket museum genstandene findes og deres inventarnummer.

Umiddelbart efter farvetavlerne kommer et kort kapitel om forskellige redskaber til kosmetik og legemspleje, hvor forfatterne bl.a. definerer, hvad de forstår ved toiletredskaber og ved toiletbestik. I dette afsnit omtales hver enkelt genstandstype: pincetter, øreskeer, negleskærer, tandstikker, sminke- eller salveplader med tilhørende "reibstab". Forfatterne omtaler desuden mindre æsker eller skrin, som kan være fremstillet af træ eller af metal, og som har været anvendt til sminke eller medicamina samt i nogle tilfælde desuden til opbevaring af lægers instrumenter. Til slut omtales små glasflasker og reagensglaslignende beholdere, som formentligt har været anvendt til opbevaring af salver eller sminke, men nok også til parfumer. Til allersidst vises gymnasternes strigiller med tilhørende olieflasker. Der gøres i afsnittet tydeligt opmærksom på, at mange af de omtalte genstande/instrumenter, kan anvendes både til kosmetisk brug og af læger, f.eks. er redskaber til fremstilling af en kosmetisk creme de samme som de instrumenter, der anvendes til fremstilling af en læges medicinske cremer eller salver.

Den første genstandstype, der gennemgås og beskrives, er pincetter. Denne genstandstype kan så absolut anvendes både som et kosmetisk redskab og som lægers instrumenter. Nogle pincettyper kan uden ændring og i helt samme design og udformning anvendes til begge formål, men nogle pincetter er entydigt lægers redskaber eller instrumenter. Der vises bl.a. nogle romerske pincetter, med tænder i deres sammenbid, de kan virkeligt holde fast i det, de bider sammen om. Nogle af disse har tilmed en ring omkring begge grene, som bliver betegnet forskelligt evt.

som arme eller brancher. En ring omkring brancherne har til formål at holde pincetten sammenlukket uden, at dette skal gøres manuelt. Denne funktion anvendes netop af en læge i hans arbejde. Ringen omkring pincetterne har ikke til formål at holde pincetten lukket, så den ikke åbnes i utide, som det er anført i bogen. Men en sådan speciel pincet anvendes ved at skyde ringen længst muligt væk fra biddet, føre pincetten til det væv, den skal bide sammen om og holde fast i og derefter skyde ringen ned mod biddet, således at pincetten forbliver lukket omkring det, den holder på. I vore dage kendes denne rings funktion bl.a. på de pincetter, mange af os anvender til fjernelse af flåter hovedsageligt fra vore husdyr, men også i sjældne tilfælde fra os selv. Alle de beskrevne typer af pincetter er gennemgået på samme systematiske og let overskuelige måde med en "Beschreibung", "Datierung", "Verbreitung" og "Literatur" samt i nogle tilfælde desuden evt. "Relation", og evt. "Synonym", hvilket giver en nem oversigt over genstandene, der desuden i de fleste tilfælde er illustreret med en tegning, hvor alle tegninger er i samme størrelsesskala, hvad der yderligere er en fordel ved sammenligning af genstandene indbyrdes. De enkelte tegninger viser eksempler på idealiserede typer af en omtalt genstandstype. Endnu bedre er næsten litteraturhenvisningerne. Det er ofte vanskeligt at finde relevant litteratur om enkelte af disse genstandstyper, og litteraturlisten i bogen er omfattende, og alligevel manglede jeg som dansker en enkelt litteraturhenvielse om pincetter, nemlig min lærer, lægen professor V. Møller-Christensens disputats fra 1938 "The History of the Forceps".

Den næste genstandstype, der behandles, er sonder. De beskrives og illustreres helt på tilsvarende måde som pincetter. Sonder er også en genstandstype, hvor det samme redskab kan anvendes såvel af en læge, som et instrument, som af enhver

anden person til kosmetisk brug. I bogen afbildes og beskrives sonder af forskellige typer som f.eks. skesonder, spatelsonder og øresonder, som også kan betegnes øreskeer. I bogens indledning omtaler forfatterne, hvor væsentlig en ensartet nomenklatur er for forståelse af en beskrivelse af et redskab. Det kan derfor undre, at der i bogen anvendes en speciel betegnelse for en bestemt spatelsonde, der beskrives med vingeform. Den samme form betegnes af andre både tyske og engelsksprogede forfattere som fiskeformet.

Bogens næste kapitel beskriver kamme. Dette er bogens længste afsnit både i det indledende tekstafsnit og i genstandsbeskrivelsen, skrevet og illustreret som de tidligere kapitler og med adskillige forskellige kamme. Der gøres rede for metalkamme såvel som benkamme, samt for en-, to- og trelagskamme, deres ornamentik, udbredelse og datering. Afsnittet om kamme og det næste afsnit, som omhandler spejle, er de afsnit i bogen, hvor de beskrevne genstande udelukkende er til kosmetisk brug og ikke til medicinsk.

Kapitlet om spejle er igen skrevet på samme skematiske måde som de tidligere kapitler. Det indledes med en beskrivende gennemgang af spejle lige fra obsidian-spejle fra det anatolske Catal Hüyük, etruskiske metalspejle og omtaler endog romerske glasspejle. Der omtales spejle af bronze og af sølv samt kviksølvbelagte spejle og spejle med og uden håndtag.

Bogens sidste kosmetiske kapitel omhandler rageknive. Det er atter skrevet efter samme idé som de tidligere kapitler. I den indledende tekst gøres opmærksom på, at rageknive er kosmetiske genstande, men også at de er maskuline symboler. Findes en ragekniv f.eks. i en grav, tolkes graven som en mandsgrav. Der beskrives rageknive dateret fra bronzealder til tidlig vikingetid. De beskrevne og viste rageknives form er meget forskellige, fra næsten cirkelrunde, trekantede og firkan-

tede samt sommerfuglelignende former til knive, der ligner almindelige lommeknive. Desuden omtales og beskrives forskellige former for greb.

Kapitlet "Das medizinische Gerät – Ein Überblick" er både et meget kort og et forenklet overblik over medicinsk udstyr eller rettere vores arkæologiske fund af de genstande, som fortidens læger brugte ved behandlinger af deres patienter. I indledningen gives en ligeledes meget kort omtale af læger og deres udstyr, hvorefter der beskrives nogle redskaber/instrumenter heldigvis ledsaget af gode litteraturhenvisninger. Svarende til de instrumenter, der nævnes, vises gode tegninger af generaliserede eksempler på de enkelte instrumenttypers udformning. Der har sneget sig nogle moderne tolkninger ind, som fortidens læger næppe kendte til eller anvendte. F.eks. beskrives et skalpelhåndtag til at være en spatel, det er det ikke. Men det anvendes af og til af lægen, kirurgen, i dennes udførelse af operativt arbejde dog slet ikke som en spatel. Men, i sådanne tilfælde vendes skalpellen om og håndtaget bruges forsigtigt under en operation på en måde, der betegnes som "stump dissektion".

Det væsentligste ved dette afsnit er, at der gøres opmærksom på en genstandsgruppe, som få arkæologer kender og er opmærksomme på. F.eks. har jeg på et tidspunkt ved en revurdering af et genstandsmateriale identificeret to tydelige åreladningsjern, begge katalogiseret som nøgler. Dette fund udvidede vores opfattelse af det pågældende samfund, som nu pludseligt viste sig at omfatte læger. Desuden viste de nyidentificerede instrumenter lægernes kendskab til en bestemt teori om sygdomsbehandling, nemlig læren om humoralpatologi. Kapitlet viser nogle genstandsillustrationer, som er gode eksempler på, hvordan lægers instrumenter så ud i fortiden, og som nu udgør dele af vores arkæologiske genstandsmateriale,

desuden er kapitlets litteraturhenvisninger meget relevante.

Lægers redskaber er i arkæologisk sammenhæng især fundet i grave og sammen med militærudstyr. I Danmark er lægeudstyr f.eks. fundet blandt våbenofre bl.a. i Illerup Ådal, hvor jeg for nogle år siden identificerede et helt trepanationsudstyr, som nu er udstillet. Feltlæger har været kendt, siden romerne oprettede stående hære og har betydet temmelig meget for overlevelsen blandt soldater efter slag. Romerske feltlæger har været kompetente til at behandle sår og har udviklet gode instrumenter til dette arbejde, instrumenter der kun har ændret sig lidt siden.

Sammenfattes ovenstående giver bogen på en let overskuelig og velillustreret

måde en orientering om både kosmetisk og medicinsk udstyr, to genstandstyper der hidtil kun er lidt kendte. Bogen giver oplysningerne på en måde, hvor en enkelt genstandstype bliver beskrevet og dateret, der orienteres om, hvor netop denne type kan findes, i hvilket område den har været udbredt, og derefter afsluttes oplysningerne med gode litteraturhenvisninger for den yderligere interesserede læser. Bogen kan således anbefales til de, der blot vil orienteres om kosmetiske og medicinske redskaber og til dem, der gerne vil undersøge disse genstandstyper noget nærmere via den litteratur, der henvises til.

Annette Frölich
Charlottenlund